

Ravnopravnost in robstvo.

Spisal profesor Josip Šuman.

Po naravi imajo vsi ljudje enake človeške pravice, kakor eden tako vsak drugi, ravnopravni so si med seboj posamezni ljudje in ravnopravni med seboj so si celi narodi, vsi smo si bratji, vsi sinovi enega očeta. Za tega del pa sevéda še niso vsi ljudje enaki, ampak ta je bogat, oni siromak, ta gre služiti, oni velevali i. t. d.; ti razločki so potreben učinek marljivosti, bistre glave, pogodeb i. t. d. Razun tega pa smo si pred božjo postavo in pred pametjo človeško ravnopravni, kajti Bog je ednega človeka vstvaril in od njega se je svet pomnožil.

In vendar nahajamo v razvitku človeškega rodu, da se je vzdignol človek nad človeka in ga oropal vseh človeških pravic, ga ponižal — človek človeka — v stvar podložne nižje verste. Ni se ž njim pogajal, ampak kot blago ga kupil in ga kermil kot vprežno živino, ter ga ubil, kedar in kakor se mu je htelo brez kazni. To je bilo robstvo ali suženstvo. In robstvo ni bilo morda le tu in tam in redko kdej, ampak pri vseh silnejših narodih in pri naj izobraženejših, pri Egipčanih, pri Asircih, Babiloncih, Perzih, Gerkih, pri Rimljanih, pri Nemcih, pri angleških velikih posestnikih v Ameriki. In sicer v starih državah večja polovica ljudi ni vživala človeških pravic. Skoro 19 stoletij se je kerščanstvo borilo proti tej nečloveški napravi. In še le lani se je dokončala ta borba za slobodo in človeške pravice v Ameriki pod slavnim Linkolnom. Dasi je Linkoln navratno bil umorjen, upamo vendar, da bode namen vojske ostal, kakoršen je bil.

Tedaj posameznemu človeku se zdaj prisojuje in priznava polna človeška ravnopravnost, ali celim narodom se še kratijo pravice, kakor postavim Ircem v najslobodnejši Britaniji, potem kristjanskim narodom pod Turkom i. t. d. Nekako podložnost naroda pod narodom za prav spoznajo celo izobraženejši narodi. Nemški pesnik Hebel postavim je imenoval Čehe in Poljake „Sklaven-Völker“ sužne narode in se čudi, kako oni in sevéda kako še le vsi drugi manjši narodi morejo ravnopravnost zahtevati. Njemu in še morda drugim Nemcem se zdi celo v redu, primerno in dostojno, da ta in ta narod služi, da

je drugemu podložen in neravnopraven. Tudi Angleži proti Ircem in v prekmorskih naselbinah, tudi Francozi v Algerii in še drugi Evropejci indi tako mislijo, celo Poljaki tako proti Rusinom in smemo reči vsi oni narodi tako mislijo, kateri hočejo drugemu narodu jezik vzeti in mu svojega vsiliti. A vender ravnopravnost mora segati tudi do narodov. Pamet terja, da so tudi narodi ravnopravni in sicer v vsem, v naj manjši in v naj večji reči. In če še kateri narodi niso ravnopravni, sme se njihovo stanje primerjati robstvu, ki je izviralo iz neravnopravnosti narodov.

Poglejmo le, kako je nastalo osebno robstvo. — Noben narod iz lastnega plemena izvirno ni imel robov, ampak imel jih je le iz inostranskih plemen, iz tujih rodov. Na primer Rimljanje. Ko se je Rim zidal, so bili vsi stanovniki Romulovi slobodni in ravnopravni, celo oni, ki so od indot v Rimski asil prišli kot beguni. Ta reč postane še jasnejša, če pomislimo, da so poznej rodovi Ramnes, Tities, Luceres veljali celo za patrijske rodove. Bili pa so imenovani rodovi, kakor zgodovinarji terdijo, Tities — pridruženi Sabini, Luceres — pridruženi Etruski in Ramnes prvotni naselniki Rimski. Odkod pa so prišli robovi? Beremo na vsaki strani rimske zgodovine, da, če so kde kako mesto razderli ali kak narod premagali, so ljudi poklali, en del pak „in servitute abduxerunt“, to je, vzeli si premagane za robove.

Tedaj izmed svojih ljudi, izmed ljudi svojega naroda, si niso jemali in stvarili robov, tam so veljale človeške postave (izvzemši poznejšo grozno postavo o dolžnikih), ali proti inostranskim narodom niso veljale nobene postave, vladal je meč in volja. Tako tudi pri Gerkih. Njihovi sužni v najstarši dobi, v dobi Trojanski, imenujejo se δμῶνες, t. j. premagani. In v Iliadi α 365 se bere, kako so si stari Gerki podrobili premagane tuje rode. „Prišli smo“, pripoveduje Ahil, „v Tebo, v sveto mesto Etiona; mesto smo razrušili in vse seboj vzeli. Potem so sinovi Ahajski razdelili plen, lepolično Hriseido so dali Agamemnonu i. t. d.“ Iz tega je tedaj jasno, da so premagani stanovniki kot bojni plen postali — robovi zmagavcev. In pri starih narodih se je ta stvar razumela sama ob sebi. Ko se Hektor, naj slavnejši trojanski junak in kraljevski sin, poslavlja pri svoji ženi Andromahi, pride mu tudi na misel, da je mogoče, da Ahaji zmagajo; in že vidi v duhu, kako njegova žena na Argivskem kde robske posle opravlja, pod tujo gospodinjo vodo nosi in kako nerada, pa prisiljena vender mora storiti. — Na Spartanskem je bilo slobodnih stanovnikov razmerno le velika manjšina, ki so se zvali ὄμοιοι, t. j. polno-

pravni, dosti več je bilo na pol slobodnih in večina je bila Helotov, to je robov, in imenovali so se tako berž ko ne po premaganem Mesenskem mestu Helos; tako pravi Herodot, tako Tukidides. Isto tako je bilo tudi pri iztočnih narodih. Pravljica pravi, da je Cirus pozval vse Perze in da so imeli tri dni celino kerčiti, tri dni jih je pa gostil, potem pak je rekel; tako življenje, kakoršno ste imeli prve tri dni, ko ste kerčili, imate pod Medi, gostili se pak boste, če Medovski jarem otresete. Tedaj tudi ta pravljica kaže, da izvirno med seboj Perzi niso imeli robov, poznejše svoje robove, ki so jih imeli, dobili so tedaj tako, da so tuje narode podrobili. Znano je tudi iz Izraelske zgodovine, da so Asirci in Babilonci Izraelce v sužnost gnali. Na dalje je tudi celo verjetno, da so Egiptovske, Asirske, Babilonske velikanske stavbe, piramide, obeliske, labirint, mestna obzidja, vodotoke, verte viseče i. t. d. postavile robske roke. Vsaj znano je, da je strašna zmagavka, asirska kraljica Semiramida postavim, z vojsko prehodila silno veliko sveta, več kot poznej macedonski kralj Aleksander Veliki, in je toliko in toliko premaganega ljudstva sè seboj vlekla — in da je postavila tudi naj večje stavbe. Enako na Egiptovskem in indi.

Tako tudi celtoviski narod Helvecijev ni imel robov izmed svojega roda. Leta 58 pr. Kr. se hoče ves narod Helvecijev preseliti v notranjo Galijo v Santonski okraj. Vseh skupaj je bilo 368 tisoč, in posebno zaznamovani so bili, ki so orožje nosili, posebno opet dečki, starci in žene. O robih ni besedice omenjeno in jih tudi ni bilo, ker so si izrekoma sami sejali in delali. Tako tudi pri Germanih. Šlo jih je okoli 15 tisoč prek Rena v Galijo, kder je Cezar bil glavar. K njim so se poznej še pridružili drugi Germani. K bitvi s Cezarjem se postavijo po plemenih Harudi, Markomani, Triboki, Vangioni, Nemeti, Sedusji, Svevi. Za seboj so postavili vozove, da ne morejo bežati in na nje svoje žene, ki so z razgernjenimi lasmi prosile može, naj se krepko borijo, da ne pridejo Rimljanom v sužnost. Jasno je, da tudi germanski rodovi med seboj izvirno niso imeli robstva. Zmagajoča plemena so si potem svojili pravico meča in Ariovist že pravi, da kateri zmagajo, smejo onim zapovedovati, ktere so premagali, kakor le hočejo, in res so strahovali galske narode, kakor Cezar pripoveduje (de b. g. I. 31). In poznej zgodovina kaže, da so Germani imeli „Leibeigenschaft“, t. j. robstvo. Nemško robstvo so čutili tudi Slovani in žalostno je povedati, da so Nemci berž ko ne robove imenovali od imena Slovanov „Sklaven“, tedaj tako kakor Spartanci svoje Helote.

Tako se dá dokazati, da narodi izvirno niso imeli robstva

in da se je robstvo začelo še le iz tega, da so eni narodi drugim narodom pravico z mečem merili in jih podjarmili, pravica močnejšega nad slabejem je veljala; to sicer ni nobena pravica, a prisvojili so si jo ljudje.

Sedaj so že v obče milejšje navade, britki meč razsojuje le v vojski, po vojski pak vjeti vojščaki niso več robovi, odkupijo se ali izmenijo in dá se jim osebna svoboda nazaj. Tako tedaj narod narod pripozna, in človek človeka, pa ta ravnopravnost veljá le med velikimi državami in med velikimi narodi, proti manjšim narodom pa še velja stara pravica močnejšega nad slabejšim. Stavi se včasí drugo navidezno ime, v istini pak ono jajce, iz kterega se je izvalilo robstvo, ješče životari in živi, živi ješče dan denes narodna neravnopravnost proti manjšim in slabejšim narodom. Jasno pak je, da je narodna neravnopravnost, ki je bila vzrok in početek robstvu, zaveržljiva isto tako, kakor robstvo. Zato je borba za narodno ravnopravnost veliko in imenitno geslo sadanjega časa, ker je borba za človeški napredek, za človeško čast in pravico; narodna neravnopravnost, prva in zadnja stopinja robstva, bo propala, ravnopravnost pa bo in mora zmagati, saj je človek podoba božja in pravica božja lastnost.

Sicer dobro vémo, da, kakoršne so razmere dan denes, bode se narodna ravnopravnost še le takrat popolnoma oživila, kadar je vsak narod za se in sè svojimi zavezniki vred kos, ubraniti se krivici sebičnosti nadvladi drugega naroda. Pa gotovo je tudi, da stojé na nestalni in krivični podlagi take države, ktere nimajo narodne ravnopravnosti in preti jim pogibelj, da se kedaj zrušijo; kajti pravica je dober zidar, krivica pa podira. Po tem takem je borba za ravnopravnost tudi borba za stalnost in moč domovine in države in ob enem tudi borba za pravico božjo in čast človečanstva.

Pota človeške omike.

Spisal profesor dr. Simon Šubic.

IV.

K. Obširno polje novega spoznavanja.

Popotovajočemu po zemlji, pa človeku niso le suhe dežele oznanovale svoje lepote, tudi tekoča morska odeja in višnjevo

nebo ga je sè svojimi živimi obrazi spremljevalo po njegovih potih. Spoznal je človek kmalu na morji več vodotokov, po katerih se stekajo reke po vodi, kakor po suhem. Kolumb je prvi popisal reko, ki teče poleg pasù; on pravi: „vodé gredó kakor nebó od jutra proti večeru.“ Drug svet novih čudežev se je odperl: po morji se stekajo reke, morje dela gorkim južnim vodom vodotoke, in po njih se stekajo gorkeje vodé proti severni strani. Gori od spodnje Afrike in spod pasù priteče velik potok gorke vode in se obrača tje v sredo Amerike; tam ga zaganjajo primorski bregovi proti severno-večerni strani, njegove vodé priteko v Meksikansko njedro, tam se dela vertinčen tok, ki izpošilja veliko reko gorkih vodá čez atlanško morje gori proti severnim deželam. Te vodé prinašajo gorkoto v merzle severne kraje, ter delajo Angležem in Škandinavcem topleje vreme, kakor bi ga imeli, ko bi ne bilo teh rek. Enake pomorske reke se najdejo tudi unkraj Amerike in sploh po vsem morji.

Kakor človek prihaja v druge kraje novega sveta, naj že po morji ali po suhem, ne spreminja se mu pa le stopinja na zemlji, njegove oči mu kažejo tudi druga prijazna kardela nebeških zvezd. Barka ga nese po tihem morji čez reke južnih vodá v Ameriko, oči ga pa razveseljujejo z nepopisljivo mičnim obrazom čistega, od lepih polnih zvezd razsvitljenega južnega nebá. Tukaj med morjem in med nebeškim prostorom prevzame človeka misel na neskončno vsemogočnost, ki v večnem gibanji tako prijazno druži svoje stvari. Človek se pelje v Ameriko, kjer ga čakajo nove podobe pozemelskega življenja, njegove misli se pa že na atlanškem morji obračajo proti severju, kamor se stekajo reke, in v nebeški prostor, kjer mu prijazno migljajo oznanovalci božjega vsega pričujočega bitja. — Zvezdna kardela, združeni megleni madeži na nebu in zvezdni kupi razdelujejo prijeten svit po bogatem južnem nebu, ki ima obraz ves živ kakor mlado cveteča pomlad. Tam na južnem nebu je tudi spomin pobožnih misel: „južni križ“, kakor so ga kerstili kerščanski popotniki. — V prejšnjih časih so stale nekatere zvezde južnega neba precej više, da so se vidile še na Laškem, kjer jih zdaj nikoli več viditi ni. Stara severna ljudstva so ogledovala južne zvezde, ki se zdaj ne pokažejo več izza južnih hribov; te zvezde bodo vendar spet prišle severnim ljudstvom pred oči, pa še le čez več tisoč let. Južni križ se je 2900 let pred Kristusom jel skrivati pred našimi kraji; ko se je skrnil za južne kraje naših deželá, stala je v Egiptu velika piramida: Cheops (Keops) že polovico od tisoč let. — Pretekli časi stopijo bliže nas, kjer nas opominjajo na nje prikazki na zemlji.

Ko se je tako razširjalo bolj ogledovajoče, kot učenostno spoznavanje nebeškega prostora, napredovalo je mornarsko zvezdarstvo. S kompas-om ali z magnetično iglo so našli kraje edinega magnetičnega odstopa; ure so se jele izpeljevati na tanko, da se je bilo bolj na nje zanesti. To so močni ključi, s katerimi so se odpirali vsi kraji na nebu in na zemlji.

Ni ga časa v zgodovini, ki bi bil več storil za oživiljenje človeškega duha. Najdba Amerike in naselitev po novem svetu, veslanje krog Afrike v Indijo, pa Magelhaenova pot krog sveta se družijo z visokim cvetjem človeških učenosti in z razširjanjem zemeljskega in nebeškega stvarjenja; to vse pa je pomagalo človeškemu duhu k zgubljeni prostosti lastnega djanja. Kakor sploh v človeškem življenji, je tudi tukej naj večja sreča zapletena v grenke bolečine. Španjci so si namreč podvergovali nove zemlje z evangelijem v levici in z mečem v desnici. „Veruj to, ali umri!“ s tem so podjarmili nove dežele.

Zdaj je bilo vse pripravljeno za presodbo osnove nebeških zvezd. Poderla so se stara terdna nebeška pohištva, zemlja je dobila svoj prostor med drugimi svetovi našega solnca. Kopernik je razdel staro nebo, ki si je prizadevalo služiti veri, akoravno ni bilo prav postavljeno, ker Bog nikdar ni takega sveta vstvaril. Kopernik je prižgal luč pravega spoznanja nebeškega stvarjenja, njemu gre čast, da je spoznal božjo osnovo nebeških svetov. Bil je mož obdarjen z velikim, močnim duhom in z neostrašljivo odkritoserčnostjo. Terdno so se držali stari ljudje starega neba, pa jih je vendar premagal namen božji in odperlo se je človeškemu duhu pravo stvarjenje.

Veliko moči je imela vsaka najdba do človeških misel in do zboljšanja društvenih zadev. Nastopovalo je gibljivo življenje v duhu in v občutkih, ko je stalo človeku odprto stvarjenje na nebu in na zemlji.

K najdbam na zemlji in na nebu od začetka 17. stoletja se pridružuje posedba velicega prostora na nebu. Daljnogled je vzel nebeške prostore v svoje posestvo; teleskop podpira oči, da predirajo temote na nebu in da ogledujejo sila oddaljene svetove, ki jih nikoli ne vidi prosto oko. Na novem nebeškem prostoru, ki ga pred viditi ni bilo, poterdilo se je veliko misel, in spoznalo se veliko resnic. Znajdba daljnogleda je poterdila Kopernikove misli. Jupiter sè svojimi štirimi lunami, ktere je Galilej prvič sè svojim daljnogledom zagledal, pokazal je mislečemu ogledovalcu podobo našega osončja na malem prostoru; kakor se tam štiri lune verté krog Jupiterja, verté se vsi planetje z našo zemljo vred krog sonca. Mrak, ki pogostoma zadeva Jupiterjeve lune, dal je bistrournemu

Olof-Römerju pomoč v roke, da je najšel, kako hitro da gre luč; opomnil pa je že tudi Galilej, da človek po mraku na Jupiterjevih lunah utegne prerajati, kako daleč ima do svojega doma proti jutru ali proti večeru. Znajdba daljnogleda je pa še posebno vstregla potrebam tistega časa, ki je bil napolnjen z neznanimi prikazki na nebu. V 36 letih so se na nebu dogodili taki prikazki, da je vse skupej derlo ogledovat je. Tri zvezde, lepše in večje kakor znane zvezde, prikazale so se na nebu, pa so kmalu spet zginile. Zvezda, ki se je pokazala v labudu, je svetila 21 let; ves čas, ko je Galilej ogledoval. — Vabil je Bog k sebi človeka, budil ga z neznanimi prikazki. Navajenemu vsakdanjemu pogledu nebeških zvezd, ni mar človeku za premišljevaljoče ogledovanje. Ko se pa prikaže kaka nova zvezda ali kaj neznanega na nebu, pa prevzame človeka, ki ni vaju pogleda. Razne spremembe tega, kar si je človek mislil na nebu nespremenljivega, gonijo ga k mislim, da bi ne imela lepota stanovitnosti niti na nebu ne. Notranji nemir ga goni k premišljevanju; če dalje bolj se bliža pravemu spoznanju božjega stvarjenja. Zdaj se človek prepriča, da je zemlja tistim postavam podveržena, kakor zvezde na nebu; zdaj jo vidi, kako se sprehaja po neizmernem nebeškem prostoru, kakor drugi planeti krog solnca. — Ni pa dosti človeškemu duhu spoznavati prikazkov; on hoče viditi njih korenine, hoče spoznati postave božjega stvarjenja.

Kopernik ni le spoznal prave osnove božjih svetov, imel je tudi v mislih splošno natega svetov, enega do drugega. Kar se je pa Koperniku še le dozdevalo, to je Kepler sto let pozneje izgovoril; dobil je postave, po katerih se gibljejo svetovi našega osolnčja. Ta dela so pomagala Newtonu k „težnjemu zakonu“ (Gravitation). Kepler je popisal nebeške postave, Newton je pa pokazal, v čem da obstojé in kaj da so. Kakor zemlja vleče na se vsa trupla, ki so na njej, enako se vlečejo svetovi na-se eden drugega, akoravno so daleč vsakisebi. Godí se, kakor da bi v sredi svetov sedela moč, ki jih vodi krog drugih svetov po gotovih nebeških potih. Nevidna je vez, ki vodi planete krog solnca, pa jo vendar poznamo, utegnemo jo prerajati na ta način, kakor nam vaga pové, koliko moči ima zemlja do kakega zaganega trupla.

Pri takih umnih delih ni bilo shajati brez matematike, ki uči ostre račune. Newton in Leibnitz sta vpeljala višo matematično vednost. Z matematiko se je človek polastil božjih postav, kar jih pozná na nebu in na zemlji. Česar ne more spo-

znati nobeno modrovanje, vé nam povedati matematika, če ji le damo pravo stopinjo. Velika je moč človeškega uma, pa vendar zanesljive misli ne segajo brez matematike veliko dalj, kakor ga peljejo njegovi občutki. Svet naših občutkov, ki jih dobivamo po udi, je pa pretesen, duh hoče spoznati reči, ki jih po občutkih nikoli spoznati ne more. Ako si človek prizadeva z modrovanjem spoznavati, česar mu občutki ne dajo, zaide kaj rad, kakor nam pričajo modrijani vseh časov; ako pa vé svoje storjene skušnje dati matematiki v roke, vodi ga pa ona sè spoznanimi postavami njegovega uma po gotovih potih, po kojih misli brez matematike hoditi niso vajene, ter ga pripelje k pravemu spoznanju, ktere ga bi človek na drugi način nikoli ne bil dosegel. Kar dela matematika, godi se po postavah človeškega uma; opira se na skušnje in pride k spoznanju, ki ga stvarjenje potrdjuje. Ali bi pač mogla pot našega uma od posvetnih skušenj gori peljati k pravemu spoznanju božjega stvarjenja, ko bi naš um ne bil podveržen ravno tistim postavam večnega bitja? Ko bi to ne bilo, morala bi se matematika tam, kjer začenja zidati na skušnje, ločiti od natornih postav, ter bi nikdar ne prinesla spoznanja božjega stvarjenja. Ako je pa res, da ima človeški duh svoj um, česar tajiti ne moremo, mora pač tudi to res biti, kar je z duhom vred enakim božjim postavam podverženega. — Dandanašnji že obdeluje matematika vsaktere natorne prikazke; pri luči, pri magnetizmu in pri gorkoti se vadijo nje moči, kakor so se pri zvezdarstvu močno razevele. — Čedalje več občutljivih udov si vstvari človek za ogledovanje natore in za izobraženje svojega duhá.

Večina natornih prikazkov, sprememb na zemlji, prihaja od gorkote in vlažnosti, od luči in elektrike in od zračne teže; tedaj priganjajo vse reči, ki stojé v zvezi s temi močmi, človeka k spoznanju. Preiskoval je Kepler matematično, pa napravljaval inštrumente, da bi dobil postave, po katerih se prikazki godé. Preiskovanju gorkotne menitve po raznih deželah in v raznih časih se je kmalu pridružilo ogledovanje zračnega tiska. Gorkota kakor teža zraka imate prvo moč do zračnih prikazkov in do življenja na zemlji. Zraven gorkote in zraka ste pa vlažnost in luč s prikazki najbolj v zvezi; električnih natornih dogodeb pa ne poznamo na prvi pogled, če jih luč ne spremlja. Vsem stvarem, ki živé, treba je vlažnosti, treba jim je luči do malega; pa se tudi elektrika najde pri njih. Franklin je pokazal, da blisk ni družega kot električen žark. Od srede 18tega stoletja sem gredó nevtegoma skušnje naprej; ve-

sel je človek, da ima v svoji oblasti moč nebeškega bliska in groma.

Zdavnej že so ogledovali natorne prikazke na zemlji in po ozračji, pa do srede 18tega stoletja človeka ni moglo nič rešiti starih krivih misli o stvarjeni „materije.“ Stara vera, da so „zemlja, zrak, voda in ogenj“ edine pervine, je sila dolgo zavirala pravo spoznanje vsakterih reči. — Hudi zrakovi (gazi), ki so se vnemali po rudarijah, ki so puhteli iz močvirjev in vodá, delali so čudeže sè svojimi prikazki, dokler jih človek ni spoznavati jel. Alkimiške skušnje srednega veka so pokazale, da nekatere rudnine zgubé svoj svit pri kurjavi, ako zrak do njih pride. Jele so se preiskave, kaj da bi temu bilo krivo. Zapazil je že Kardan, da je svinec teži, ko se ga ruja prime, pa je sè svojim časom eno terdil, „da ga je zapustil nebeški ogenj, ki dela, da so trupla loža!“ Ko so se pa razširjali bolji zapopadki o stvarjenih rečéh, ko je Newton povedal, da zemlja vsa trupla na-se vleče, jele so se pa tudi kemikarjem odpirati oči; jeli so spoznavati, da mora biti neko truplo, ki se v ognji ali na vlažnem prostoru prijema rudnin, da jih ruja jé. Leta 1772 so še le jeli dokazovati, da ima zrak v sebi nek del, kislec po imenu, ki se prijemlje železa in mu rujo daje. Kmalu je pokazal Lavoisier (Lavoasie), da je kisleca treba dervam, če hočejo goreti, človeku in živalim, da morejo živeti.

Zdaj je še le človek jel spoznavati zvezo stvarjenih reči na zemlji in njih moč do vsega življenja. Pokazalo se je, da se po vednih spremembah predeljujejo trupla na zemlji. Vodé spirajo hribe, ruši se skalovje. Voda naša drobiža po dolinah, iz njega rasejo rastline, od kterih se živali redé.

Tako preiskovanje je odperlo skrivna pota zemeljskih stvari. Od terdega skalovja, ki hribe kviško derži, do živalskega in človeškega življenja gospodarijo enake moči. Terda, brezlična zemlja se nasiplje pod hribi, preobleče se sè zelenim pertom, in od njega se živi vse kar hodi po zemlji. Iz zemlje, ki na prvo ni nikomur podobna, delajo se s pomočjo zemeljskega ozračja in solnčne gorkote ličneje in ličneje podobe od naj slabeje rastlinice do naj žlahnejega obraza človeške podobe.

Bolj ko je pregledoval človek skrivne naprave v natori, bolj se je prepričeval, kako natanko da so vse stvari zvezane ena z drugo. — Luč je naša vez z vunanjim prostorom na zemlji in na nebu; zemeljska „materija“ in moči, ki jo spremljajo, pa dajó po svojih zvezah razne prikazke ali spremembe stvarjenih reči. — Imenitnemu prašanju je mogel človek odgo-

voriti, ali se obranijo pri vednih spremembah tiste pervine, ki jih potrebuje življenje na zemlji ali ne? Odkod vse pride, kar dela spremembe in kam spet vse gre? Ko je človek na ta vprašanja odgovarjal, moral je preiskovati natanko vse spremembe na zemlji. Skušnje so ga učile, da spada vsa materija u več pervin, iz kojih obstojé trupla. Le-te pervine se združujejo tako ali tako skupej ter delajo trupla; utegnejo se pa tudi razsuti ter se spremenijo v truplo v družega, ali pa čisto razpade na prve dele ali pervine. Naj pa se zgodi s truplom kar se hoče, nikdar se ne potraja ne trohčica njegove materije; truplo je dalo svoje dele od sebe; ti deli pa ostanejo, kar so bili; ohrani se materija, naj se zgodi ž njo kar se hoče; spreminja se samo nje vidljiva podoba.

Ko so se razcvetale vednosti o naši zemlji v oziru na druge svetove in na njene lastne stvari, bistroumno preiskovanje jelo je odganjati silno temoto, ki je doslej zakrivala dogodbe naše zemlje. Zdaj je človek na zemeljskem obrazu spoznaval njeno zgodovino. Kakor kaplja vodé okroglo podobo na-se vzame, enako okrogla je naša zemlja v pričo njenega nekdanjega stanu. Ako pa nje okrogli podobi nekaj malega pičli na tečajih, ni družega kot znamenje, da se vertí kakor drugi svetovi. Da je zemlja na tečajih nekaj posedla se, to je živa priča, da se zemlja vertí sama krog sebe, kakor se n. pr. vertí Jupiter krog sebe. Umnim premišljujočim očem človeškega duhá se pa odpira leto za letom še druga resnica na obrazi neba in zemlje. Mi ne ostanemo zmiraj na tistem prostoru, med tem, ko se zemlja vertí krog sebe, obhodimo med letom vse kraje „živalskih znamenij“ na nebu. Zvezde prihajajo kardelo za kardelom o polnoči nad našo glavo, tako da so tiste zvezde, ki so pred pol leta stale nad nami, zdaj ravno pod nogami unkraj zemlje. Vsako leto obhodi zemlja vedno proti severni zvezdi obrnjena vsa živalska znamenja na nebu; ko pride krog solnca, stojé do malega vse zvezde kakor smo jih videli lani.

Preden odkrijemo notranje kraje naše zemlje, treba je bilo ogledati zveze z družimi svetovi, da nam ne uide pri posebnem pregledovanju pravi obraz božjega stvarjenja.

Zemlja po verhi ni bila vselej taka kakor je zdaj. Ako je res, da je bila nekdanj mehka, morala se je s časom poterediti; vse je moralo imeti druge podobe na zemlji kakor dandanašnji. In glej, res je bilo tako! Človek predira terdo skorjo stare zemlje, globokeje in globokeje zahaja va-njo, ter se podučí po izpeljavi zemeljskih leg ali skladí, da je terdo poveršje prestalo silo veliko sprememb, preden je suha zemlja z morjem

vred dobila današnjo podobo. V zemlji je zapustila natora popisano zgodovino vsega, kar se je ž njo godilo. Okamnele živali in rastline razne po drugih zemeljskih legah pričajo, da v starodavnih časih zemlja ni imela skozi in skozi enakih živali, ne enakih rastlin; podučé pa tudi človeka, da je zemeljska skorja prestala veliko prekucij, ki je vsaka zaznamovana s posebno lego nasute zemlje in s posebnimi pridelki tistega časa, ki ga je ta ali una prekucija potegnila v grob, ko je posula vse, kar je raslo in živelo na zemlji. Na Laškem se najdejo na Toskanskem tako natanko ločene zemeljske lege, da so odperle Steno-tu oči, da je spoznal, da je morje naj manj šestkrat čez Laško deželo stopilo in posulo, kar je bilo na zemlji.

Druga imenitna pot pravega spoznanja se je odperla človeku v notranji zemlji. Nepokončljivo pismo, ki ga ni mogla popačiti nobena človeška sleparija, se odgrinja pred očmi bistroumnega duha. Ko je stopila zemlja med planete po volji božjega stvarjenja, ni bila podobna zemlji, ki jo današnji dan človek obdeluje. Nje zunajna zveza sè svetovi je bila, kakoršna je ostala, to da nje lastni obraz, nje suhe dežele in morja so jo silno silno spreminjevale.

Stvarjena zemlja ima v sebi večni zakon, po katerem se vse godi, vse po spremembah v vedno ličnejših podobah verstí. Kakor so prinesle spremembe drug obraz perstene zemlje, se je obudilo drugo življenje na nji. Od začetka zemeljsko pismo nima povelja ne od nobene rastlinice ne od živalice; gole natorne moči, ki so združevale trupla in jih razsipale, so v naj starejih časih prenarejale poveršje naše zemlje. V prvem hribovji, ki nosi suho zemljo kakor koš živali, ni najti nič okamnelega. Če dalje več se najde razsute terde skorje, ki se po legah nabira. Kakor pa s časom perst drobnejša prihaja in spet okamneva, da postaja iz drobiža zopet skalovje, se prikazuje nekaj življenja na zemlji; pa je bilo še šibko; živalice in rastlinice, iz katerih zdaj celi hribje in njih skale obstojé, so pač še tako majhine, da jih na milijone gre v eno pest.

Zgodovina pa, ki je ohranjena v notranji zemlji, nam pravi na dalje, da so živali kakor rastline zmiraj bolj popolnoma prihajale. Kakor vse reči na zemlji, se je menilo tudi rastlinsko in živalsko življenje; zemlja je imela prestati še veliko hudih prekucij, ko je že redila veliko živalskih in rastlinskih plemen. Pri mogočnih prekucijah suhe zemlje se je velikokrat spremenilo nje poveršje; kar je bilo pred suhega, je stopilo vse ali deloma pod morje in drugi deli zemlje so prihajali na suho. Omenjene spremembe so se pa godile v družbi

druzih mogočnih zemeljskih dogodeb. Iz zemlje so se še vzdigovali hribi, pljuvale so goreče goré notranje stvari iz zemlje. Te in enake spremembe so spravile vse, kar je bilo pred na zemlji, pod njeno odejo; ter se nahaja po več takih vstričnih persternih leg ali zemeljskih odej. Vse te odeje so prišle od mogočnih sprememb, ki so se verstile, ko je življenje na zemlji gotovo stopinjo dosegovalo. Imenitno je vedeti, da vsaka nova odeja pokriva drugo življenje preteklega časa, tako da moramo reči, da se je rastlinsko in živalsko stvarjenje na zemlji vedno spreminjevalo. V teh spremembah ali v celih prerodbah pozemeljskega življenja pa zapazujejo natoroznanci če dalje bolj popolnoma ude naj bo pri živalih ali pri rastlinah; vse se je bližalo žlahni podobi današnjih stvari.

Po teh stopinjah groznih sprememb je prišlo vselej po končanji prednega življenja novo in sicer bolj popolnoma življenje na zemljo; na zadnje najdemo tudi človeka na zemlji sèm od zadnje velike prekucije, ki je spravila pod zemljo živali in rastline današnjim že precej podobne, le da so bolj krehalaste, da jim manjka tako izdelane ličnosti, kakor so jo dosegle v zadnji dobi zemeljskega življenja. Vse življenje prednjih časov je pokopano pod rušo, ki nas redi; vsaktere stvari od naj manjše do naj večje živali se najdejo v zemlji, in v zadnjih letih so našli tudi človeka in njegovo tedajšnje orodje skupej z davno pomerlimi živalmi. Dolgo in dolgo so se veselile rastline in živali svojega življenja, preden je zemlja dosegla fisti stan svojih stvari, ki ga je Stvarnik človeku za družbo izvolil.

(dd.)

O narodnih pesmih in pravljicah plemen slovanskih.

V češčini pisal L. Štur; poslovenil F. Žličar.

II.

Slovanske narodne pesmi, kakor smo do sedaj v kratkem njih značaj popisali, kažejo nam človeka v neki posebni ozki zvezi z natoro, ali pa natoro poosebljeno (kot osebo delajočo). Drugim slov. pesmam pa služi natora le za kinč; stopi ž njimi v neko posebno, zunanjo zvezo, tako da djanja in občutki, v pesmi popevani, z natornimi prikazni v primernem razmerji stoje.

Neka slovaška pesem pravi:

Veter piha po dolinah,
Mlada leta pa bežijo —
Ah bežijo, ah bežijo,
Kakor listje v gostem gaji.

Ali:

Slavček v kletki tužno poje,
Se spominja ljubih gajev,
Jaz tud' žalostno prepevam
Ko se spomnem prejšnjih časov.

V česki pesmi „Zaboj, Slavoj, Ljudek“

V lesu černem se dviguje skala,
In na skalo stopi silni Zaboj
Na vse kraje gleda po deželi,
Pa nad vsemi kraji se užali
In zajoka s plačem golobič'nim.

Černi les, in skala, ki se visoko dviguje, nam tukaj prav živo kaže Zabojevo žalost in serd, da je domovina sužna; pa tudi njegovo oko, kako v žalosti domovino ogleduje!

Tega značaja so poljske narodne pesmi (Krakovjanke):

Miła mi ła strona, gđzie słonieczko vschodzi
Lecz mi jeszcze milsza, gđzie kochanka chodzi
Svieci miesiąc, swieci, między gwiazdeczkami,
Najmilsza mi moja między panienkami.

V slov. nar. pesmih torej natora predmet razjasnuje, pomaga pa tudi občutke buditi in oživljati — brani pa tudi, da preživi ne postanejo — n. pr. v česki pesmi „jelen“.

Po gorah je tekal jelen,
V svoji lasti poskak'val
Po dolinah po goráh;
Krasne nosil je rogé
S krasnimi pa on rogmi
V gosti les je on vdiral
Skakal je po lesu
Na nožicah urnih.

Lej in hodil je mladeneč po gorah
On je hodil po dolinah v ljuti boj,
Nosil je na sebi terdno bran;
Ž njo prediral je sovražnikom verste. —

In glej:

Zdaj mladenča ni več v gorah!
Tu poskočil na-nj skrivé je ljuti vrag,

Spaljene od zlobe si raznel oči
 Ino vergel mu je v persi težki mlat —
 Aj tu leži, topla kri
 Za dušico odletelo teče.

Pa vendar še:

„Hodil jelen je z rogoma krasnima
 Po nožicah urnih skakal
 V zori v liste spenjal tenko gerlo.“

S takimi pripodobami se navadno začenja slov. nar. pesem — večkrat se pomen v pesmi že razloži, v časih pa tudi zamolči, n. pr. v lužickoserbski pesmi:

„Mi moja rožička vjele lubša
 Dyžli všon vulki žiroki svet.
 Na svojo rožičku pohladam
 Na svojo lubčičku pomyslu.“

Enakih prilik najdeš v junaških pesmih.

Zaboj pripoveduje svojim o rajnem očetu, o zapuščeni, po ptujcih zatirani domovini, o bratih, ktera sta s pomočjo drugih bratov ptujce pregnala.

„Oček verne se k očetom
 V domu svoje zapusti otroke.
 Svoje ljubce in nikomur on ne reče:
 Ti govori brate jim v očetnem glasu!
 Lej in pride ptujec siloma v deželo,
 V ptujem glasu jim zapoveduje.

V drugih pesmih budijo take pesmi spomin na blage čase, po katerih serce hrépeni, n. pr. v pesmi „roža“:

Ah ti roža, krasna roža!
 Kaj si zgodaj razcvela?
 Razcvetena zmerznila?
 Zmerznjena pa zvenila?
 Zvenjena se osula?

Zvečer sedem, sedim dolgo,
 Da petelin je zapel,
 Alj pričakat' nič ne morem,
 Treske luči vse požgem.
 In zaspim in sanja se mi v spanji,
 Ko da meni vbožici
 S persta desne bi roké
 Snel se zlati perstanček
 Zderl se dragi kamenček.

Naišla nisem kamenčka
Včakala ne ljubega.

Indiško božanstvo ima nekatere prikazni in predmete natorne za posebno znamenje razodetja božjega. Tudi slov. narodne pesmi nekatere predmete posebno ljubijo in velikokrat o njih pripovedujejo; gotovo zato, ker so slov. sercu in značaju posebno sorodni. Taki ljubljenci Slovanov so na nebu: solnce, mesec, juterna zvezda in pa megla. Na zemlji: široko polje, gora, samotni tihi gaj, reke in potoki, posebno Donova; gomila, ktera se v ravnini vzdiguje, je melanholičnemu Slovanu posebno prijetna — veter, kateri daljne kraje prehit; izmed zeljišč in cvetic: roža, vijolica, lilija; Malorusom posebno zimozelen (vinca minor Singrün), podoba upanja in ljubezni; Serbom prežilika (*ocymum basilicum*), Slovakom dišeča rutica (*Thalictrum*). Izmed dreves: lipa, javor, bezeg; Rusom in Slovakom breza, Čehom brina; izmed ptic: sokol, labud, golob, slavček, kukovica (o njej pripovedujejo Rusi in Serbi, da je deklica v ptico spremenjena, ker je za rajnim bratom preveč žalovala), Serbom pav, Rusom orel. Izmed drugih živali: jelen, in ljubljenec vojščakov, konjič. Izmed barev: bela, rudeča, rumenkasta, modra in zelena.

Tudi letni časi imajo velik upliv na slovansko, za natoro posebno vneto serce. Vse oživljajočo vigred z vsemi njenimi prikazni slov. pesmi najbolj prepevajo in sicer s posebnimi slovesnostmi. Slovaki še sedaj Moreno (boginja smerti in zime) na „cvetno nedeljo“ (květni nedele) iz vesi nesejo in v potok veržejo rekoč, da so zimo odnesli in vigred prinesli.

Poletje in jesen ima tudi svoje posebne slovesnosti (obžinky, dožinky, vyžinky, obsivky, zažnivny). V jeseni mora človek zapustiti polje in gaje in to Slovanu težko dé. Dalmatinski Sebi žalujejo v svojih pesmih, kedar se v jeseni za črez zimo s čredami domu spravljajo in kedar se z gorami ločijo, še od daleč poslušajo ali ne žaluje za njimi gorska Vila. Za zimo Slovanu ni, ker nikogar ne ogreje. Tedaj molči gaj in polje. Tedaj se zbirajo okoli tople peči in dekleta pri kolovratu pesmi prepevajo in stare pravljice poslušajo.

V slov. nar. pesmih se tudi človek spreminja v kako žival ali katero drugo stvar, in sicer zato, da se spremenjen lahko na take kraje podá, kamor v človeški podobi priti ne more, ali da ga ne spoznajo, kdo da je, ali da se prikrije sovražnim močem.

V maloruski pesmi prileti hčerka, ktere je mati prepovedala pred 7. letom domu priti, kot kukovica nazaj, in začne

na vertu kukati. Mati pride iz hiše in začne zdihovati: Ne kukaj kukavica na vertu, zleti v temni les. Brat pa pravi: Če si kukavica, kukaj v hosti — če si moja sestra, pojdi v hišo.

V drugi maloruski pesmi se pogovarjata brat in sestra. On kot golob, ona kot golobica. In sestra brata k sebi vabi rekoč: Skoz temne lese leti kot sivi sokol; prek globokih rek plavaj kot beli labud; črez daljne planjave teci kot hitra jerebica; in k meni na dvor pridi sivi sokol, da spregovoriš z menoj besedo in razveseliš moje revno serce.

V neki slovenski pesmi umerje mladeneč žalosti za svojo drago — in ko oba pokoplejo (njega proti izhodu, njo proti večeru) priraste iz njegovega groba bela lilija, iz njenega pa rudeča roža — obe se pa združite in skupaj proti nebesom raste. V slov. pesmih se človek tudi spremeni zavoljo kakega v naglici storjenega pregreška, seveda tudi zavoljo velikih grehov. V neki slovaški pesmi je mati hčerko zarotila, ker je prepozno po vodo šla, in hčerka se je v javor spremenila. Mimo prideta dva godca; javor se jima čuden zdi in začneta ga podsekavati — ali hitro iz-nj kerv priteče. Oba se vstrašita, da na zemljo popadata. Zopet začneta drevo sekati, in tedaj zaslišita glas: Le serca mi ne ranita, ne bojta se me. Posekajta mi veje, napravita iz njih gosle in pišalo, potem pojdita in piskajta pred hišo moje matere: tukaj je devica, hčerka tvoja, katero si zaklela.

Natora je torej predmet, s katerim se človek peča; pa če jo tudi v svojih mislih oživi, občevati zamore ž njo le po domišljii. Kar koli si človek o njej misli, v katerem koli razmerji in zvezi tudi ž njo je: vse to je le sad njegove domišljije, za pesništvo črez vse pripraven; v djanskem življenji pa ga najti ni. Naj se tudi človek ž njo peča; naj tudi od nje tirja sočutje, razumela ga ne bo; odgovora ne bo imel na svoja prašanja in občutke. — Torej občuti človek tudi potrebo, občevati še s kom drugim, kateri misli in čuti kakor on, kateri mu enako sočutje ponuja, razločno, razumljivo, kateri zamore tudi svoje lastne misli in občutke razodevati — in potrebo takega duševnega občenja čuti posebno živahen Slovan. In ta predmet duševnega občenja je celo človeštvo, s katerim je človek po svojem bližnem v zvezi. Péra in naj imenitnejša vez človeka s celim človeštvom pa je v rodovini. Rodovina (Familie) je pomenljiva beseda v slov. jeziku, v ustih vsakega Slovana. Pomen te besede Slovan živo občuti, pa ravno tako živo jo izgovarja, in že iz tega spoznamo, kako imenitna in važna je ta beseda v slov. življenji. Druge besede izgovorja Slovan s špōštovanjem, s žalostjo, s strahom ali z navdušenostjo, toto pa

z najživahnejšimi občutki. V rodovini je ena stran telesna, druga pa duševna; v njej je torej Slovanu tako draga natora z duhom zvezana. Telesna stran je žlahta po kervi, duševna pa vez sv. vere, stari rodovinski običaji, goreča ljubezen med seboj, spoštovanje in pokorščina do starejših — skerb starejših za mlajše. V tej zvezi je Slovan srečen, v tej čisti živi ljubezni, ktera se veseli sreče drugih kakor lastne, ktera za druge skerbi in dela, se za-nje daruje kakor za sebe. Slovanske pesmi in pripovedke rade poveljujejo to rodovinsko ljubezen, živ dokaz bogoljubnega, blagega serca slovanskega. Za to pa Slovanu tako merzi do tistih, kateri podkapajo to rodovinsko življenje. Kdor najbližnega ne ljubi, bo li ljubil ptujca? Kdor brez strahu krivico dela tistim, ki so mu najbližni po kervi in po rodu, bo li rajši ptujcem dobro storil?

Slovanske pesmi in pravljice pa popišejo rodovinsko ljubezen posebno pri takih priložnostih, kjer se nam v celi lepoti in nježnosti kaže. Take priložnosti so posebno, kedar kdo svoj dom zapusti ali se od svojih dragih loči — bodi si za gotov ali negotov čas. Takih prekrasnih pesmi imajo posebno Serbi veliko. Prelepa je pesem o „Jankoviču Stojanu.“ Stojana so Turki vjeli — doma stara mamica za njim žaluje. Črez več let še le zbeži Stojan Turkom in pride domu, — mater najde ravno, ko sè solznimi očmi tersje obrezuje, ktereja je Stojan sam sadil in po sinu zdihuje. Pa mati sina ne spozna — Stojan gre domu in na dvoru najde svate zbrane — nevesta njegova, ki ga je 9 let in 7 mesecev čakala, je namenjena z drugim se omožiti — Stojan se jim dá spoznati in sestra in nevesta ste ga posebno vesele — svate bogato obdari, ženinu pa lastno sestro v zakon dá. — K večerji pride tudi stara mati domu, pa ko dragega sina spozna, zgrudi se od veselja na tla in umerje. Stojan pa jo pokoplje, kakor se cesarici spodobi.

Neka mati je imela dva sina in lepo ime jima je dala: Predrag in Nedad. Predrag odraste in zbeži v gore k hajdukom. Mlajši Nedad pa nič ne vé o svojem bratu. Pa ko odraste, tudi zbeži k hajdukom in postane njih glavar. Črez tri leta pa mu želja po materi ne dá več miru; pregovori torej tovarše, da se v plen delijo; tedaj vsak pri bratu ali pri sestri priseže, da ni nič blaga posebej si shranil. Le Nedad mora pri orožji priseči, ker ne vé, da ima brata. Ko se potem doma pritoži, da je moral pri orožji priseči, ker nima ne brata ne sestre, pové mu mati, da je brat njegov Predrag v planini Garevici glavar hajduški. Tedaj premaga Nedada želja po bratu. Zasede konjiča in ko do planine pride, začne kričati: Garevica, ali nimaš mladega junaka Predraga, edinega mojega brata? Predrag

sedi ravno pod smreko in pije rujno vince. Zapove tovaršem ptajega vojščaka pripeljati; pa ga ne oropati ne ubiti — ali hajduki začnejo po Nedadu strelati. Nedad se razserdi, jih nekaj umori, nekaj jih konjič potepta, drugi pa zbežijo. Predrag skoči na noge, streli in ustrelj svojega brata. Brata se spoznata, umirajoči Nedad odpusti Predragu in umerje. Pa Predragu ni več za življenje, vzame nož, zabode si ga v serce in mertev se zgrudi k svojemu bratu. Umoril se je od žalosti za svojim bratom.

Serbski jetniki se v ječi pogovarjajo, kaj so najteže zapustili. In star jetnik že blizu smerti pravi, da najbolj žaluje za drago materjo in starim očetom, ker nikogar nimata, da ju varuje in hrani do smerti.

Tako prepevajo slovanske pesmi nježno rodovinsko ljubezen — posebno ljubezen starišev do najmlajšega sina — in njegovo ljubezen do starišev, do starejšega brata in sploh do cele rodovine; ljubezen materno do otrok in ljubezen sesterno in bratovsko. Mlajši sin si še najmanj pomagati zamore; torej je pomoči in ljubezni starišev najbolj potreben. V slov. pesmih je ljubljenec starišev. On pa, ker si je zvest svoje oblasti, pa tudi posebne ljubezni starišev, oklene se njih, pa tudi staršega brata z vso ljubeznijo. Oče je bolj resnoben, ker se mora po svojih dolžnostih več s svetom pečati; mati je bolj občutna, mora za domače reči skrbeti; zato je stanovitna zvesta varhinja otrok. Sestra, kot ženska bolj živočutna, vedno manj samostojna kakor mož, bolj zapuščena, oklene se svojih bratov; in brat ljubi ravno zavolj tega toliko bolj svojo sestro.

To ljubezen nam posebno lepo prepeva kozačka — Duma: „Beg treh bratov iz Azova.“

Ako se kdo prederzne sveto, Slovanu črez vse drago rodovinsko ljubezen motiti ali celo oskruniti, gorje mu! mora se v slov. pesmih oistro pokoriti.

V neki serbski pesmi je žena svojega moža Milana podpihala, naj lastnega brata Dragutina umori — in ko Dragutin v smertni nevarščini na lovu, v ktero ga je brat spravil, klicati začne: „Milan, dragi Milan, kje si vendar“, začne kesati Milana, hitro teče bratu na pomoč, pa prepozno je že. Ko pa brata že mertvega najde, hiti žalosten in serdit domu, verže hudobno ženo skoz okno na dvor, da mertva obleži, sam pa zasede konjiča, zapusti svoj dom in hiti — v daljni svet.

V drugi enaki pesmi zmoti žena, željna svakovega premoženja, svojega moža, da začne bratu po življenji streči. Pa namesto brata pride mož sam v smertno nevarščino — brat mu

hiti na pomoč in ga reši — brata se spravi — žena pa mora ojstro se pokoriti.

V tretji enaki pesmi sovraži brat brata. S hudobnimi mislimi gre na lov, na jezeru zagleda lepo gos. Hitro na-njo spusti svojega sokola, ali gos sokolu perute razseka, da je vjeti ne more. Na to praša lovec sokola: kako ti je sokol brez peruti; ravno tako, mu reče sokol: kakor bratu brez brata. Lovec gre domu in se spravi z bratom.

Črez vse žalostno za Slovana je, kedar mora očetov dom in svoje drage zapustiti. Te žalosti pri ločitvi iz domače hiše tudi ne olajša sladka misel, da se loči le za to, da postane oče ali mati nove rodovine. Proti dragi očetovi hiši je nova rodovina, nov še neznan dom, za Slovana le ptuj svet. Za to nam slov. pesmi tako ganljivo opevajo ločitvo od svoje rodovine; in ločiti se Slovan nikdar ne sme, da bi se ne zahvalil starišem, bratom, sestram in prijatlom za ljubezen in prijaznost.

Ako kdo v rodovini umerje, vsi po njem žalujejo; naj večja žalost pa je, kedar umerjejo stariši, kateri še mala deca zapustijo; žalostno osodo zapuščenih prav ganljivo opevajo slov. pesmi. Zapuščene sirote ne uživajo več tiste sreče, ktere Slovan v svoji rodovini ima — izročeni so že ptujim ljudem. Nihče za-nje ne skerbi, nihče se ne veseli, ko se začnejo razcvetati na duši in telesu; nikogar nimajo, da bi mu svoje veselje in žalost tožile. Zato pravi neka slovaška pesem:

Ah zeleni otok ves samoten v vodi!

Reci, kdo bolj reven je,

Kot sirota zapuščena.

„Zapuščena“ (v kraljedvorskem rokopisu) zdihuje:

Ah, vi lesi, temni lesi,

Miletinski lesi!

Ah, čemu se zelenite

V zimi kakor v letu?

Rada jaz bi ne jokala,

Ne žalila serca:

Alj povejte ljudje dobri!

Kdo bi se ne jokal?

Kje moj oček, oček mili?

Zagreben je v jami.

Kje je mati, dobra mati?

Travca na njej raste.

Nimam brata, nimam sestre,

Ljubega so vzeli.

Slovenska pesem „Mačoha“ nam pové, kako je hčerka šla na grob svoje matere in kaj je tam tožila:

„Čerka je molila Boga
Na materinom grobišču:
Stante da, mati, vi gori!“

Nove rodovine postanejo iz zakona. Zakon pa tirja in potrebuje ljubezni — zato o ljubezni tudi slov. pesmi rade popevajo posebno tam, kjer je ljudstvo svojo državno samostojnost zgubilo, tam je narodno življenje večidel iz javnega življenja pregnano — le v domači hiši, v rodovini našlo je še pribežališče. Taka je pri Slovaki, Slovenci, pri lužičkih Serbi, kateri so že zdavnej svojo samostojnost pokopali; tudi v poznejših českih narodnih pesmih; serbske, maloruske in kozške pesmi pa posebno rade izverstna djanja opevajo in daleč prekosijo lirično poezijo, ktera se z občutki, terpljenjem in veseljem posameznih oseb peča. Narodni poezii niso ugodni časi, v katerih je občina in vlada že popolnoma vredjena; celo javno življenje je tedaj že po postavah določeno; vlada stoji na terdnih nogah, ni se ji bati nepričakovanih nevarščin; torej tudi posebno ne potrebuje dobre volje, serčnosti in moči posameznih oseb.

Nasproti pa so taki časi narodni poezii prijazni, kedar je država znabiti še le na pol ustanovljena; kedar še narod samostojno si prizadeva, doma in zunaj uterčiti se. Tedaj tudi volja, junaštvo in razumnost posameznih veliko velja, ako le hočejo blagor ljudstva pospeševati.

Tako so bili časi Srbije tudi pod turskim jarmom. Prej še ni bila popolnoma uterjena država, potem pa je junaški duh celega ljudstva posamezne budil in priganjal, z lastno močjo vedno se vzdigovati zoper zatiravce svojih bratov. Taki časi so bili za Čehe tiste dobe, iz katerih imamo prekrasne pesmi kraljedvorskega rokopisa, n. pr. „Zaboj, Slavoj in Ljudek“, „Benež Hermanov“, „Čestmir in Vlaslav“; enaki časi so cveteli narodni poezii, ko so kozaki še poslušali šumenje vodoskokov Dnjeprovih, časi prostega zedinjenja, visoke navdušenosti in neme omejene prostosti.

Velikorusi nimajo tako bogate narodne poezije, ker pod merzlim meglenim nebom prebivajo, posebno pa zato, ker že davnej v dobro vredjeni državi živijo. Pri tistih slov. plemenih, ktera niso zamogla ohraniti državne samostojnosti ob časih, narodni poezii najbolj prijaznih, tudi ne najdeš narodnih junaških pesem; pri njih se je bolj lirika razcvetala in njen poseben predmet pa nima tolike veljave pri tistih plemenih,

ktera so se v zgodovini samostojno obnašala. Slov. pesem se z ljubeznijo le peča, ker ona pomaga uterjevati in širiti rodovinsko življenje.

Več rodovin se združi v občino, sosesko ali srenjo (starosl. obšt'stvo, občestvo, občina). Obščina pa je v slov. pomenu le velika rodovina. Obščani se zbirajo v družbah in zborih. Da se pa družbansko tudi obderži, trebajo razveseljevanja. Med posebne veselice slovanske spada tudi igra. Igra je znamenje čerstvega mladostnega življenja, in zato jo tudi ljubijo vsa mladostna, poetiška ljudstva, kakor so bili stari Gerki in so Slovani še den denešen. Igre vendar so pri raznih narodih različne; Angličana veseli gledati peteline, kako se kavsajo in bojujejo. Španjol rad gleda, kako se človek z divjim bikom v boji poskuša. Nemec rad v gledališči sedi; Slovan pa ljubi igre, katerih se sam djavno udeleži. Vendar ne more videti, da bi pri igri kdo terpel, bodi si človek ali pa živinče. Najljubše so mu tiste, pri katerih lahko truplo in duša svojo moč in ročnost pokažeta. Pa vsaka starost, vsak spol, vsak letni čas ima svoje posebne igre.

V veselih slov. družbah čuješ tudi veselih pesem, prepevajo tudi kolospve in kdor napitnico napije, mora tudi pesem zapeti. Slovanom najljubša pijača je bila v starih časih medica (pols. med do picia — za pitje; čes. medovina) — pa slov. pesmi je sedaj le redko omenijo. Serbske pesmi le „rujno vino“ hvalijo; slovaške tudi. Čehi si napivajo s pivom, Rusi z vinom in pivom, Malorusi s žganjem (ktero pijačo Slovenci naj bolj cenijo, vsak čitatelj dobro vé).

Do bližnega in sploh do vsakega ptujca mora se Slovan tako obnašati, kakor do lastnih sorodnikov, biti mora prijazen in postrežljiv, kolikorkrat se prigodi, da Slovan ptujega človeka v svojo rodovino sprejme in mu rodovinske pravice podeli. Tako zadobi ptujec pravico, tirjati brambo in pomoč v vsaki potrebi; pa on se tudi k temu zaveže; to se zgodi po pobratimstvu in posestrimstvu pri Serbih. Ako pri njih kdo v nevarščini z besedo „brat“ na pomoč kliče, šteje si Serb v sveto dolžnost, z nevarščino lastnega življenja mu pomagati. Največa kazen pa zadene tega, kdor se pregreši zoper dolžnosti pobratimstva ali posestrimstva. Slov. pesmi tudi posebno povzdigujejo dolžnost bližnemu pomagati, posebno če je brez zadolženja v nesrečo prišel, pa tudi zapuščenim in sirotam. Posebno sočutje ima Slovan tudi do hromovih in slepih. Ojstro mora se pokoriti, kdor se zoper to dolžnost pregreši. V neki serbski pesmi se brata Pavel in Radulo posebno ljubita; ravno tako

rada imata Jelico, svojo sestro, in ji včasih tudi kak lep dar prineseta. Pa svakinja jej je nevošljiva, jo četi in bi rada sovrastvo napravila med bratoma in sestro. Ker ji pa to po volji ne steče, umori z Jeličnim nožem svoje lastno dete rekoč, da je to Jelica storila. Pavel se razserdi in dá Jelico s konji raztergati. In kamor je ktera kaplica njene kervi padla, začele so rasti lilije in prežilika, kjer je pa ona sama obležala, vzdignila se je iz zemlje lepa cerkvice. Pa Pavlovo ženo zadene strašna kazen. Devet let hudo bolena leži. Gnjila trava preraste ji kosti. V travi vgnezdijo se hude kače; in kače nesrečni ženi skrivé oči izpijejo. V teh strašnih bolečinah prosi moža, naj jo v omenjeno cerkvico pelja. Pa po poti ji pravi nek skrivnosten glas, da tudi tamkej odpuščanja ne zadobi in zato prosi moža, naj tudi njo s konji raztergati dá. Pavel spolni njeno prošnjo. In kamor je ktera kaplica njene kervi padla, prirastle so koprive in ternje, in kjer je sama mrtva obležala, odperla se je zemlja in postalo je veliko jezero. Po jezeru plava črn konjič, poleg njega zlata zibel, na njej sedi sivi sokol; v njej pa spava otrok. Pri vratu otročjem je roka materna, v roki pa zlati nož Jeličin.

Če tudi slovansko ljudstvo graja dela, ktera so človeka nevredna, vendar ljubi prederznost in prederzna djanja. Slovanske pesmi opevajo tudi klativiteze in njih junaška djanja, če le iz zgolj hudobije ne ropajo; posebno pa poveljujejo tiste junake, kateri zatirano ljudstvo branijo proti zatiravcem, kakor n. pr. serbski hajduki. V tem obziru so posebno imenitni kozaki, slavnoznani po celem svetu; njih življenje je bilo čudovito, polno bojev in vojsk. Maloruski narod je imel veliko napadov preterpeti po mnogih divjih ljudstvih, ktera so tedaj pa tedaj iz Azije do Evrope se privlekla, ali pa na njenih mejah se klatila in prav po roparsko živela, n. pr. Polovci, Pečenegi, Tartari i. t. d. Zato pa je marsikdo, naveličavši se nevarnega življenja in nevoljen, da bi le za ptuje roparje polje obdeloval, rajši zapustil plug in domovino; zgrabil je meč, da si v gostih Dnjeprovih lesih in otokih novo prebivališče poišče in se tam z drugimi tovarši z lutim sovražnim tujcem vojskuje. To je začetek kozaštva. K tem prederznim mladeučem so se pridružili nezadovoljni od vseh strani, in njih število je rastlo od dne do dne. Svoje sedeže v lesih, na otokih in ob vodoskokih (porogih) Dnjeprovih so obdali z okopi in nasipi; zavarovavši jih s skritimi prihodišči. V javnih sejah so se posvetovali za stran občnih junaških djanj, ker je pa njih število tako rastlo, razdelili so se v Kurenje in Hutore, in ker so z daljnimi mesti

svoje domovine vedno občevali, dali so tudi celemu življenju svojega ljudstva novo podobo. (Kuren in hutor pomeni v ruskem več združenih hiš, pa tudi družbo ljudi). V prvotnih kozaških „sječah“ (tako so imenovali svoja sela v gostih lesih) ni bilo nobenemu dovoljeno se ženiti, ker jim je vedno nevarnost protila, ker je le moška roka veljala; daljšim udom pa so ženitvo dovolili, da se kozaštvo obderži in pomnoži. Za boj so si izvolili vojvodo „očeta Atamana“, kateri je moral zboru starejših od svojih djanj odgovor dati. Ako pa je bil v boji nesrečen, bodi si da je to sam zadolžil ali kdo drugi, zapadel je ostri sodbi starejših in marsikteri je svojo nesrečo sè življenjem poplačal.

Razum občnih početij in vojnih djanj imel je vsak največ prostost, in smel je sovražnika nadlegovati kakor je hotel; pa kar je oplenil, moral je domu prinesiti in sè svojimi „kozaškimi brati“ deliti.

Pa kozaštvo je dobilo še imenitniši, viši pomen. V poznejših časih so bili njegovi najhujši sovražniki Mahomedanci, Turki in Tartari, kateri so povsodi kerščanske narode napadali; s tem pa so tudi pri vojaških kozakih zbudili kerščansko zavest in pa gorečo željo nad Mahomedanci („nevernimi bisurmani“) maščevati kerščansko vero. Ta duh je sčasoma prešinil celo kozaštvo, in je bil izvir kerščanskega viteštva v izhodnih deželah evropskih. Moč kozakov bila je strašna „kletim bisurmanom“ in pod sulico in mečem kozaškim je popadalo brez števila sovražnikov v pustinjah ob Dnjepru in Donu. Tudi Azov na krimskem polotoku, celo Carigrad so plenili kozaki. Sosedni narodi so jih spoštovali, Litovci in Poljaki so iskali z njimi se sprijazniti; vendar so nastale strašne vojske, ker bi si jih bili Poljaki radi podvergli in jim na mesto meča plug v roke podali. Na zadnje vendar, obdani od močnejših in vredjenih držav, so se podvergli kozaki, ker so se podvreči morali, knezu svoje vere, Caru ruskemu.

Iz vseli občin enega naroda in jezika obstoji domovina (vlast); vsaj iz perva bilo je tako. Domovina v slovanskem pomenu je dežela z vsem, kar se v njej znajde, z griči in ravinami, s hribi in planjavami, s potoki, rekami, jezeri, sploh z vsem, kar je v oblasti enega ljudstva, ktero le eden jezik govori in ima enake navade, šege in postave. Sevéda to ni država po zapadoevropskem smislu. Vendar Slovan, kateri vsaki ideji posebno obleko dá, pri katerem le sè svojim predmetom zedinjen pomen življenje ima, obsega v ideji domovine kraj in ljudstvo ob enem. Slovan živi v najožji zvezi z ljud-

stvom svojega jezika, pa tudi s krajem, kjer to ljudstvo prebiva; zato ga pa tudi tako težko zapusti, kedar Rus na svojo domovino misli („svataja Rus“), misli tudi na svoje cerkve, na cara, na njegovo vojsko, na svojo domačo hišo in svoje ljudstvo, pa tudi na „matuško Volgo“; spomne se vsega, kar ruska zemlja v sebi hrani in redi. Enake občutke ima Poljak, kedar se spomne svoje „ojczyzny“ (domovine). Domovino v tem pomenu ljubi Slovan črez vse; ljubi pa tudi izverstne junake svojega ljudstva in jih v junaških in epiških pesmih slavi. Najizverstnejše pesmi te verste so v kraljedvorskem rokopisu — njim moramo prišteti junaške pesmi serbske in ukrajnske kozaške „dumy“. Te pesmi povečujejo junake, kateri so domovino proti domačim in ptujim sovražnikom branili kakor v čeških kraljedvorskih pesmih, in v pesmi o polku Igor-a Svjatoslaviča; opevajo pa tudi djanja tistih junakov, kateri so bili posebno izverstni po svoji telesni in duševni moči, kakor v serbskih junaških pesmih in v kozaških „dumah“; časti se pa tudi slavna smert junakov, katerih djanja celo ljudstvo povzdigujejo.

(dd.)

O ljudskih šolah.

Spisal dr. Ivan Geršak.

Ozrimo se kamor koli po polji človeškega delovanja, vidimo povsod, da se opira človeško delo na umne razloge in tehtne premislike; kdor brezpametno počne kakovo delo, kesal se bo, ker mu ne pojde izpod rok.

Alj da človek pametno razmeri svoje delo, mora ga dobro poznati, kakor tudi tiste postave, po katerih se ravna naše mišljenje. Uriti se pa v mišljenji in pametnem opazovanji naravnih prikazkov, to je glavni namen šol ali učilnic. Od ljudskih šol pa tirjamo, da se naučijo učenci vsaj brati in pisati; da so zmožni potem v djanskem življenji si nasvete in poduk iskati v podučilnih knjigah, da tudi odrasli kmetovavci in obertniki vejo vsaj najvažnije opravke sè sodnijo i. t. d. sami opravljati, in da jim ni treba z listom hoditi na vse vetrove iskat tolmača nemškega ali celo slovenskega lista. — Namen šol je dalje tudi, izobraževati um in pa tudi žlahniti človeško serce, da bolj in bolj spoznavamo, kaj je dobro, pravo in lepo.

Ni mi toraj treba dalje sklepati, da je stan učilnic pravo merilo za obraženost in omiko celih narodov in posameznih držav.

Da bolj razumimo šolske zadeve nekterih evropejskih držav, pretresovati je treba jih z raznih stališč na podlagi statističnih dat ali prigodkov. Poglejmo toraj na absolutno število šol, primerjajmo jih s številom prebivavcev, pogledjmo, kaj šole hasnejo i. t. d. — Tako ima

Francozka država	75.000 šol,
Angležka	44 000 "
Avstrijska	29.000 "
Pruska	27.000 "
Švajcarska	7.000 "
Ruska	10.000 "

Če število ljudskih šol primerimo s prebivavci države, dobimo razmerno (relativno) število, ki kaže, na koliko prebivavcev že pride 1 šola poprek. — Tako ima

Francozka derž.	1 šolo na	500 prebiv.
Angležka	"	660 "
Avstrijska	"	1.200 "
Pruska	"	680 "
Švajcarska	"	350 "
Ruska	"	7.260 "

To kaže, kako različno so šole razmerjene. Čuditi se pa moramo, da velike države tako malo storijo za razvitek šolskega življenja, dasiravno imajo več moči v rokah, kakor male države. Ako bi namreč ruska država hotela imeti tako obilne šole kakor švajcarska, morala bi imeti 23krat več šol, kakor jih ima, toraj namesto 10 tisoč 230 tisoč šol; francozka in angležka država bi jih morala 2krat toliko imeti, avstrijska pa dobrih 3krat toliko, ako bi se hotele meriti s švajcarsko. Sevéda se drugi razlogi tu ne smejo zanemariti, ker bi drugače krivo sklepali iz te prikazni na državno skerb za šole in na narodno omiko. Več šol je namreč potreba pri enakem številu ljudi tam, kjer so prebivavci bolj raztreseni po deželi, zato ker otrokom ni mogoče predaleč v šolo hoditi. Manj šol je pa tam potreba, kjer so prebivavci gosti, kakor po mestih, koder se jih toraj lahko več v eni šoli uči. Dalje spoznavamo iz pregleda samo to, kar se sploh za šole stori, bodi si od države ali od občin. Na stan omike in koristi pa, ki izvira iz različnih šol, dá se sklepati le po številu tistih otrok, ki šolo obiskujejo v razmerji s tistimi, ki bi imeli v šolo hoditi; in po tem, kar se v šoli naučé, t. j., koliko jih pozneje zna vsaj pisati in brati.

Tu pa spet zadenemo na jako različne razmere. V celi Evropi namreč še polovica za šolo odraslih otrok ne hodi v šolo. — Res da so v isti državi različenosti; ali poprek jih hodi v šolo izmed odraslih:

Na Francozkem	76%
„ Angležkem	76%
„ Avstrijskem	64%
„ Pruskem	95%
„ Švajcarskem	94%
„ Ruskem	6%

V velicih državah so toraj tudi te razmere slabe. Francozka, Angležka, Pruska, Švajcarska se veseli obilnega šolskega obiskovanja in ta števila kažejo, da na Francozkem šolstvo veliko bolj napreduje, kakor v Avstrii, ktera v tem obziru prekosí le španjsko in izhodne države (turško, rusko i. t. d.). Zeló strahovito pa je pogledati na rusko državo, kjer le vsaki 20ti za šolo dorasli otrok v šolo hodi. To se razlaga tudi po malem številu šol, ki smo jih na Ruskem najšli. Priznati moramo žalostnega serca, da se v celi Evropi nahaja okolj 24 milijonov odrasencev, ki šole ne obiskujejo; Avstrija sama jih ima 3 milijone. Vendar veseli opazujemo, da se jih vsako leto več šole vdeležuje, da luč nauka in omike tudi tje predira, koder je dosihmal vladala črna tema nevednosti.

Ker se dan današnji skoraj vsaki državni prikazek in vsaka državna naprava meri po narodnem merilu, mikalo bo morebiti tudi slišati, kako se šole obiskujejo pri raznih narodih. Najdemo, da pri keltogermanskem narodu hodi 80% doraslih v šolo; pri Gerkoromanih 50% in pri Slovanih vsplah le 16%. Sevêda so tudi tu med istim narodom velike različenosti. Med Slovani najbolj pridno svoje otroke v šolo pošiljajo Čehi (okolj 70%), okrog Harkov in Kazan na Ruskem pa 3%. Kaže nam toraj ta pregled resnico, da je omika na zahodu bolj razširjena, kakor pa na izhodu.

Slišal sem večkrat tožiti naše učitelje po deželi, da je uzrok slabega napredovanja med družimi tudi ta, ker ne morejo podučevati toliko število otrók, kolikor jih imajo v eni šoli. Poznam i sam šole, kjer jih po 200 hodi v eno šolo. Tu sevêda ne more ljudski učitelj čudežev delati, če se še tako vkvarja in trudi; k vsemu temu še pride dostikrat slabo plačilo učiteljev. Poglejmo toraj, koliko jih tu ali tam v eno šolo hodi.

Najbolj polne šole so v avstrijski državi na Českem in Doljno-avstrijskem, kjer 160 učencev v eno šolo hodi; na Štajarskem pride na poprek 140 učencev na eno ljudsko šolo; v

celi Avstrii poprek 90, v celi Evropi poprek pa 76 na eno šolo. To se mi zdi tudi primerno število učencev za eno šolo in se nahaja tudi malo večje ali manje pri večini evropskih držav. Malo učencev pride pa na eno šolo na Švajcarskem, Ruskem in Turškem (0.55). Ta prikazen nam kaže dve resnici: Pervič, da zvonajne okolnosti, kakor gostost ljudstva ali visoke gore ali slabi poti i. t. d. imajo velik upliv na število učencev ene šole. Tako je ravno Švajcarska prisiljena zderžavati veliko šol, ker otroci ne morejo v tisto šolo hoditi iz več vasi, ktere ločijo velike gore. Zato pa tam ima tudi skoraj vsaka vas svojo šolo. Tako je tudi na Ruskem, kjer prebivavci bolj na redko živé in toraj otrók daleč v šolo pošiljati ne morejo. Drugič vidimo iz števila učencev večje ali manje prizadevanje naroda, da si šole oberne v svoj prid in hasen, ker tam šola gotovo več hasne, koder jih je veliko v šoli, kakor pa tam, koder jih je malo. — V tem obziru se odlikuje norveška država, v kateri otroci več ur hodá v šolo hodijo po merzlih krajih in slabih potih.

Zadeli smo v današnji razpravi na nekatere prikazni, ktere niso v stanu nas posebno razveseliti nad občnim napredovanjem narodne omike. Vendar bi se tolažili, opazovaje, kako se v naj-novejšem času šole množé. Poprek namreč nahajame, da se vsako leto šole, ž njimi pa tudi učenci, množijo za 1%. Če pa pomislimo, da se prebivavci na leto pomnožijo tudi za 1%, ostane število šol proti prebivavcem skoraj le zmirom jednako. — Na Francozkem so se šole v zadnjih letih jako pomnožile (3%); slaba je pa pri nas na Avstrijskem, kjer se število šol le počasi premika in množi; dà, v zadnji epohi, kar smo konstitucijo imeli, storilo se je za ljudske šole manj, kakor poprej pod absolutno vlado za Meternich-a in Bach-a.

Dasiravno smo dosihmal na vse strani pregledovali šolske naprave, šolsko obiskovanje i. t. d., še vendar ne moremo za to na tenko reči, koliko je ta ali una šola hasnila. Saj je mogoče, da se v tih, petih slabih šolah komaj toliko naučijo, kakor drugod v eni dobri. Kar pa od ljudskih šol lahko pričakujemo, je to, da se otroci tam nauče vsaj pisati in brati. — Sevêda je težko zvedeti od ljudi, ali to znajo ali ne. Vendar je toliko priložnosti v človeškem življenji, da se to lahko vsaj za nekoliko gotovo izvê, posebno pri vojaških novincih (t. j. rekrutih), pri novozaročenih in hudodelcih. — Izmed 100 rekrutov jih zna pisati in brati

na Francozkem in Angležkem . . .	68%
„ Avstrijskem . . .	29%
„ Pruskem . . .	75%

To kaže, da so pruski, francozki in angležki vojaki veliko bolj izobraženi, kakor pa avstrijski; pa tudi, da šole jako malo dosežejo svoj namen, ker se izmed 64 učencev na Avstrijskem komaj 29, t. j. slaba polovica nauči pisati in brati za djansko življenje.

Izmed hudodelcev jih zna pisati in brati

na Francozkem	44%
„ Avstrijskem	33%
„ Pruskem	55%

Opaziti moramo, kakor si že vsaki lahko misli, da je v obče več nevednih pri hudodelcih, kakor pa pri rekrutih. Ali jako se moramo čuditi razmeri na Avstrijskem, ktera ima med hudodelci več omikanih ljudi, kakor med rekruti. — Težko se dá ta strašna, nenaravna prikazen razlagati in zagovarjati; le to je morebiti mali uzrok temu, kakor misli Hausner, ker se k vojakom jemljejo največ mladenči, kateri niso imeli nobenega poduka, postavim nezakonski, postopači i. t. d.; na Pruskem pa v vojaški stan stopajo tudi mladenči iz viših stanov, žlahniki i. d., katerim je bilo mogoče kaj naučiti se. Vendar se zato naravni, po statistiki dokazani zakon ne bo dal ovreči, da je večidel nevednost zločesta mati hudo-delstva.

Izmed novozaročenih so znali pisati in brati:

na Francozkem l. 1855	60%	— l. 1861	63%
„ Angležkem l. 1841	60%	— l. 1859 pa	68%

Tudi tu opazujemo toraj napredek v poduku in omiki. —

V obče jih več zna pisati in brati med ženini, kakor pa med nevestami.

Iz tega žalostnega opazovanja smo videli malo malo korist ljudskih šol, gledé na število samo tistih, ki znajo pisati in brati. Ako pa dalje pomislimo, da to ni edini cilj in konec ljudskih šol, temuč ta, da bi se učile vednosti, ktere bi hasnile prihodnemu kmetu in obertniku, moramo celo reči, da nikakor ni upati razširjanja omike in nauka od tako ustanovljenih šol. — Dokler pa prosto ljudstvo ni bolj izobraženo, kakor dosihmal; dokler se posebno na Avstrijskem ne bo več storilo za ljudske šole, ni pričakovati niti materijalnega blagra niti samostalnega državnega življenja.

Ne zamerite, častiti bravci, da sem po novejših statistikah sè številkami dokazal nekatere prikazni vsakdanjega življenja; mislil sem namreč, da bi se vam nekatere resnice neverjetne zdele, ko bi bil samo rezultate vednostnega preiskovanja naštel. Kar pa številke kažejo, to je neovergljivo; to so matematične resnice.

Kakor smo pretresovali šolsko življenje v državi, tako bi se dala pretresiti tudi marsiktera druga prikazen državnega in socialnega življenja; posebno pa se je vsakemu državljanu (in politikarju) treba opirati na prigodke (fakta), s katerimi mora računati; zakaj lepo pravi Göthe: „Na često pravijo, da števila vladatajo svet; to pa je gotovo, da števila kažejo, kako se svet vlada.“

O kopelih in toplicah.

Spisal Franc Gabron.

Navada merzlega in toplega kopanja je že prav stara. Nahaja se pri večini narodov vseh časov. To pač sledi iz tega, da se opira na neobhodno potrebo. Da pa ravno v naših časih toplice in posebno kopeli tolika množica ljudi obiskuje, temu se ni jako čuditi. Saj priromajo na beli dan vsako pomlad — kakor lastovke — spisi kopelnih zdravnikov, ki nam pevajo slavo in čudovito moč teh ali unih kopelj. In dovolj je tudi tistih, ki ne iščejo rešitve v bolezni, ampak katerim je obiskovanje kopelj le prazna šega postala!

Pa kopali so se že tadaj radi, ko še niso poznali raznih kopelnih vabil, ko se jim še niso vrednosti posamnih kopeli razloževale. Že v časih Arona in Mojzesa, ko je neka kožna bolezen — tako imenovana „lepra“ — se začela razširjevati, je bilo kopanje v prigreti vodi občna navada in po besedah verske postave bogu dopadajoča naprava. In v sv. pismu beremo o vodnjaku v Betesdi, h kateremu so iz vseh krajev bolniki romali, da so se v njem kopali in zopet zdravje pridobili. Iz raznih uzrokov je kopanje pri Izraelcih s časoma pobožno opravilo postalo. Naredili so v Jeruzalemu več kopeli, ktere je veliki duhoven slovesno blagoslovil in s tem občni rabi prepustil.

Poleg Izraelcev je bilo v starih časih še več narodov, katerim je kopanje tudi pobožno opravilo bilo. Imenujem samo Egipčane. Sicer ima kopanje enako važnost še današnji dan v Hindostanu in Japanu.

Posebni pomen je kopanje pri Gerkih dobilo. Nihče ni koga za prijetla sprejel, ako mu ni poprej tople kopelji ponudil. Če mu je bil prijatelj posebno drag, so ga po kopeli še z dišečim oljem namazali. Tega dela so se posebno hišne hčeri

morale udeležiti. In tako občna je bila ta šega, da jej služiti še celo kraljeve hčeri niso se sramovale.

Kakor Gerki so se tudi Rimljani spereva v rekah kopali. Umivali so si samo roke in noge. Javnih kopeli tadaj še niso poznali. In Seneka pripoveduje, da se je Scipij, ki je Kartago premogel, v tako gerdem kotu kopal, da bi se kaj tacega nedostojno zdelo Rimljanom, ki so v poznejših časih živeli. Govori se, da je perve kopeli naredil Tarkvinij Prisk, ki je posebno na životno lepoto in popolnost gledal. Zelo pomenljivi čas, v katerem so Rimljani cesarje dobili, je tudi v zgodovini kopanja znameniten. V tem času se je največ in najlepših kopeli sezidalo. Še zdaj so mestu enake podertine kopeli, ki jih je cesar Karakala napravil. Imele so 200 slopov ali stebrov in 1600 sedežev — oboje iz marmorja. Več kot 3000 ljudi se je lahko skupaj kopalo. Dioklecjan je napravil kopeli, ktere je 40.000 kristjanov delalo. Že iz tega se vidi, da se tudi pri kopelih nahaja vsa potrata, ki se je tadaj pri Rimljanih začela. Štelo se je v tistem času samo v Rimu 860 domačih in 12 javnih kopeli. S kakim lišpom so bile domače kopeli narejene, si moremo komaj misliti. Oko je ostermelo nad umetnimi kinčarijami iz marmorja, bazalta in granita, nad krasnimi mozaiki, kipi, stopi, knjižnicami i. t. d. Plinij pripoveduje, da so se kopale nektore ženske le v kopališčih, ktera so bile s srebrom izložena. Kopajoče so se z vodo polivale v začetku iz lepih školjk, pozneje pa iz srebrenih in zlatih posod. Ko so jeli steklino rabiti, so naredili na kopelih veliko okenj, da je solnce vodo lažje zagrelo in da so imeli iz kopeli lepši — razgled. Začeli so vodi tudi lepodišeče olje prilivati in Helio gabel je kopeli po noči s krasnimi svetilnicami razsvetil. Neron-ova žena se je le v oslovskem mleku kopala. Če se je kam dalje napotila, jej je zmirom 500 oslic sledilo!

Sevéda je v tem razmerji, kakor gizdavost tudi spačenost in razuzdanost rasla. Tadaj ko so javne kopeli naredili, se jim je nedostojno zdelo, če se je oče s sinom, tast s zetom kopal. Ščasoma pa je vestnost popolnoma zginola. Če prebiramo zgodovino rimskih šeg, ktere so se v tistih časih nahajale, si moramo reči, da je bila le rimska domišljivost v stanu, znajti si tako razna sredstva za ukročenje neizmerne svoje poželjivosti.

Poleg teh toplih kopeli so Rimljani že tudi rudninske kopeli poznali, p. v Bajah, Kumah i. t. d. Ko je pa Antonij Musa cesarja Avgusta z merzlo vodo ozdravil, prišle so merzle kopeli v višo ceno. Mično pa je morebiti zvedeti, da so že tadaj razloček med kopeli delali. Imeli so posebne kopeli za rane, druge za očesne bolezni i. t. d.

Tudi naši dedi, stari Slovenci so se radi kopali. Kakor nam naš staroslovenski pisavec Nestor pripoveduje, imeli so stari naši pri kopanju svojo posebnost. Natolkli so se namreč z brezovkami do kervavega in še le potem so se kopali v vodi, kateri so nekaj čresla prideli. Nahajajo se te kopeli — sevéda precej spremenjene — v sedanjosti pod imenom: „ruskih kopelj.“

Da se je kopanje na Nemškem cenilo in da je postalo občna navada, priča nam to, da se je sam cesar Karol Véliki pri svojem kronanju v Ahnu sè sto drugimi kopal. Pozneje pa, ko so se garje in mnogotere druge kožine bolezni začele širiti, je postalo kopanje potrebna — še celo pobožna navada. In v tem obziru so tako pot zgrešili, da so napravili celo dušne kopeli, o katerih so mislili, da se v njih vsak svojih grehov lahko opere! Skoraj vsak samostan je imel kopeli, in vsacemu je bilo pripuščeno v njih se zastonj kopati. Tam se mu je tudi zastonj puščalo in rožiči nastavljali. Pri kopanju se je postavila po navadi postava, po kateri se je vsak ravnati moral. V vitežki ali v kaki drugi redni stan ni smel vstopiti, kdor se ni poprej kopal. In nevesta ni šla pred oltar, ako se niso poprej ona in večidel tudi svati skopali.

Posebno po križanskih vojskah so kopeli občne postale. V večini mest so napravili kopeli, v katerih je imel vsak spol svojo izbo. Sčasoma pa je zgubilo kopanje svoj lepí pomen in postala je iz njega le podpora spačenosti. Vsako saboto večer so kopelnikovi pomočniki z godbo po ulicah hodili in h kopanju vabili. Če k temu še pomislimo, da se je po križanskih vojskah 7 žensk na moža štelo, da je bil tadaj poseben reden stan „potujočih žensk“, ktere so se vsepovsod klatile in pogostama državne zборе, sejme in kopeli obiskovale, si bomo mislili, kako neporedno se je v tistih časih godilo in kaki upliv na to so tudi kopeli imele (poglej Curt Sprengel Geschichte der Medizin). Kopanje pa je bilo v tistih časih tako občno, da je papež cesarju Henriku IV., ko ga je preklel, v enem prepovedal, se kopati. Po občnih kopelih se je veliko kožnih in drugih bolezni razširjevalo in vsako lepo obnašanje, čednost in vestnost zaduševalo. Iz teh razlogov so se popustile, in vsem so se tako ognusile, da so še kopelnike za nečiste imeli. Še le cesar Vencel jih je v 15. stoletji v posebno ceho ali društvo vredil in jim nekatere pravice in s tem nekoliko pošteno ime podelil.

Zlagama so se začeli zopet v rekah kopati. Pozneje so našli nove in nove rudninske studence, t. j. take, ki imajo veliko razmočenih rudninskih delov ali gazov v svoji vodi in spo-

znali so, da imajo nekako zdravilno moč. Zatoraj jih niso samo pili, ampak jih tudi za kopeli rabili. Po taki poti nastalo je zmirom večje število kopeli in toplic. Sevéda so se zdravilne moči teh ali unih kopeli ali toplic popred že poznale. Tako so p. k. laškim toplicam že Rimljani radi potovali.

In kako je v naših časih? Ni se jako spremenilo. Kakor nekdanj je kopanje tudi v sedanosti pri raznih narodih različno. Vsak narod ima svoje posebne navade in s temi je tudi kopanje v večji ali manjši zvezi.

Na Turškem je po mohamedanskih postavah še današnji dan kopanje zapovedano. Imajo v kopelih posebne strežaje, kateri život kopajočega nekaj časa mesijo in ga potem vlečejo, da mu vsi udi pokajo. Sploh so v izhodnih deželah kopeli edino mesto, kjer se ženske shajajo. Tam so cele dni v svojem naj dražem lišpu, si bažni pripovedujejo in kaj darujejo.

15 Mi imamo več kopeli in toplic in tudi lepših od nekdanj. In tudi številka tistih, ki v njih rešitev svojih bolezni iščejo, mislim, da se je pomnožila.

Tu bi zdaj bilo mesto, da bi se uzroki obiskovanja kopeli in toplic razložili. Vendar zapustim to pot, ker se mi potrebno dozdeva odgovor dati na nekatera prašanja, ki naj nam studence o obče nekaj razjasné.

Najbliže prašanje je pač to, od kod jemljejo studenci vodo? Zdi se nam odgovor lahek. Pa če včas doma poprašáš, kaj si o tem mislijo, bodeš prav različne odgovore dobival. Pa tudi med učenjaki ta reč dolgo ni bila dogmna. Kakor mnogoteri drugi reči, je bil tudi temu uzrok, da so rajši po praznih hipotezah grabili, ko da bi blizo ležeči razjasnični uzrok vzeli. Še le Mariotte je rekel, da vsi studenci le iz deževnice postanejo. Po njegovi misli premoči deževnica zemljo in se prikaže na drugi strani kot kipeči izvirek. Kar se godi v malem z vsako kaplico, v večem se ravno to pripeti nekterim potokom ali celo rekam (p. Pivka). Vsahnejo na eni strani in privrejo na drugi zopet na beli dan. Pa mislil si bo nekteri: je že prav, deževnica je pa, posebno če se v plohi zlije, večkrat prava luža, naši studenci so pa čisti kakor naj lepša steklina. Pri tem se pa naj pomisli, da je le blato, ki vodo neosnaži. To blato popusti voda na svoji poti v zemljo ravno tako, ko da bi gerdo vodo nad pijoči papir vlili. Pred takim vzrokom se gotovo učeni ne bi bili prestrašili. Zoperstavile so se druge misli mnenju Mariottevemu. Mislili so namreč nekteri, da ne pade nikdar toliko deža, kolikor vode se v morje izliva ali kolikor je nekteri izvirki dajejo. Tako p. izliva reka Indus v eni uri 288 milijonov kubičnih čevljev vode v morje in v naših Krapinskih to-

plicah izvira v 24 urah 80.000 veder vodé. V tem obziru se véda se je moralo veliko meriti in računiti, dokler se je dokazalo, da pade kot dež na odločeni kraj zmirom 3—6 krat tolikor vodé, kolikor je odteče. Nahajali se bodo zatoraj studenci le tam, kjer je nad njimi — n. pr. kakor pri studencih na bregovih — še dovelj zemlje, ktera deževnico popije in združi v posamezne vodene žilice, ki se v studenec zedinijo. Tisti pa, ki še neče verjeti, da se voda lahko skoz zemljo scedi, naj pomisli samo na drenažo, na cirkniško jezero, ki se le po dolgem deži napolni, in na svoj vodnjak, ki mu je v suši gotovo manj vode dajal.

Iz vsega tega se vidi, da deževnica vcerlja v zemljo. Pa kako je to, da pride na drugi strani zopet iz zemlje? Zakaj nahajamo tudi po bregovih in ne samo v dolinah izvirke?

Kakor daleč je človek zemljo preruval in prekopal, vsepovsod se vidi, da dvoje kamenje poveršino naše zemlje sestavlja. Nektero je jedernato in brez vsake določene meje, drugo v posamezne lege in verste položeno. Pervo imenujemo nezloženo ali vulkansko kamenje, drugo zloženo ali neptunsko. Vulkansko kamenje ne prepušča vodé, od zloženega pa le nekatere lege. Večidel leži zloženo kamenje nad vulkanskim. Za tega voljo se bode voda tako dolgo po legah, ki vodo prepuščajo, scejala, dokler pride do vulkanske podlage, nad kateroj se zbira in razliva, dokler se ž njo vred kje pokaže. Če je pa lega, ki vodo prepušča, med dvema drugima, ki niste take lastnosti, je to pripognjeni cevi enako. Pri nižem koncu se bo studenec naišel. Pri tem se zna prigoditi, da je eden konec take lege na enem bregu, drugi vodo davajoči na drugem sevéda nižem bregu. Razvidi se tudi, da segajo nekatere lege globoče v zemljo od drugih.

Da se voda po legah sceja, pred ko studenec postane, to ima za vse rudninske in posebno za zdravilne studence velik pomen. Po tej poti razmoči voda veliko obstojnih delcev naše zemlje, ki ji potem svojo zdravilno moč dajejo. Nekatere vode imajo, kakor vsak vé, veliko raztopljene soli v sebi, druge imajo okus po žveplu itd. Posebno razmočivno moč ima vroča voda, ki se tudi v naravi večkrat nahaja (toplice).

Kako pa postane voda v zemlji vroča?

Vsak rudar nam bo povedati znal, čem dalej in globoče se pride v zemljo, tem večja vročina je. Učeni so preračunili, da nam za vsako sto čevljev, ktere pridemo globoče v zemljo, gorkomer eno stopinjo gorkote več kaže. To pa ne velja sploh, ampak le od določenega mesta. Vsak vé, da se zemlja v naših krajih po leti razgreje in po zimi zmerzne. Razgreje se prav

težko in počasi in kdor ima globoko klet, je zapazil, da mu je bila po leti merzla in še le po zimi topla. Ravno tako se ti tudi peč ne segreje na enkrat, če zakuriš, in se shladi, če je ogenj že davnej pomerl. Vidi se iz tega, da ima tudi solnčna moč upliv na zemeljsko gorkoto — pa le na vzunanjo poveršino. V določeni globočini se ne čuti noben upliv solnčne gorkote več. Tam se zemlja niti ne shladi niti ogreje, ampak ima celo leto enako gorkoto. Ondi je mesto, o katerem smo zgoraj že govorili. Globoče postaja zemlja zmirom bolj vroča. To mesto pa ne leži vsepovsod enako globoko, pri nas se nahaja 36 šolnov, v vročem pasu samo 3 šolne pod zemljo. Vsi studenci, ki se v enaki globočini začenjajo, bodejo celo leto enako gorkoto imeli, vsi, ki ne izvirajo tako globoko, bodo včas, kakor zemlja, skoz katero tekajo — merzli — včas bolj mlačni; uni pa, ki iz večje globočine pridejo, bodo vroči. Studenčna gorkota je tedaj odvisna od globočine lege, iz katere izvirajo.

Iz vsega tega se učimo, da se zdravilni studenci ne razločujejo od drugih po tem, da bi imeli v sebi kako posebno zdravilno moč, ki se ne bi dala iz tega razjasniti, da imajo večo vročino in več razmočenih rudninskih del v sebi. Zatoraj je tudi težko reči, ta ali una voda je zdravilna, ako jej ni skušnja in raba že popred kako zdravilno važnost podelila. Ni mogoče namreč določiti, da studenci, ki imajo določeno gorkoto in mero razmočenih del, zavoljo tega zdravilni postanejo. Nikjer v naravi se ne bo najšla voda, ki bi bila popolnoma čista, t. j. ki bi samo iz vodenca in kislega obstala. Vsaki vodi je veliko reči primešanih. Če pijemo, se nam bode nektera voda „terda“, druga „mehka“ zdela. To pride od tod, da ima ena voda mimo druge več apnenca, ogljenokislina, železa i. t. d. v sebi. Čem več razmočenih del ima lega v sebi, skoz katero voda scerlja, tem več jih bo tudi ona imela. Da so pa nekteri studenci vroči, ni nič kaj posebnega, ki bi jim dajalo kako moč, katere ne bi tudi druga vroča voda imela.

Ker nam kemija pové, kateri deli so v posameznih kópelih in toplicah razmočeni, in kateri gazi se v nekterih vodah (kisla voda) nahajajo, so začeli v sedanjosti kópel in toplice narejati. Struve je prvi to misel vresničil. Zdaj se take narejene toplice in slatine v večih mestih sploh dobivajo, postavim v Berolina, v Draždanih, v Petrogradu i. t. d. V take toplice zahajajo ljudje, ki nimajo časa in — denarja za druge.

Zakaj se pa obiskujejo kópel in toplice?

Najmenitnejši uzrok obiskovanja je pač ta, ker v njih vsak rešitev svojih bolezni išče. Hočemo malo pregledati, ali imajo kópel in toplice res take zdravilne moči, katere jim pripisujemo, ali ne.

Pomen kopeli, katerega imamo v vsakdanjem življenji, ne velja tudi v učenostih. Tam se že o kopeli govori, ako se cel život ali kateri del z namenom se ozdraviti v kako reč potekne ali se z njo obdaja. Da bi ta reč mogla zmirom voda biti, ni potrebno. Zatoraj se več kopeli razločuje. V poprejšnjih časih so rabili radi živalske kopeli. Zakolje se kako živinče in v topli drob se bolnik vteke. Pri peščenih kopelih se je bolnik do vrata v pesek zakopal. Okolj leta 1820 so radi imeli zračne kopeli. Vsak nekaj premožen je imel neki prostorček, kjer se je do nagega slekel in v dolgih ponočnih haljinah sem ter tje hodil. Mislili so, da take zračne kopeli posebno zdravje pospešujejo *). V nekterih zdravilnih bukvah se po mnenji pisavca s posebno važnostjo popisane nahajajo še: zeliščine, solnčne, dimnate, pepeljnate, blatne kopeli i. t. d. V sedanjosti so se vse več ali manj že popustile. Večidel so bile le igre, katerim je občna lahkovernost posebno važnost pridevala.

Mi se kopljemo ne samo v kopelih in toplicah, ampak tudi po rekah. Saj ima naša slovenska dežela toliko lepih rek, katere po leti staro in mlado k sebi vabijo!

Da se uspehi in učinki kopeli in toplic lažje razumijo, hočemo najprvo o tem govoriti, kakí upliv ima voda in sicer merzla ali topla na človeški organizem.

Voda ima v veliko veči meri mimo zraka lastnost se segreti in svojo gorkoto drugim podeliti in sicer je ta lastnost, kakor učeni terdijo, pri vodi 3000krat večja kakor pri zraku. Ne oziraje se na to, da ima voda veliko razmočenih del v sebi, je posebno zastran tega v zdraviloznanstvu važna, ker se lahko po potrebi shladi in segreje. Gorkota in merzlota so pa jako važna zdravilna sredstva. Naše zdravje in sploh naše življenje je odvisno od določenih postav, katere menjo snove imenujemo. Hočem v kratkem razložiti, kar se pod besedo „menja snove“ umeje. Vsak mora piti in jesti. Iz živeža mu postaja kri. Rediven sok pride namreč iz črev v posebne cevke, ki so v začetku v okrogu črev tako tanke, da se ne vidijo. Vse se zbirajo v posebno cev, ki ni debeljša od gosjega peresa in po kateri se rediven sok v kri vlija. Ni še prav za prav dognano, kje se potem v kri spremeni. Nekteri pravijo v jetrah, drugi v vranici. S kervijo, katero do zadnjega dihleja serce po životu goni, se prerediti vsi deli našega trupla. Kri vzame v sebe vse porabljeno in odda vse k prerejenju potrebno. Že porabljeno — vse, česar život ne potrebuje več, — se odstrani po raznih po-

*) Kakor se je letos o Dumas-u bralo, se zdi, da te kopeli še zdaj niso popolnoma popuščene.

tih: po scavnici, po pljučah in po pôtu. V pljučah oddá kri ogle-nokislino in se sè zračnim kislecem zveže. Ti pogoji so uzroki lastne ali životne gorkote.

Vsak je tedaj zdrav, če mu je menja snove normalna — pravilna. Če se pa posebno spremeni — pohitri ali oslabi — postanejo iz tega bolezni. Pri tem veljá: velike spremembe — velike bolezni. Na priliko: pri zdravem človeku se šteje 76 serčnih udarcev v minuti, in gorkomer, če ga med pazdoho de-nemo, nam kaže 37 stop. Cels. Vse je drugače pri kaki kužni bolezni, pri kateri je menja snove zelo pomnožena. Zdaj se bo 120 udarcev, in namesto 24—27 diblejev, se jih bo 34 in še več štelo, ker kri hitro po životu teka, in živo srebro v gorko-meru se bo do 40 stopinj in više vzdignilo. Bolezen tedaj ni nič kaj posebnega, ki bi se kakor hudi duh odzunan v človeka spravilo in potem sè zdravili zopet izpoditi dalo. Pri boleznih dela le narava v kakem obziru, ki je od pravilne menje snove različen. Zatoraj se bo moralo pri vseh boleznih posebno na to paziti, da zopet menja snove pravilna postane in zato je včasi prav dobro, ako se menja snove pomnoži ali zmanjša. Pri bo-leznih, pri katerih je bodi si v celem životu bodi si v katerem koli delu menja snove povišana, se bo moralo na to paziti, da se zopet zmanjša. Pri drugih se bo morala pospešiti. Doseže se to, čeravno ne popolnoma, po raznih potih.

K pravilni menji snove ali po domače — k zdravju — je določena mera lastne, životne toplote potrebna. Ta se pa lahko poniža ali pomnoži, ako životno ravnanje, po katerem toplota nastaja, zljajšamo (p. potem, da životu živeža ali kervi kaj od-tegnemo) ali mu pripomoremo (p. z mastno jedjo, z alkoholično pijačo i t. d.) Za nekaj časa bodemo životno toploto tudi sè zunanjimi sredstvi — z merzlo ali toplo vodo — zamogli spre-meniti. In gotovo bo to kak nasledek imelo, ako pomislimo, da je menja snove v ozki zvezi sè životno gorkoto!

Razun te moči ima voda še drug učinek. Pri kopanju se namreč čutnice ali živec, ki se po koži razprostirajo, razdra-žijo. Ker je pa čutništvo vodja vseh životnih del, bo tudi po tej strani vpliv vode pomenljiv postal.

Že popred smo omenili, da se pri menji snove veliko že porabljenega odstrani po pôtu. Kolikor laže se izloči, toliko mirnejša in pravilnejša je menja snove. Kdor se pa večkrat potí, temu se bode pôt s prahom in blatom vred loju enak po koži priložil in potnice zamašil. Gotovo bo mu dobro delo, ako se enkrat skoplje — posebno v topli vodi.

Lahko je to, kar smo v obče rekli, vsakdanjim potrebam in okoljščinam primeriti. Če se koplje v vodi, ki je večje

gorkote, kakor jo naš život ima (čez 23° R. ali 37° C.), je prvi nasledek ta, da ne zgubi naš život nič od svoje gorkote, temveč da je še dobi. Kri se bo hitreje po životu razlivala in menja snove se oživela. Zato bo odločba porabljenega večja. Ako pa dalje v vodi ostanemo, bomo čutili, da nam mišice in vsa vlaknina, ki je v stanu se skerčiti, oslabi in otrudi in da se nam serčni udari pomirijo. Najzadnje nam čutništvo otrudi: zaspani bomo in si počitve želeli.

Tople kopeli bodo tedaj hasnile, ako priprava, ki nam životno toploto daje, ni v dostojni delavnosti, p. pri otrocih, starih in takih, ki so še le hude bolezni prestali. Pa pomisliti moramo, da nam le do določene meje toploto dajejo in nas potem slabijo. Zavoljo tega razloga bi preobilno in predolgo kopanje v topli vodi le našemu namenu protivilo. Dobri učinek bodo tople kopeli imele, ako hočemo s tem, da menjo snove pomnožimo, da kri hitreje po žilah teče, kako bolezen odpraviti, p. pri terganji po udih, pri bledici, pri nekterih kožnih boleznih i. t. d. Nekatere bolezni v tem obstojijo, da deli, ki bi se imeli pri menji snove po navadnih potih izločiti, v kervi ostanejo in da se potem na katerem nenavadnem mestu v životu odložijo. Tudi se zna zgoditi, da kri posameznim životnim delom več oddá, kakor k prerejenju potrebujejo, n. pr. nekatere otekline. Misli se pa, ako se kervni tek po životu pohitri, da se tudi kervna moč, nekatere dele v sé vzeti — pomnoži in da je odločba laža in večja. Tople kopeli se tudi rabijo, če je kak životni del s kervjo preobložen in če hočemo kri na drugo stran potegniti. Včasí nam pomaga, če nas glava boli, da noge v toplo vodo denemo. Pri nekterih kerčih, pri oterpnosti so tople kopeli večkrat edino zdravilo.

K toplim kopelim še števajo tudi parne, pri katerih ima kopalnica več sob. Perva soba je odločena v to, da se v nji slečejo. V drugo se pa vroči par spušča. Večidel so v nji klopi, ki so po versti višje. Pri stropu je največa vročina. Zatoraj mora vsak, ki hoče večo toploto imeti, na kako višjo klop se vleči. Tam leži četert ali pol ure, poti se, kar mu je mogoče in se potem z merzlo ali mlačno vodo ohladi.

Parne kopeli se tudi rabijo pri vračbi z vodo, kakor jo je Priesnitz učil. Najpervo se mora kopajoči prav potiti, potem se z merzlo vodo zopet shladi in poseben strežaj ga z volnimi odejami in erjuhami (plahtami?) dergne. Poleg tega mora bolnik še prav veliko — vode piti. Namen take vračbe je, da se posebno čutništvo spodbudi.

Po eni strani enak uspeh kakor tople, imajo tudi merzle kopeli. Eden učinek zime — mislim, da ga vsak pozna, ta

namreč, da včasih perstov ni mogel stegniti, kadar ga je prav zeblo. V merzli vodi se bodo kervne žile skercile in ože postale, razdraženost čutnic ali živcev se bo zmanjšala, serčni udar pomiril, odločba ponižala, mišice in živci bodo oslabili in sploh — menja snove se bo pomanjšala. Pri zdravem in krepkem životu in če merzlota ne traja predolgo, bo temu omenjenemu uspehu ravno nasprotni sledil: žile se bodo razširile, kri teka hitrejšje po njih in živci so spodbujeni.

Za tega voljo se tudi ne bo smel vsak v merzli vodi kopati in že Hipokrates, ktereга števamo med očete zdravništva, pravi, da niso vsi ljudje za kopeli vstvarjeni. Merzle kopeli bodo celó škodljive za take, ki so slabi, ki nimajo veliko kervi v sebi in na ktere ima vsaka mala prememba življenskih pogojev velik vpliv. Po merzlih kopelih se zmanjša životna gorkota in pri slabih in bolehnih osebah se ne nadomesti dosti hitro. In vendar se taki ljudje v merzli vodi radi kopljejo in terdijo, da jih to prav jači! Pa ta učinek merzlih kopeli je le bič vtrujenemu konju! Sevêda se okrepeča in oživi za prvi čas ves život, a temu uspehu sledi kakor pijanost — trudnost in slabost. In to si je tudi lahko misliti. Merzle kopeli imajo namreč spodbudljivi vpliv na živce, ki se po koži nahajajo. Živci pa niso za se, ampak z možgani v zvezi. Večkrat so se že — in gotovo ne s krivico — primerjali telegrafnim drotom, ki v poglavitnem mestu duševnega življenja — v možganih — se začenjaje, po celém životu se razprostirajo in zopet v možganih se končajo. Vsak spodbudljivi vpliv, ki živce zadene, se bo po njih razširil do možganov, ki ga še le občutijo. Razširjevanje po živcih je prav naglo in zato občutimo vsak vpliv skoraj v tem trenutku, v katerem je živce zadel. Zatoraj je prazno mnenje, ki se včasih v vsakdanjosti nahaja, da se vsak vpliv na mestu občuti, na katerem je živce zadel. Šamo možgani so občutni organ in če se njih zveza s kakim životnim delom razterga, t. j. če se živci prerežejo, se v ovem delu ne bo noben vpliv več čutil. Vsak se samo navadi, tje vpliv postaviti, kjer je videl, da je živce zadel. Po postavah menje snove pa porabi vsak životni del nekaj svojih del. To velja tudi o možganih in živcih. Čim večkrat se možgani in živci spodbudijo, temveč porabijo svojih del. Zatoraj je neogibljivi nasledek dolge rabe merzlih kopeli, da možgani in živci v svoji prereditvi zaostanejo in oslabijo. In ljudje, ki so polovico življenja z mrazlo vodo se krepčali, začenjajo čez čutništevno slabost tožiti, ne morejo več spati, glava jih boli i. t. d. Kakor temu, ki ima premalo kervi, merzle kopeli niso dobre, tako tudi takim ne, ki imajo preveč kervi, (ki so kervopolni).

Po merzli kopeli se kožine kervne žile skercijo in po takem kri prisilijo, da se v notranjih delih zbira, post. v možganih, plučah. Če se to večkrat godi, bodo se morale kervne žile v ovih delih razriniti, pluča in možgani kervopolni postanejo in to je večkrat vzrok marsikterih bolezni. Zatoraj so merzle kopeli škodljive takim, ki kri plujejo, ki so na plučah bolni, otrokom, starim. Sploh je pred veliko rabo merzlih kopeli svariti, ker preveč slabijo. Če se v rekah kopljemo, moramo pomisliti, da o njih vse velja, kar smo že o merzlih kopelih razložili. Tudi o njih velja: da veliko ne pomaga kaj in ravnati se moramo po določenih pravilih. Kopati se ne smemo precej po jedi, temuč še le 1—2 uri potem. Vsak se mora, pred ko v vodo gre, dobro ohladiti. V vodi ni dobro dalje ostati, nego četert ali pol ure. V vodi se moramo premikati in plavati. Vsak se naj po kopeli dobro obriše in če mu je priložnost, naj se gre malo sprehajata. Dobro je tudi, če želodcu kaj živeža, v kateri podobi mu je vseč — ponudi. Posebno pa velja za noseče, da se ne smejo predolgo in ne prevroče kopati. To so sicer že znana pravila, pa zaslužijo tukaj svoj prostorček zavoljo svoje važnosti.

Vse to, kar velja za kopanje v merzli ali prigrėti vodi, važno je tudi za vse rudninske kopeli in toplice. Imele bodo po svoji gorkoti enaki učinek. Pa nekteri mi bo odgovoril, rudninske kopeli in toplice morajo le še posebno zdravilno moč imeti. Preglejmo malo, kako je to mogoče.

V časih, ki še niso dolgo za nami, v tem obziru niso veliko skerbi imeli. Mislili so, da je v rudninskih ali sploh v zdravilnih kopelih poseben duh (Brunnengeist), ki jim svojo zdravilno moč daje. V naših časih smo zgubili vero na posebne duhove in druga strašila in ovo mnenje se ni moglo na nogah zderžati. Rudninske kopeli in toplice imajo razno gorkoto. Nekatere so prav merzle, druge tako vroče, da se p. v Karlovi Vari z vodo, ki iz kopeli teka, zaklana piščeta in kokoši poparijo. Pa vse uspehe, ktere ima različna gorkota, zamoremo navadni vodi tudi podeliti. Pa druga okoljnost je morda več važnosti, ta namreč, da ima večina slatin razmočenih rudninskih delov in gazov v sebi; nekatere več, druge manj. Sevėda bodo rudninski deli in gazi še le kak vpliv na život imeli, ako vanj — v kri — pridejo. Kako je pa to mogoče? Če zdravnik koga v kopel pošlje, se bo navadama v rudninski ali zdravi vodi ne samo kopal temuč jo tudi pil. Po tem potu pridejo sevėda razna sredstva, ki so v vodi razmočena, v človeški život in imajo ravno tisti učinek, kakor enaka zdravila. Pa koliko kopeli in toplic je, v kterih se voda ne pije, p. naše do-

mače toplice! Večina kopelskih zdravnikov nam razlaga, da najdejo razmočeni rudninski deli po „endosmozi in eksosmozi“ pot v kri. Če se namreč kaka posoda z mehurjem ali z drugo živalsko kožo razdeli, in če se v prvi predalek razmočeni medni vitriol, v drugi pa sama voda dene, se bode čez nekaj časa zapazilo, da tudi voda poplavi, čeravno predalka vode ne prepuščata. Slednjič ima voda v obeh predalkih enako mero mednega vitrijola. Sploh velja, da vsaka tekočina, katero loči živalska koža od druge, svoje razmočene rudninske soli drugi podeli. Ravno enaki pogoji se tudi pri kopanju nahajajo. Imamo dve tekočini, — kri in kopeljsko vodo — ki imajo različne rudninske soli v razni meri v sebi. Kri, ki v tankih žilicah po vzunanjih životnih delih teka, loči sama kožica od obdajoče rudninske vode. Ni dvomiti, da pride tako nekaj rudninskih delov v kri, če so le vse okolnosti pripravne. Vendar si ne smemo preveliko upa delati! Kopajoči ne ostane tako dolgo v kopeli, da bi se vsa menja lahko doveršila. In večidel se od rudninskih delov tako mala mera v kopeljski vodi nahaja, da ne bo velik upliv imela, če tudi v život pride, ker se tam zopet po kervi stanjša.

Drugi so mislili, da kopeli in toplice po tem dobivajo svojo zdravilno moč, ker se izparijo in ker kopajoči s parom vred tudi rudninske dele vdiše. Pa če si solno vodo kuhamo, nam le ne bo z vodo tudi sol zginola, kar bi moralo biti, ako bi se soljo v par ušla. Iz tega se razvidi, da bo tudi pri kopelih voda prej izhlapela od drugih razmočenih delcev in da bodo po dihalih morda samo gazi, p. oglenokislina, večji uspeh dosegli.

Lansko leto je hotel v Parizu Scoutetten dokazati, da zdravilna moč vseh kopeli je odvisna od elektrike. In kaj imamo iz vseh tako raznih misli posnemati? Ob kratkem samo to, da kopeli in toplice same po sebi nimajo veliko večjega zdravilnega uspeha, kakor navadna merzla in topla voda. In vendar, ako pregledamo množico tistih, ki so se v toplicah ali kopelih ozdravili, ne bomo mogli tajiti, da so kopeli svoj zdravilni namen popolnoma opravičile. In naj se kdo doma še tako veliko v topli vodi koplje, toplice mu bodo le več pomagale. Kje je pa temu vzrok? Naišel se bo ne v kopanju, temveč v spremenjenih pogojih, ki v kopelih za bolnika vladajoči postanejo. V kopelih je pred vsem jed, ki je bolniku primerjena. Prejšnje nezmerno življenje nadomesti večidel pravilnost v jedi in pijači. Prijetna počitek se meni z dostojnimi sprehodi. Brez vsake sitne skerbi vživa bolnik vse radosti lepega kraja. Razne veselice vzročijo zdravilno razmišlenost, bolnik ne misli zmirom na sé in svojo

bolezen. Života mu ne trudi težavno delo. K vsemu temu še dobiva podnebje dobri upliv, ker večidel le po leti kopeli obiskujemo.

Iz teh razlogov naj vsak, ki hoče ali mora toplice rabiti, veliko več na omenjene zdravilne pomočke, kakor na to gleda, ako mu je zdravnik te ali une kopeli za njegovo bolezen priporočil ali ne. Saj so kopeljski zdravniki tako milostni, da njih kopeli v vseh boleznih pomagajo, ktere zamorejo vbogega človeka zadeti! — Zato se naj kopeli poiščejo, ki imajo lepo lego in toplo podnebje, ki nam dobro in primerno jed in vse ponudijo, kar čutje bolnikovo prijetno spodbudi. Kajti to se ne dá tajiti, da ima čutje velik vpliv na bolezen. Zavoljo tega naj se kopeljska vračba v poletnih mesecih doverši.

Vsa zdravilna moč kopeli in toplic je tedaj večidel v tem zedinjena, da se v njih bolnik dušnega in telesnega miru razveseleva in da po redu živi. K temu se pa gotovo ne prišteva navada, ktera — žali bože — še zdaj po naših toplicah zvonec nosi, ta namreč, da si dajó bolniki po versti puščati in rožiče nastavljati. Vsak naj pomisli, kako važna je kri za prerenje našega života! Kdor je pameten, bo zatega voljo vestno gospodaril sè svojo kervjo. Marsikteremu starcu bi dobro prišla kri, ktero je v svojih „boljših“ letih zgubil. Nekteri je že poskusil, da mu je po večkratnem puščanji nastala navada, kteri zadostiti mu še celo narava tirja. Pa zakaj oblačite železne srajce, ki vam samo škodujejo?!

Razun teh zdravništvenih razlogov se kopeli in toplice tudi iz drugih obiskujejo, ki bi se dali socialne imenovati. Kopeli se večidel v najlepših krajih nahajajo, kajti le tam (čudno pa res) so zdravilne studence naišli in jih v sloveče kopeli spremenili. In kar je narava še zamudila, temu je umetnost in omika pripomogla. Posebno pomenljivi so v tem obziru možje, ki imajo igre v najem (Spielpächter) in ki so radi nekaj pri zeleni mizi dobljenega denarja k temu darili, da se kopeli v zemeljski raj spremenijo. Da jih takim vabilom veliko ne uide, priče so nam množice, ki vsako poletje v kake kopeli derdrajo, veselja iskat. Sevêda imajo taki popotniki včasí čisto različne namene. Poleg bogatega meščana, ki se sè svojo rodbino v kopelje pelja, da svojo premožnost pokaže, se vidi igravec, ki bi rad prazne žepe zopet z okroglim napolnil, ali skerbljiva mati, ki bi za svoje zraščene hčere rada moža dobila. Včasí počastijo jih tudi knezi, ministri in diplomati sè svojo nazočnostjo. Čuditi se je, kako hitro zamore takim velikim glavam potreba kopeljske vračbe priti. Morda so bile take še nepoznane bolezni tudi temu vzrok,

da so se parkrat v sedanjosti vladajoči politikarji v kopelih zbrali?

Solni davek.

Spisal dr. Ivan Geršak.

Kamor koli se naše oko oberne, povsod vidimo siromaštvo kmečkega in delavskega stanú; ako poprašamo, kaj je krivo temu siromaštvu, ki žuga poroditi nam deželni in delavski proletarijat, slišimo vselej skoraj enak odgovor: davki, preveliki davki so krivi vsemu. Tako se izgovarjajo vsi, ki morajo plačevati visoke davke (štibro) in večidel mislijo le na denarni davek, ne pa tudi na druge raznovrstne davke, ktere vsaki dan odrajujejo. To so vsi posredni (indirektni) davki, ktere vsaki ubožec prinaša in zvesto odrajuje državi, ako si le kos kruha kupi ali kupico vina ali peščico soli, da bi si suhi krompir osolil.

O davkih sploh veljá, da morajo biti primerni premoženju, da morajo biti pravični in da ne zavirajo poljedelstva in obertništva. Zato bi moral večje davke plačevati tisti, kateri ima večje premoženje, in državi davke plačevati mora vsak, kdor ima kaj premoženja.

Sevéda se nam to čisto naravno zdi; pa ni tako. Nekatere reči so revnemu tako potrebne, kakor bogatinu; oba dva si jih morata preskerbeti; vender si jih eden laže omisli, kakor drugi. Tako plačujemo vsi enake davke od soli, železa, tobaka i. t. d., ako si namreč preskerbimo tacihi reči. Tu bomo le en siten davek na tančnejše pregledali, namreč solni davek, (solni regal, solni monopol).

Nekterih pridelkov si ne smé vsak državljan pridelavati; država si je prideržala pravico, da jih sama prideluje, tako da ima sama tudi ves dobiček, ki izvira iz tega pridelka. Če pa ona sama ravno po svojih delavcihi ne prideluje, sili vsacega, da jej odstopi za mali denar to, kar je pridelal; takim i enakim pravicam pravimo regal (regalis = kraljevski). Ako iz regala poseben dobiček izvira in vlada tudi terži s pridelkom, pa ima ta pravica ime monopol (samoprodaja), kakor pri soli, tabaku i. t. d.

Ali so pa državna obertništva tudi dobra?

Deržava je prisiljena lotiti se kacega obertništva le tam,

kjer so sicer pridelki potrebni, kjer pa državljani sami niso zmožni in dosti omikani, da bi se pridelovanja sami lotili; ker to mora državnikom biti glavna postava, da skerbijo za razvitek vseh človeških moči svojih državljanov, ter da se državljan tudi na gospodarskem polji lahko prosto giblje, ne pa, da mu regali i monopoli zavirajo pot do večega blagora. Kako težko nosijo breme mnogih monopolov podložni kmetje turškega vicekralja Mehmed Alija! Kdor koli pridelaja kaj soli, indiga, sladkorja, bombaža, svile, riže i. t. d. mora po ustanovljeni ceni vse odrajtati kralju, ki čisto krivično le od tacih pridnih delavcev velike davke jemlje; ker kolikor več si kdo pridelaja, toliko večja krivica se mu godi. Da se taki pridelki oskerbujejo in nepoklicani delavci preživé, napravlja državi tudi veliko nepotrebnih obširnih postav, ktere pa večidel nič ne izdajo. Tako pripovedujejo popotovavci po brazilijanskem carstvu, da je intendantom (poveljnikom, nadzornikom) prepustila portugiška vlada tiste okroge, koder se demant nahaja in spira. Pooblašчени intendantii so ljudem le na posebne pismene prošnje dovolili, vstopiti v demantni okrog, in še to le na kratek čas; na vse strani so razstavili straže, da čujejo nad okrožno mejo; kdor je iz okroga hotel izstopiti, preiskali so ga od glave do pete. Pozneje je vlada te sitnosti sevêda vsaj nekoliko odpravila.

Tudi v sedašnjem času vidimo, da se taki regali nič kaj dobro ne obnašajo, kakor kaže velika tatvina srebernine v Příbramu na Českem, kjer se je vpričo cesarskih vradnikov več let sëm več milijonov srebra pokrало.

Dasiravno bi o marsikterem monopolu marsiktero spregovorili, deržimo se solnega monopola, kteri nam je zares vsem državljanom dobro osoljen.

Solni regal obseže pridelavanje soli in pa teržtvo sè soljo; in to vse prevzame država. Pridelavanje soli je pa jako različno; tu jo koj kopljejo iz solnatih gor, tam jo delajo iz slane morske vode, in zopet drugod imajo posebne solnine, kjer jo dobivajo. Kamnata sol se dobiva posebno v avstrijski deržavi v Vjelički.

Ker se tam pa tam sol precej lahko prideluje z malimi stroški, mislila je vlada nekterih deržav že zdavnej, lep dobiček zagotoviti si iz pridelavanja i razprodavanja soli.

Pervikrat je sol čez stroške dražja postajala že za francoskega kralja Filipa v 14. stoletji, vendar je le za 1% ta kralj ceno povzdignil. Njegovi nasledniki so pa brez pomislika poviševali solno ceno, ker se jim je za deržavno denarnico najbolj priročni davek zdel; malo pred francosko revolucijo je

funt soli veljal v nekterih kronovinah celo 33 kr. našega denarja! po družih kronovinah je bila sol pa spet ceneja zato, ker še cela država takrat ni bila tako poedinjena, kakor dandanašnji; v srednjem veku je namreč bolj veljala decentralizacija, po kateri so poedine kronovine imele večje pravice. Okolnosti so bile skoraj take, kakor pri nas pred 48. letom, pa kaki so bili nasledki različnih pravic zastran solnega davka? Skrivaj so nosili sol iz ene kronovine v drugo, ter golufali državno denarnico. Treba je bilo na Francoskem kakor na Avstrijskem velike straže, da je branila nepostavno trgovino s soljo. Četerti del vsega solnega davka so požerle straže in vradniki! Take prepovedi proste solne trgovine pa so imele še druge hude posledke; ljudje, ki so se skrivaj pečali s trgovino s soljo ali tobakom, morali so se velikokrat tepsti s cesarsko stražo. Dobro so na Slovenskem znani tobakarji in solarji, ktere je negospodarska prepoved zapeljevala k nepostavnemu početju.

Naj tu sèm postavim, kaj je opazil neki potovavec po švajcarskih in tirolskih planinah.

Nekega lepega jesenskega dne, tako pripoveduje, šel sem iz Chur-a, ki je glavno mesto švajcarskega kantona Graubünden. Koj pri velikih vratih naletim na Tirolca, ki je nesel težko vrečo na herbtu. Kaj je neki nosil? Bila je sol. Ko sem dalje vprašal, zakaj iz ptujega sol nosi v naše dežele, saj je mi sami obilo pridelujemo, izvedel sem čudne reči. Naša država namreč je takrat Švajcarjem sol prodavala veliko ceneje, kakor domačinom; na Tirolskem je bila dvakrat, celo trikrat draža, kakor v Churu na Švajcarskem. Zavoljo tega so naši ljudje na tihem sol kupovali (solarili), ter jo z velikimi nevarnostmi prinašali nazaj v naše kraje. Ta borni človek mi je pripovedaval, kako težki in nevarni so poti, po katerih morajo solarji hoditi, da se izognejo straži, graničarjem. Plezajo po skalah, kamor se žandarji ne upajo iti; marsikterega nesreča zadene ter pade v večni brezen, da ni več duha ne sluha po njem; doma pa ga željno pričakuje žena in otroci nazaj; vender vse čakanje je zastonj; zdaj je gotovo, da se mu je nesreča zgodila in joj, sol spet tirja novih solz! Takih prigodeb pa ni samo na Tirolskem slišati, temuč tudi na Nemškem; tudi na Štajerskem je pred leti taka bila; vém se spomniti, ko so naši ljudje ob Sotli zahajali na Hervaško po sol, ter jo vsem graničarjem nosili na naš kraj ravno kakor tobak. To je pa posebno, zarad česar se moramo čuditi, da je naša sol doma veliko draža, kakor na ptujem, da jo država svojim ljudem draže prodaja kakor ptujcem.

Vse te nenaravne prikazni bi nehale, ko bi država odrekla solnemu monopolu ter pripustila privatnim možem vso trgovino s soljo. To je že zdavnej tirjal v pruskem državnem zboru poslanec Kerst, ter je tehtno dokazal, da se po drugi poti po zvišani produkciji lahko pridobé tisti dohodki, katere država zdaj dobiva iz solnega monopola, ter je sklenil svoj govor: „Razderite vse spone, ki zadržujejo človeške moči, pred vsem pa odpravite solni monopol!“

Na Avstrijskem je cena soli jako različna. Pred desetimi leti je cent soli veljal 7—8 gold.; v avstrijski kronovini, kakor tudi v Vjelički 4—6 gld., na Ogerskem 5 gld., na Erdeljskem 3 gld., živinska sol pa do 2½ gld. S katerimi stroški pa se pridelava cent soli? To je tudi različno; sploh se lahko reče, da država potroši za en cent soli 40—80 kr. Ker se vsako leto poprek v našem carstvu proda okolj 5 milij. centov soli, je gotovo, da mora tudi čisti dobiček precej visoko narasti. Tako znašajo vsi solni dohodki po računu za leto 1856, 57 in 58 poprek vsako leto nekaj čez 28 milij. gold. Leta 1862 znašajo splošni (bruto) solni dohodki 39 milij. gold., čisti pa 32 milij.; ker je vseh Avstrijancev okolj 35 milij., pride na vsakega nad 90 kr. solnega davka plačati; ena obitelj (familija), ki šteje 5—6 oseb, plačuje toraj 5 gold. za sol! Če premislimo, da je sol živa potreba zdravemu organskemu razvitku, bodi si človeku, živinčetu ali rastlinam, moramo zelo obžalovati, da moramo tako drago si kupovati tisti živež, kateri nam je potreben kakor zrak. Odtod pa tudi pride, da se v razmeri z družimi državami pri nas tako malo soli porabi.

Na Avstrijskem pride namreč okolj 14 funtov soli na vsakega človeka, kar je na vse strani jako malo. V državah, katere si morajo sol iz družih držav kupovati, katerim toraj pridelovavni stroški višje pridejo, kakor pri nas, katere pa zopet prepustijo slobodno teržtvo s soljo, kakor v Švajci, — tam je sol veliko cenejša in se je tudi veliko več potroši, kakor pri nas, ki jo le lomimo, kakor kamenje. V Švajci namreč pride na vsakega stanovnika 33 funtov soli, to je bolj kakor dvakrat več kakor pri nas! Lahko bi še naše solne zadeve primerljali z razmerami družih držav; pa zdi se nam, da je vsak bravec prepričan, da velika cena kakove robe koli zavira njeno razprodavanje, nizka cena pa ga širi; kakor pa je pri vsaki robu, tako tudi pri soli.

Ako še natanše presodimo solni davek, najdemo, da je treba prevdariti, kako bi bilo mogoče ga odpraviti čisto; o njem so narodna zastopništva v različnih državah že marsiktero spregovorila; posebno je pruski državni zbor pred kacími

20 leti svoje prepričanje izrekel, da naj se solni davek odpravi; priznal je pa tudi, da bi potreba bilo namesto solnega davka vpeljati kakov drugi davek.

Da solni davek ne stoji na čisto neovergljivi pravični podlagi, sledi že iz občega načela, da se davki morajo nalagati le po razmerji premoženja; ta davek pa zadene siromaka kakor bogatina po enaki meri, vsak mora enako štibro plačevati; dá, skušnje kažejo, da siromašni človek še več soli potrebuje, kakor bogatin. Prosti delavec si rad precej osoli krompir, dasiravno mu zabelje pomanjkuje, bogatin pa namesto preobile soli rajše maše priliva; da bi se pa bogatemu sol draže prodajala, kakor revnemu, ne dá se lahko izpeljati.

Drugi vzrok, ki govori zoper solni davek, je ta, da se raba in prodaja soli širi, ako jej je cena nižja. Tako se je na Francoskem, posebno pa na Angleškem pri nižani ceni potroha soli pomnožila za četerti del. To je zato mogoče, ker ljudje začnejo pri nizki ceni rabiti sol tudi za živino, za gnoj, pri rokodelstvih, da solé ribe i. t. d.

Koliko sol živini pomaga, to je precej znano. Stari Rimljani so hasen živinske soli že zdavnej spoznali. Anglež pravi, da krava mora dobiti vsaki dan 7 lotov soli, vol za mastnico pa 10 lotov; dasiravno se bo to našim kmetom preveliko zdelo, vendar nobeden kmetovavec ne bode tajil, da slabo kermo in slab oves sol jako zboljša.

Na Francoskem se za živino manj soli porabi, kakor na Badenskem, ker je tam sol draža kakor tu; da se pri sirarijah in milarijah (žajfarijah) precej soli porabi, je vsacemu znano; razjasnil pa bode drugi sestavek o soli njen naravoslovski in gospodarski pomen, ker tu jo le z deržavno-gospodarskega stališča pretresujemo.

Vendar bodo nekteri rekli, da ta solni davek ne tišči jako, ker se le v malih krajcarjih odrajuje. Tudi ne pozabijo, da solni davek deržavi vsako leto obile dohodke prinaša; tako, da bi namesto njega se gotovo morali drugi viri za deržavne dohodke najti, ako bi sol na nižjo ceno deli.

Vendar terjajo narodarske postave, da se solna cena bolj in bolj zniža; pri nizki ceni namreč se več soli potroši, ker je mogoče tudi tistemu si je kupiti za svoje gospodarstvo, kateri si je dosihdob zavoljo previsoke cene ni mogel omisliti. Po tej poti pa, da se več soli porabi, nadomesté se spet tisti odhodki, katerim je bila nižja cena kriva. Hvale vredno je, da deržava vsaj živinsko sol po nižji ceni prodaja. Le žalibože, da morajo tudi ljudje rabiti zá-se živinsko sol, dasiravno jo deržava denaturira, to je, ona jej

vzame navadne lastnosti barve in okusa z družimi rečmi; postavim z opekovo moko, ogljeni prah, saje i. t. d. Vse te stvari pa se dajo spet odločiti od soli, ako se v vodi raztopi ali skuha. Tudi se za žvinsko sol vzamejo le ostanki in slabeja sol pri pridelovanju.

Po novejih statističnih dokazih se je pridelalo na Avstrijskem soli:

Leta	centov	vrednost gld.
1861 . . .	7,570.946 . . .	43,796.961
1863 . . .	6,818.040 . . .	38,630.742
1864 . . .	6,641.624 . . .	37,494.921

Ta spregled nam zopet kaže, da pridelovanje soli pri nas zmirom zastaja. Le živinske soli se je nekaj več pridelalo kakor poprej. Te številke nas strašé tim več, ako pomislimo, da se ljudstvo avstrijske države vsako leto pomnoži za več kakor 235.000 duš!

Po soli zdihuje človek, živina in zemlja; in prav je mislila neka nemška pisateljica, ki je sol imenovala „solzo zemlje.“ Koliko solz se ne preliwa za ta najpotrebnejši del našega živeža!

Kratek popis zemlje.

Spisal V. Ogrinc.

IV.

§. 11. „Skoro ni je več podobe, v kateri ne bi si bili starodavni mislili zemlje.“ —

a) Nekteri so mislili, da je zemlja valj (Walze); med temi je bil prvi Levkip (ki je živel okolj leta 510 pr. Kr.) Na zgornji poveršini pa prebivamo mi, spodnja da je samotna, zapuščena in brez prebivavcev. V sredi nebnega prostora plava ta valj, pa brez gibanja, brez premikovanja.

b) Nekteri zopet so menili, da je zemlja obokle (concav) podobe, ali pa podobna čolnu, skledi (kakor je učil Demokrit), in plava na vodi.

c) Nekteri so mislili, da je piramida, pa z verhom doli obernjena. — Plato je pa celo mislil, da je zemlja podobna kocki (kobru, Würfel). — To menijo tudi Kitajci! —

d) Homer in Hesiod pa sta po videzu deržala zemljo za

ravni, oblatai okrog (kreisförmige Scheibe), ki je od vseh plati obdan z „morjem“.

e) Da je zemlja oblata, to si je morda najpervi mislil Evdoksij. K tej pravi misli pa je prišel po velikem in obširnem popotovanji. Aristotelj je bil tako prepričan tega, da je zemlja oblata, — da je hotel že s pametovanjem prepričati svet. —

f) V srednjem veku pa so hodili rakovo pot. Zemlja ni bila oblata, vse podučevanje bi bilo zastonj.

g) V 15. stoletji še le, pa tudi še le na koncu tistega, zopet so jeli pravo misliti o zemlji. — Dan danes pa vendar morda ne najdeš nobenega človeka več v Evropi, ki bi terdil, da zemlja ni oblata.

§. 12. Da pa v spisu tudi tega ne opustim, navédel bodem nekoliko resnic, ki morajo prepričati človeka, da je zemlja res oblata.

1. Pri luninem merknjenji se vidi zemeljska senca na luni okrogla, in to pri vsacem luninem merknjenji. Ker vsakikrat in zmirom le oblato truplo okroglato senco vreči more, mora zemlja biti oblata. — —

2. Človek, ki popotuje, bodi si že po suhem, bodi si po vodi, od S. proti J. (ali od J. proti S. *), vidi po noči južne zvezde dvigati se, severne pa skrivati; — toraj je zemlja oblata, zakaj na ravnini (ko bi bila zemlja taka) moramo videti zmirom vse zvezde.

3. Kedar se bliža človek, jadraje po morji, deželi in suhemu primorju, zagleda od daleč sperva viša in najviša mesta, n. pr. gorna dela najviših stolpov, in kolikor bolj se bliža deželi, toliko bolj in več vidi **). — Ako bi bila zemlja ravni okrog, vidil bi človek naenkrat vse.

4. Dalje je pokazalo opazovanje, in smo tudi čisto prepričani tega po skušnjah, da človek toliko dalej vidi, kolikor višje je od tal zemlje. Človek, ki stoji 100 črev. visoko nad splošno zemeljsko poveršino, videti more na vsako stran 2·75 geogr. milj. To sevéda mora izgled toliki biti, — toraj ne sme obnebe zakrito biti s hribi. — Na holmcu, ki je 1000' visok, stoječ človek vidi 8·66 milj daleč na vsako plat. Od tacega, če stoji v sredi Kranjske, vidi čez kranjske meje, zakaj pogled se širi čez 226 štirjaških milj. Na hribu, ki kipi v nebo za 10.000', vidi človek 27·44 daleč, kamor koli se oberne; na najvišem hribu pa kakih 48 milj ***); toraj more razgledati

*) O krajih sveta (Weltgegend) beri 1 opombo v 37. listu „Novic“ l. 1863 na strani 296.

**) Poglej pod V.

***) Poglej tudi pod V.

deželo, ki šteje 7234 $\frac{1}{2}$ štirj. geogr. milj. Ako bi na mestu Ljubljane stal ta hrib, videl bi človek do Trienta proti Z., skor do Pečuja (Fünfkirchen) proti V., do Spoleta in Spleta proti J., in do Iglave in do Berna proti S. — Ako bi n. pr. stal ta najviši hrib (28.000') na mestu Dunaja, viditi bi bilo mogoče proti Z. na avstrijsko-bavarske meje, proti V. do Jegra (Erlau) in čez Budim-Pešto, proti J. čez avstrijsko-bosniške meje, proti S. čez Vratislavo. —

5. Po vodi so z barko prejadrali že celo zemljo. Magalhaens je to storil najpervi od l. 1519—1522. — Če barka odjadra od suhega n. pr. proti zahodu, pride od zahoda zopet na prvo mesto, in se ni nikjer obrnila. — Od tistih dob je še marsikdo prejadral zemljo. Ni še dolgo sèm, kar je tudi avstrijska barka, „Novara“ z imenom, se napotila (zadnji dan aprila l. 1857), da prejadra okolj zemlje. Odjadrala je iz Tersta; ko je prejadrala jadransko in medzemeljsko morje, prišla je v angleški Gibraltar. Od tod je jadrala barka po Atlantiku, ki obliva na eni strani Evropo pa Afriko, na drugi Ameriko; nekoliko časa se mudé na zalem otoku Madeira, prišla je do mesta Rio de Janeiro (izrekuj: Riu di Žaneru) v braziljanskem carstvu. Od tod je hitela na Kapštat, mesto v južni Afriki. Ko je odjadrala od Afrike, prišla je v indiško morje. Mudila se je nekoliko časa na otoku sv. Pavla, na otoku Ceylon (izrekuj: Selon) in na Nikobarskih otocih, in prišla potem do najjužnejšega mesta Azije, do Singapore (izrekuj: Singapur). Od tod jo je odrinila še na Shangai (na Kitajski), potem pa proti Avstralii; v Sidney (Sidni) je ostala nekaj časa, potem pa se napotila proti Ameriki, v mesto Valparaiso. — Tukaj so Avstrijanci slišali o vojski, ki se je vnela med Avstrijo in med Francosko in Laško. Toraj so kmalu odrinili iz Valparaise in hiteli domu. Leta 1859 avgusta meseca je prišla „Novara“ v Terst *).

§. 13. Do konca 15. stoletja Evropejci niso vedeli za več delov zemlje kakor za Evropo, Azijo in Afriko. — Tu zagleda v Genovi Krištof Kolumb svetli dan. Umen, kakor je bil, mislil je zmirom, če tudi za-se, da je zemlja okrogla, da mora toraj mogoče biti, prejadрати jo, ali kakor je on mislil, tudi od zahoda se mora priti do Azije, ne samo jadraje proti vzhodu. In ko je res l. 1492 jadraje proti Z. prišel do subega, mislil je, da je to Azija. Pozneje so še le dokazali, da je to. kar je našel Kolumb, ves drug del zemlje. Pa niso je imenovali „Ko-

*) Beri „Die Reise Sr. Maj. Fregatte Novara“ 3 zvezke! Knjige te so prav zanimive in podučivne. — Prihodnjič bomo kaj posneli iz te lepe knjige.

lumbija“, kakor bi se bilo pristojalo, marveč Ameriko po nekem možu, Vlahu Amerigo Vespucci, ki je prvi natanjše Ameriko popisal. — Dosti pozneje so našli še Avstralijo itd.

§. 14. Že večkrat sem omenil to, da se zemlja suče okoli svoje osi, in sicer vsaki dan (24 ur) enkrat. To je resnica, odkar svet stoji, pa dolgo časa sèm sploh ljudje niso vedeli tega. Pa zakaj nek bi se tudi sukala zemlja, če teka solnce v enem dnevu okrog nje, mislili so si starodavni modrijani in tudi še poznejši možje. Ko je pa Kopernik dokazal, da je drugače sè solncem in sè zemljo, da namreč zemlja teka okrog solнца in dopolni to pot v enem letu, morala se je sukati zemlja, kajti drugače ni mogoče, da bi se verstila dan in noč.

Zemlja se pa zasučè od Z. proti V. v 24 urah enkrat. Solnce stoji za nas nepremično. Potem mora pa res nastati dan, ali vzhajati solnce prej bolj vzhodnim narodom nego zahodnim (zmirom narod gledé na narod, zakaj le potem je mogoče govoriti od Z. in V., če je nekaj stalnega, od česar štejemo potem). V 24 urah pa vidijo vsi ljudje na celi zemlji (če niso ravno na tečaji ali blizo njega, kjer temu ni vsak dan tako) solnce, in če ga ne vidijo, ker je zakrito po oblacih, vendar je nad njihovim obnebjem. — Ker štejemo na zemlji ob poljutniku 360° , in vse prchaja (videzno sevèda le) solnce v 24 urah, očito preteče v vsaki uri 15° . Toraj vzhaja *) vsakemu kraju, ki leži za 15° (ali $15 \times 15 = 225$ milj) bolj proti V. od nas (bodi si že da smo na Kranjskem ali drugej) solnce za celo uro prej; — kraj, ki leži dvakrat 15° proti vzhodu (od nas), vidi solnce vzhajati dve uri prej nego mi itd. — Nasprotno je pri tistih krajih, ki ležé od nas proti zahodu. — Kjer pa solnce prej vzhaja, tam prej zahaja (po naši uri).

§. 15. Ako bi bila zemlja popolna obla, vzhajalo pa tudi zahajalo bi solnce za vsako mesto, ki leži od nas 15 milj proti vzhodu, 4 minute poprej kakor pri nas; za vsako le eno miljo oddaljeno pa 4 sekunde.

a) Vsako mesto na poljutniku preteče toraj v 24 urah celi zemeljski obsež, t. j. 5400 milj, kajti vsakih 24 ur se zasučè zemlja enkrat okoli svoje osi. V vsaki uri preteče toraj tako mesto na poljutniku 225 milj ($= 15^{\circ}$) v vsaki minuti 85.659 črevlj. ali $3\frac{3}{4}$ milj, (toraj se suče skor do 54krat hitreje nego teče hlapon z navadno hitrostjo); v vsaki sekundi 1428 črevlj.

*) Če bi po resnici govorili, ne bi smeli reči, da vzhaja in zahaja solnce; zakaj solnce stoji nepremično kar se tega tiče (namreč zemlje), toraj ne more tekati in vzhajati in zahajati. Pa ker je sploh že vterjeno to, ne more se predrugačiti lahko.

b) Vsako mesto, ki leži na tistem soravniku kot Štuttgart (n. pr. skoraj Pariz itd.) mora preteči vsaki dan 3558·80 milj, v vsaki uri 148·28 milj. Le zato menj, ker je soravnik mesta Štuttgarta za 1841·20 milj manjši nego je poljutnik, — kajti tečaju bliži soravnik je zmirom manjši nego bolj oddaljeni.

c) Mesto na tečajniku (Polarkreis) pa more preteči v dnevu samo 2153·16 milj, v uri le 89·71 milj itd.; pa le še zmirom teče (ali se suče) do 22krat hitreje, nego teče hlapon.

§. 16. Kolikor časa je solnce nad obnebjem enega mesta, tako dolg je dan, ves drugi čas imenujemo noč; nekoliko časa pa preden vzhaja solnce in malo časa po solnčnem zahodu je mrak, ki nastane potem, da se lomijo solnčni žarki v zemeljskem ozračji. — Pa dnevi niso vsi enako dolgi v enem letu, po zimi so krajši, po leti daljši. Tudi niso dnevi povsod na zemlji enako dolgi. Le na poljutniku, in malo na južno in na severno stran od njega so dnevi zmirom enako dolgi, in so tako dolgi kot noč, toraj po zimi in po leti 12 ur.

§. 17. Od kod pa pride to, da se dnevi spreminjajo, kar se tiče dolgosti? — Od kod to, da je solnce po leti više nego po zimi?

Vse to pride od tod, ker je zemeljska os nagnjena, — da ne stoji pravokotno na zemeljski poti (Erdbahn, Ekliptik). Ako bi bila pravokotna na pot, bili bi dnevi vsi enako dolgi. Ker pa temu ni tako, tudi dnevi niso vsi enako dolgi. Ker je os nagnjena, od tod pride, da tudi solnce ni zmirom enako visoko na nebu (za naše kraje do tečaja). Ker je solnce po zimi za severno poloblo zemlje niže na nebu, obsije menj zemlje in je menj časa na nebu (pozneje vzhaja in prej zahaja, nego po leti); dnevi morajo toraj krajši biti po zimi, noči pa daljše. Kolikor bolj se bližamo poletji, toliko bolj kipi solnce na visoko, in dnevi postajajo zmirom daljši. 21. marca, ko stoji solnce ravno nad poljutnikom na celi zemlji je noč tako dolga kot dan. Solnce vzhaja ravno v V. in zahaja v Z. Od 21. marca pa rastejo dnevi do 22. junija, kedar je solnce najviše na nebu. Takrat je solnce ravno nad „povratnikom“ (Wendekreis) in sicer nad „povratnikom raka“ (W. des Krebses), ki je oddaljen od poljutnika za skor $23\frac{1}{2}^{\circ}$ (23° , $27'$, $37''$) *). Od tega dneva pa hiti solnce zopet v zdolj, da pride zopet ravno nad poljutnika (21. septembra m.), kedar sta dan in noč zopet enako dolga. Okolj 21. decembra meseca je pa solnce že najniže, dan je

*) Pri stopinjah pomeni ' minuto (stopinja ima 60 minut); " pomeni sekundo (minuta ima 60 sekund). Minuta je na poljutniku 60·0 črevljev dolga, sekunda pa 100'.

najkrajši, noč je najdaljša; solnce stoji sedaj ravno nad „povratnikom kozoroga“ (W. des Steinbocks), ki je tudi skor $23\frac{1}{2}^{\circ}$, pa proti južnemu tečaju, oddaljen od poljutnika.

Iz tega smemo soditi, da so dnevi zmirom daljši (po leti), kolikor bolj se bližamo tečaju, in noči (po zimi) ravno tako tam daljše, ker so dnevi daljši po leti.

Najdaljši je dan na poljutniku 12 ur (skoz celo leto), — t. j. dnevi so zmirom enako dolgi, toraj tudi noči enako dolge; blizo iztoka Nilovega (n. pr. v Aleksandrii) je najdaljši dan 14 ur, v Rimu 15 ur, pri nas (na Kranjskem itd.) nekih 16 ur, na Rujani (Insel Rügen) 17 ur, v Petrogradu 18 ur 30 minut, v Drontheimu v Norvegii 20 ur, v Arhangelsku 21 ur, na tečajniku 24 ur; na južnem otoku Laffodovem (blizo Norvegije) je dan cel mesec dolg, na severnem 2 meseca, na Novi zemlji 3 mesece, v sredi Špitzbergen 4 mesece, in na tečaju celo 6 mesecev ali pol leta, vendar brez mraka, ki je 67 ur dolg. — Skor ravno tako dolge so pa po zimi noči.

Kedar je to na severni polobli zemlje, ravno nasprotno je na južni; zakaj letni časi so tudi nasprotni. Pri nas je zima, na južni polobli poletje; pri nas pomlad, — tam jesen; pri nas poletje, — tam zima; pri nas jesen, — tam pomlad. Kedar so dnevi najdaljši pri nas, najdaljše so tam noči.

§. 18. Od nagnjene osi pa ne odvisi ne samo dolgost dneva, marveč tudi še letni časi. Kako neki bi moglo biti tudi drugače po zimi merzleje nego po leti, ker je solnce vendar zemlji bliže *) po zimi nego po leti? Da pa je na severni polobli zemlje po zimi merzleje, da si je solnce nam bliže nego po leti, pride od tod, ker se po zimi razlivajo solnčni žarki po strani ali vprek (schief) po zemlji, toraj je ne morejo tako zelo razgreti kot po leti. Kolikor niže stoji solnce na nebu, toliko menj razgreva zemljo.

§. 19. Vse te razne spremembe se ponavljajo čez leto dni t. j. čez 365 dni, 5 ur 48 minut in 50.4 sekund, zakaj toliko dolgo teka zemlja okrog solнца, da pride k „pomladinski lihnocnici“ (Frühlingsnachtgleiche, 21. marca meseca; — jesenska lihnocnica, Herbstnachtgleiche — 21. sept. meseca). Da potrebuje zemlja toliko časa za en obhod, vemo sedaj za gotovo. Ali to še ni dolgo sèm, da rajtamo leto in števamo čas sploh tako, kakor ga moramo in kakor uči zvezdoznanstvo.

Egipčanje n. pr. so imeli leto, v katerem je preteklo ravno 365 dni, toraj so opuščali vsako leto 5 ur, 48 m., 50 s. V štirih letih je bila ta zmota narasla skor k dnevu; v 8. letih

*) O tem poglej §. 23 e) tega oddelka.

so bili z resnico že skor za dva dneva v skriž. Tako se je začelo vsako četrto leto dan prej, to zato, ker je leto bilo prekratko.

Indje pa so imeli prestopivno leto; rajtali so vsako četrto leto s 366 dnevi za prestopivno. Če tudi to števjanje ni bilo ravno tako, kakor bi moralo biti, boljše je vendar bilo, kot egipčansko. — Da razvidimo razložek med števanjem teh dveh narodov, mislimo si, da enkrat se je začelo leto pri Egipčanih ravno tistega dne kot pri Indih. Ko so pretekla 4 leta, bili so Egipčanje že za cel dan naprej. Ko je preteklo štirikrat 365 let (1460 let toraj), bili so Egipčanje leto dni naprej gledé na Inde. In sedaj še le, ko je preteklo 1460 indijskih let, ali pa 1461 egiptiških („Sothis-ova doba“ *Hundssternperiode*), začelo se je v novič leto z enakim dnevom pri obeh narodih.

Rimljanje tudi niso veliko bolje števali do Julija Cezara, kot prej Egipčanje. Ko je pa videl ta slavní mož, kako velika je že zmešnjava, in kako velik da je razložek med števanjem in resnico, vredil je s Sozigenes-om 45ega leta pred Kr. nov koledar. Deržala sta se indovskega koledarja. Pa mesto, da bi rajtala leto tako dolgo, kolikor je v resnici, stavila sta ga na 365 dni 6 ur. — Zato je pa bil razložek do l. 1582ega narastel na 10 dni, za kolikor je bil zaostal juljanski koledar.

Rimski papež Gregor XIII. je toraj, ker je pomladanska lihnočnica padla že na 11. dan marca meseca mesto na 21., kakor mora res pasti, Alois-ju Liliju naročil, da naj popravi juljanski koledar. — Že meseca oktobra je napovedal Gregor, da mora za 4. dnevom priti precej 15. — To je gregorjanski koledar, ktereга rabijo izhodni narodi, Serbi, Rusi itd. — V 19. stoletji je razložek med juljanskem in gregorjanskem koledarjem narastel že na 12 dni; v 20 in 21 bode za 13 dni v navskriž *).

§. 20. Kar smo do sedaj slišali o podobi zemlje in govorili o nji, vsi smo mislili zmirom le, da je zemlja popolna obla. Ako bi bila res obla s primernikom za 1719 milj, bila bi v poveršini velika za 9,278.157.2 štirjaških milj, in v truplu za 2658,936.730 kubičnih milj.

Ali zemlja ni oblata, in tudi nikakor ne more biti, če le premislimo, kako se je ustanovila.

Hugenius je bil pa tisti, ki je prvi misil, da je zemlja oplošnjena na tečajih **). Po neki skušnji je našel, da je oploš-

*) Beri „Ideler, Chronologie.“

**) Beri zelo zanimivo opombo 23. k str. 30. IV. Humboldtovega Kosmos-a str. 158—161.

njena za 578. del ($\frac{1}{578}$) celega poljutnega premernika. — Newton je pozneje dokazal, da to mnenje nikakor ni napačno, samo stavi oplošnenja na 230. del ($\frac{1}{230}$) premernika, to je na vsacem tečaju za skor 4 milc, — toraj preveč, — prej (po Hugeni) premalo, zato ker le $1\frac{1}{2}$ milje, v resnici pa znaša na vsacem tečaju 2 milje in 3480 sežnjev. Če je toraj zemlja na tečajih oplošnjena, mora biti „zabuhnjena“ (angeschwollen), iz česar pa smemo soditi, da mora stopinja širjave (ali poldnika, Grad des Meridians) biti toliko daljša, kolikor bliža je tečaju. —

Da bi se tega tudi v resnici prepričali, začeli so zemljo, ali bolje rečeno poldnik meriti. Snelli je l. 1615ega v Nizkozemlji, Picard l. 1669ega in 1670ega v severni Francoski meril stopinjo. Pa kaj sta našla? Ravno nasprotno je kazala ta méritev temu, kar je terdil Hugeni in Newton. Stopinja je bila v južneje ležeči severni Francoski daljša nego v severneje ležečem Nizozemskem.

Pozneje se je pokazalo, da so se vrinile neke zmote v račun Snellijev, — in vendar so še zmirom se deržali napčnega mnenja. Picard je toraj nasvetoval, naj bi se merila še enkrat zemlja. Janeza Dom. Cassini-ja so zvolili, — meril je skor $6\frac{2}{3}^{\circ}$ dolg kos poldnika l. 1700. in 1701., ali našel je vendar le, da je stopinja bliža poljutniku večja, in manjša, kolikor bliža tečaju. — Ako bi bilo temu res, zemlja bi bila take podobe kot jajce. — Opiraje se na to méritev, jel je tajiti Newtonovo mnenje, in rekel, da je le-to res, kar je našel on sam. — —

To sevêda so se sedaj jeli hudo pričkatí vsi učeni možje, in dolgo časa ni bilo nobenega miru. Pariška akademija pa je hotela pričkanju v okom priti, toraj je poslala nekaj mož v Ameriko (Quito) blizo poljutnika l. 1753.; — in druge l. 1756. v Laponijo. Ko so zmerili kar so imeli meriti, našlo se je, da je zemlja, kakor sta učila Hugeni in Newton na tečajah oplošnjena.

§. 21. Po tej in po poznejih meritvah je bilo toraj treba izrajtati velikost zemlje. — Če primerjamo razne številke, najdemo tudi razno velika oplošnenja; naj verjetnejše je to število, ki ga je našel Viljem Bessel l. 1841.:

za poljutni premernik: 1718·876 milj,

za tečajni „ 1713·130 „

če je oplošnenje $\frac{1}{299.152}$ ali 5·746 milj na obeh tečajih; toraj je poljutni polopremernik za 2·873 geogr. milj daljši, kot tečajni. Ravno za toliko je pa zemlja tudi zabuhnjena na poljutniku, t. j. toliko, kot da bi stavil najviši hrib na najvišega. — Zemlja je toraj kroglaste podobe („Sphäroid“).

Celo zemljo delimo v tri pase na vsaki polobli (severni in južni) in sicer gre od poljutnika do vsacega povratnika „gorki pas“ (heisse Zone); od povratnika do tečajnika gre „srednje gorki pas“ (gemässigte Zone); od tečajnika pa do tečaja gre „merzli pas“ (kalte Zone). Največe poveršine sta srednje gorka pasa, potem pride gorki pas in na zadnje še le merzli pas.

Celi gorki pas znaša 3,678.246 □milj.

Oba sred. gorka pasa znašata . 4,807.976 „

„ merzla „ „ 774.278 „

Bolj pa še bomo razvideli velikost vsacega pasu; ako stavimo poveršje zemlje na 100. Gorki pas je velik 40 tacih enako velicnih delov; oba sred. gor. pasa pa 52 delov; za merzla ostane 8 delov.

Velikost zemlje bomo razvideli še iz tega: da je pas, ki gre ob poljutniku in ob 1° bodi si na južni bodi na severni polobli okrog zemlje (ki je toraj 15 milj širok), skor osemkrat večje poveršine nego cela Avstrija, kajti znaša 80.996 □milj. — Pas ob 45° do 46° je velik gledé na poveršino za 56.833 □milj (toraj skor petkrat veči nego Avstrija), in pas ob 89° do 90° 707 □milj, toraj malo manjše poveršine, kot Kranjska, Koroška in Štajerska.

(dd.)

Socijalne razmere na Avstrijskem.

Spisal dr. Ivan Geršak.

Ko smo zadnjič pregledali francoske razmere, mislili smo, čitaje nekatere ondašnje napake, tudi na našo državo, na obširno, mnogojezično Avstrijo; vstrežem toraj marsikomu čast. bravcev, ako jih povabim denes med svoje soderžavljane, da v duhu sprehodimo avstrijsko deželo, ter stopimo v palačo bogatinovo kakor tudi v borno bajtico prostega delavca. — Veselilo bi me res, ko bi veseli zapustili predmet našega opazovanja, ko bi lahko rekli, da smo pri tacih okoljščinah in tacih socijalnih razmerah v naši domovini zadovoljni, močni in srečni; ali — žalibože — zdi se mi, da bom večidel le rane odkrival, katerih ozdraviti ni kos le dobra volja in blago serce revnega državljana.

1. Različni stanovi.

Ako je ravno res, da so vsi ljudje po božjih postavah enaki, t. j. da en človek nima sam na sebi večih pravic od drugega, ne dá se pa vendar tajiti, da je sčasom en rod le nadvladal drugega, bodi-si, da mu je bil kos po bolj izobraženem umu, ali po naravni, telesni moči. Pa pustimo vse premissljevanje, kako je nek prišlo, da imamo v raznih državah raznih stanov, ki uživajo tudi posebne pravice; glejmo le rajše, kako se ti stanovi razdelé med celi narod in kake so te pravice?

Razdelenje dela med ljudi je tudi poleg drugih prilogovzročilo, da imamo poseben stan plemenitašev, duhovnih, delavcev, uradnikov, vojakov, revežev itd.; dalo bi se razločiti precej stanov. Vendar le nekterim gre to ime posebno, kakor ravno duhovskemu stanu, plemenitemu, uradniškemu in vojaškemu stanu. Kaže nam zgodovina, posebno rimska, da so se razni stanovi tiste države kervavo bili za pravice, katerih en stan družemu ni hotel pustiti; koliko bojov bi se dalo med Rimci našteti, koliko žlahne kervi se je prelilo le zavoľjo večih stanovskih pravic!

Čuditi se pa res moramo dandanašnji, da še zmirom nahajamo toliko plemenitašev na zemlji; blizo 3 milijone jih je! Če pomislimo, kaj da imamo zahtevati od plemenitaša kjer-koli, da mora namreč na premoženji kakor tudi posebno na omiki prekositi druge proste državljane, je sila neverjetno, da bi blizo 3 milijone ljudi na zemlji, ki so po pismu plemeniti, imeli tisto izobraženost, ktera jih res še le žlahni, ktera jih še le stavi na pravo mesto aristokratov.

Avstrija pa ima črez 800.000 plemenitašev, ki so različno gosti po deželah. Tako jih ima Štajerska dežela 2600, Ogerska 540.000. Brez vsega plemstva so pa sledeče države: Turška, Gerška, Švajcarska, Norveška, Serbska in Černogorska. V Švajci je okolj 1500 plemenitašev, kteri imajo samo plemenito ime brez vsega pravnega pomena.

V celi Avstrii poprek pride en plemenitaš na 43 stanovnikov. To je gotovo sila veliko, ako je vsaki 43. človek že žlahnega rodú. Po nekterih kronovinah je pa razmerje še slabše. Tako je na Ogerskem vsaki 20ti, na Erdeljskem celo vsaki 12ti prebivavec že plemenit. Tù so pa tudi najslabše razmere v celi Evropi; kar za njimi pride Španjska država, kjer pride en žlahnik na 33 stanovnikov; na Štajerskem so razmere že boljše; tù komaj na 406 prebivavcev pride en plemenitaš, na Českem je le malo plemenitih; na 1000 prebivavcev pride le eden;

zato so pa ti premožni in visokega plemena, ravno tako, kakor na Angleškem, kjer so v teh zadevah skoraj enake razmere kakor na Českem.

Pri zastopništvu narodnih pravic, to je pri državnih in deželnih zborih ima plemstvo zmirom velik upliv, kateri mu postave dajo; najviše službe opravljajo plemenitaši, tako je bilo na Avstrijskem pri 175 velicih službah 166 v rokah plemenitašev. Sploh se tudi na Ruskem, Francoskem in Angleškem plemstvo polasti najviših državnih služeb. Deloma to tudi pride od tod, ker najviše službe dadé služabniku pravico do plemstva. Če preiščemo, koliko vseh služeb pri civilu in pri vojakihi je v rokah plemenitašev, najdemo ogromno število, da je v avstrijski državi izmed 100 vradnikov 95 plemenitih. Za Avstrijo pride Saksonska, Angleška in Pruska država; na Laškem pa je 46% plemenitih vradnikov, na Francoskem le 43%, na Serbskem in Norveškem pa nobenega.

2. Revščina.

Ako smo dosihmal na podlagi statističnih dat pretresovali stanovske razmere, nam ni mogoče tudi o revežih tako natanko govoriti, ker se različni reveži ne dadé tako natanko ločiti in prešteti, kakor je to mogoče pri družih stanovih; jako podučljivo bi pa vendar bilo vsaj nekaj natančnega vedeti o tistem stanu, kateri v slabih časih žuga obstanku držav, kakor tudi miru in življenju posameznih državljanov. Taki reveži izmed vseh stanov se le dadé preceniti ne pa prešteti. V sledečih državah so razmere te le:

Na Angleškem je . . .	1,328.800	siromakov,
„ Francoskem . . .	1,274.000	„
„ Avstrijskem . . .	1,100.000	„

med kterimi je že vsaki četerti človek berač.

Sila veliko revnih je na Nizozemskem in Belgiškem, kjer pride en revež na 7 prebivavcev. Jako slabo je tudi na Švajcarskem in Virtemberskem, kjer se med 19imi prebivavci najde že en revež, potem pride Angleška (1 : 22), Nemška (1 : 23), Francoska (1 : 30), Italjanska ali Laška (1 : 34), Avstrijska (1 : 35), Turška (1 : 42), Ruska (1 : 89). Te številke zavoljo tega niso ednake vrednosti, ker zapopadek reveža ni povsod isti, sledi pa vendar iz teh števil, da reveži tam bolj obrodé, kjer se je obertništvo (industrija) že precej razvilo. Poglejmo še natančnejše domače razmere.

Od vseh strani slišimo tožbe, da časi zmirom slaběji prihajajo. „Za moja leta je bilo vse drugače“, pravi starček, ki mora zapustiti svoj dom, kterega mu je zavoljo nekterih gol-

dinarjev nevsmiljeni upnik prodal; takrat je bil živež po ceni, ljudje so še denarja imeli in so srečni bili; zdaj pa ni živeža niti denarja, namesto tega pa dosti hudodelcev in razbojnikov!

In taka je res, prišla so leta blazega miru za kervavimi vojnami; pa le malo se je Avstrija povzdignila v materijalnem blagoru, dasiravno v zadnjih letih od Napoleonovih časov sèm ni bilo velikih vojn; noter do leta 1848 je razvitek materijalnega blagora avstrijske države zaostal za razvitkom drugih držav; in kedar so celo prišla leta 48 in 59, razvitek narodnega gospodarstva in državnih moči ni le obstal, temuč celo nazaj pal ter nastopil rakovo pot.

Da je temu tako, prepričali bomo se na nekterih številkah, ktere nam kaže noveja statistika o potrohi sladkorja (cukra) in železa, o zaostalem davku, kakor tudi o porokah.

Potroha ali raba sladkorja je prav zanesljivo merilo narodnega blagora, ker se jako različno rabi pri pijači in jedi, ter človeku dober živež daje; ali vendar ni neobhodno potreben; kdor si ga ne more omisliti, čisto lahko živi tudi brez njega, gotovo laže nego brez soli; sladkorju se torej lahko odpové. Na Angleškem je leta 1815 prišlo na vsako glavo 18 funtov sladkorja poprek na leto, v poslednjih mirnih časih se je potroha sladkorja tako povzdignila, da je leta 64ega na vsacega Angleža že prišlo 34 funtov sladkorja in leta 65ega celo 41 funtov; na Francoskem se jih potroši 13, na Nemškem pa 10 funtov. Avstrija je pa tudi tû jako navzadi. Leta 60ega je vsak Avstrijan poprek potrošil blizo 4 funte (3·9), leta 63ega je že prišlo čez 4 (4·2) funte na vsacega državljana, pa potroha se je leta 64ega zopet pomanjšala, tako da še pol čertertega funta ne znaša; lanjsko leto še je pa gotovo globoče pala.

Tudi potroha ne vdelenega (sirovega) železa je pri nas na slednji stopinji, ter gre nazaj namesto naprej, kar nam kaže, da naše rokodelstvo in obertnija ni tako razvita nego drugod. Na Francoskem namreč se tacega železa potroši 75 funt., na Nemškem 40 funt., na Avstrijskem pa leta 1861ega 18½ ft., leta 1864ega pa 17½ ft.

Tako že vidimo v teh dveh za narodni razvitek jako važnih rečéh, da revščina med Avstrijani zmirom večja postaja, namestu, da bi se blagostanje dvigalo in širilo.

Poglejmo pa še druge razmere.

Pri sladkorji je bilo mogoče, odreči se veči potrohi; pri davkih (štibrah) pa tega ni mogoče; tû država sili državljana po eksekucii, da plača zapovedane davke. Nasledki so, da jih kmet pri dobri volji plačati ne more. Primerimo izostanke dav-

kov v različnih kronovinah avstrijske države. Na Sleškem je izostal 1% vseh davkov, to je namestu 100 gld. je dobila država le 99 gld.; na Českem, Gornjo-avstrijskem in Moravskem 2%, na Koroškem 4%, na Štajerskem 7%, na Kranjskem 10%, v Galiciji 20%, na Serbskem 25%, na Ogerskem 32%, na Erdeljskam 33%, na Hervaškem 47%. Ta pregled je precej zanimiv, ker kaže, da so zapadne kronovine, koder je obertnost bolj razvita, veliko zmožnejše naložene davke plačevati, nego pa izhodne, katere se le bolj na poljedelstvo opirajo. Če jim namreč tū spodleti, da enkrat žito ne obrodī, ali da ga iz družih dežel k nam vpeljujejo, jih zapustē vsi pripomočki, ki sledē iz razvitega obertništva. Posebno žalostno je brati od hervaške kraljevine, da se je še le komaj dobra polovica davkov izplačala. Pomislimo pa še poleg, da so stroški državini pri eksekviranji zaostalega davka narasli nad 200.000 gld.; ta državni strošek je gotovo brez vse hasni! Tudi na Slovenskem smo videli močne zaostanke.

Če pogledamo poroke na Dunaji od leta 1863ega do 64ega pri tistih ljudeh, katerim je bilo (državnega) ženitvenega dovoljenja potreba, najdemo, da se jih je leta 1863ega poročilo 4353 parov, leta 1864ega pa le 3931 parov; rokodelci, pomagāči, uradniki itd. prosili so redkoje za dovoljenje, da bi se ženili, le dekle in hlapci so poškočili od 645 porok na 709, razun teh so se tedaj poroke vseh stanov zmanjšale, kar je gotovo tudi znamenje slabšega časa in velike revščine po velicijah mestih. Iz razmer na Dunaji namreč lahko presodimo, kako je tudi v drugih mestih po cesarstvu.

Le edina reč se je pomnožila od leta 1860 do 1864, namreč konkursi so poškočili od 368 na 1002. Te številke so vendar precej izgovorne!

Različni so pa pripomočki, kako bi bilo v okom priti siromaštvu, tū namreč se ne dá pomagati z blagodari temuč s postavami, katere dalje sezajo ter celega človeka spravijo na višo stopinjo omike. Imenujmo tū le prestejše postave za tisek, za društva, za pospeševanje umetnosti in obertništva, skratka, postave, ki nam zagotové na vse strani dušni in materijalni razvitek. Vendar bodedo o drugi priliki obširnejše govorili o posameznih pripomočkih.

3. Moralne razmere.

Moralne razmere so tudi tako, kakor stanovske ali šolske na slabi podlagi; pride namreč, če gledamo na hudodelstvo na Avstrijskem na eno leto poprek okolj 41.000 hudodelstev. Če to primerimo s prebivavci, najdemo, da pride eno hudodelstvo

na 850 ljudi. Na Slovenskem pride na 750 ljudi že eno hudodelstvo. Na Angleškem je prikazen boljša; tam je še le vsaki 1136i prebivavec hudodelnik. Francoska bi jako dobro stala (1 : 7460) kakor tudi Belgiška (1 : 10107), ako bi merilo bilo ednako; ali tam veljajo druge kazenske postave, nego pri nas. Tam postava nima za hudodelstvo nektera dejanja, ktera se pri nas že oistro sodijo. Zato se ne smemo preveč čuditi, ako ima Avstrija okolj 9krat več hudodelstev, nego Francoska. V obče je opaziti, da velika mesta izkažejo dvakrat (Dunaj, Monakovo, Turin) in tudi trikrat (London, Berolin, Pariz) več hudodelstev, nego pa v dotični okolici. Najboljše pa stojé na Avstrijskem laške dežele, potem pridejo slovanske in za njimi nemške; v nemških deželah je razmerje deloma zavoljo tega slabše, ker imajo tudi več velikih mest, kjer se bolj pogostama hudodelstva godé, nego pa na deželi ali v majhnih mestih.

Strašno gosta pa so hudodelstva pri vojakih, česar človek ne bi pričakoval, ker je ravno vojaški stan zato, da bi vzdrževal mir in spravo med državljani. To je pa pri vsaki armadi, ne le pri nas na Avstrijskem. Tako je prišlo

v avstrijski armadi 1 hudodelstvo na 78 vojakov,

„ francoski „ 1 „ „ 139 „

„ nizozemski „ 1 „ „ 173 „

Sevéda so tudi tù vojaški kazenski zakoniki različni med seboj in v primeri s civilnim kazenskim zakonikom; francoski zakonik je jako oster, v razmerji s civilnim preoster; avstrijski pa se le malo loči od civilnega. — Ni pa niti države, niti kronovine, ktera bi se meriti upala s hudodelstvi pri vojakih. Pri nas pride, kakor smo zgoraj opomnili, eno hudodelstvo na 850 stanovnikov v civilu, v armadi pa že eno na 78 vojakov, toraj 12krat več pri vojakih, nego pri civilu! — Vendar se to strašno razmerje precej zboljša, če pomislimo, da v civilnem stanu ženske le komaj četerti ali peti del toliko hudodelstev doprinašajo, nego moške; pa tudi od prebivavcev obeh spolov se morajo odšteti tisti, ki še nimajo 16 let. Ako to vračunimo, najdemo, da je izmed 50.000 hudodelstev jih 34.000 izveršenih od 10.300.000 mož, kateri so stari črez 16 let, tako da pride eno hudodelstvo pri odraslih ljudeh na 303 može; še zmirom je toraj 4krat boljše, nego pri vojakih.

4. Učeno siromaštvo (inteligentni proletarijat).

Ako smo dosihmal govorili o revežih, ki deloma beračijo svoj kruh pri milodarnih ljudeh, moramo še tudi omeniti tiste reveže, ki so se leta in leta učili in trudili, pa vendar jim sedaj ni mogoče pošteno služiti si kruha.

Tacih učenih siromakov najdemo pri vseh oddelkih človeškega prizadevanja. Pravnik išče službe, ter hodi od pisarnice do pisarnice, da bi si dela najšil; zdravnik toži, da posla nima, ker ima preveč verstnikov, pa če tudi kaj stori za zdravje svojih bolnikov, vendar mora na plačilo čakati, ker so z njim vred tudi ubožni. Največa nesreča pa je tiste zadela, ki so se izučili tehnike ter službe iskali pri železnicah.

Ko je namreč vlada prodala južno železnico francoskemu društvu, prepustila je tudi mnogoverstne izučene uradnike ptuji samovolji. Brez vsega uzroka jim je francosko društvo službo odpovedalo ter namestu njih ptujce, Francoze, Virtemberžane itd. upeljavalo v našo državo, tako, da je v razmerji s ptujimi le malo število izučenih vradnikov pri železniškem društvu. Sevéda ti možje morajo tudi živeti, dasiravno jim ni mogoče svojemu stanu primerno živeti, ter postajajo od dneva do dneva večja krasta na zdravem telesu države, ktera je po napčnih postavah in slabem gospodarstvu uzrok dala njihovi nesreči.

Ker smo dosihmal opazovali večidel le slabo stran avstrijskih socijalnih razmer, gledali bodemo pozneje, kake so nek še druge raznoverstne razmere, ki posebno globoko sezajo v narodno življenje, p. društvene razmere, državne zadeve, časopisno delovanje itd.; za sedaj pa razvijmo krepke volje vse svoje moči, da se bo Avstrija lepo razcvetala znotraj in da jo bodejo spoštovali inostranci.

Obrazi starodavnega življenja.

Spisuje J. Borovski.

III.

Dohodki in stroški starodavne države Atenske.

1. Dohodki.

Bili so dohodki (*πρόσοδοι*) ali redni ali izvanredni. Pervi so pritekali leto za letom, rekel bi v enaki meri, drugi le o svojem času pri posebnih prilikah, vzrokih in potrebah.

a) Redni dohodki.

Peterici rednih dohodkov prištevamo na prvem mestu zemljiščnino, ki se je plačevala za državna posestva in

zemljišča. Ta državina lastnina se je namreč dajala ali v začasni ali podedovavni najem, tedaj posameznim zasebnikom, ali posameznim rodovinom. Med njimi stojé na prvem mestu Lavreački rudniki na srebro, ki so se tudi zasebnikom v najem dajali. Ksenofon o njih omenja hvali njihov obilni iznos. V prvih časih se je ves ta dobiček med posamezne državljane delil do dobe Temistoklejeve, ki je znal soderžavljane pregovarjati, naj si za te denarje napravijo brodovje, kar se je tudi izgodilo. Denašali so ti rudniki na leto 30 do 40 talentov, po našem 76.875 do 102.500 goldinarjev.

Med družimi posestvi, ktera je država v najem dajala, omenjajo se imenoma hiše in gledišča. Za državina v najem dana zemljišča se je odrajtovala desetina. Tako so Atenčanje Kalkido na Evboji malo pred perzijskimi boji vzeši, vsa tamošnja državina zemljišča v najem razdali. Slednjič so imeli po Atiki svete oljke (*μυρίαι*), katerih pridelki so bili v najemu. Ta najemnina pa ni tekla v občno državino blagajnico, ampak v posebno svetiščino blagajnico boginje in deželne varuhinje Atene, kateri so bila ta drevesa posvečena. Tudi najemnina za svetiščino zemljišča (*τέμενος*) je tekla v blagajnico onih bogov, katerih lastnina so bila *).

Druga versta državinah dohodkov je bila zaglavnina in obertnina, katerih pa niso plačevali pravi državljani, ampak le sovseljenci (*μετοίκοι*). Državljani so samo za sužnje zaglavnino plačevali po 3 obole ali ne celo 18 naših krajcarjev za sužnjega. Sovseljenci so plačevali, gospodar 12 drahem ali 4 goldinarje 20 krajcarjev za hišo, ženska, zasebnica pa polovico, tedaj 6 drahem ali 2 goldinarja 10 krajcarjev. Poleg tega so še sovseljenci, spadajoči k stanu oproščencev, plačevali za izpadšo sužnjevino po 3 obole. Sovseljencev je bilo okoli 10.000, sužnjih pa kaci 365.000; tedaj je ta davek iznašal na leto blizo 50 talentov ali 122.500 goldinarjev.

O obertnini le toliko vémo, da se je odrajtovala in da je med družimi zadevala tudi one osebe, ktere so se svojim telesom pohotnosti za denar stregle.

Tretja versta dohodkov je bila vvoznina, izvoznina in terznina. Tudi deseti penez že nahajamo, kajti vémo iz zanesljivih sporočil, da se je od prodanih posestev stotni del kupnine odrajtoval. In tako je bilo prej ko ne tudi pri družih prodanih rečeh. Celi iznosek tega dohodka je za peloponeške

*) Glej, že tudi pri visoko omikanih Atenčanih bogočastnega cerkvenega premoženja!

vojske izrajtán na 36 talentov ali 81.000 goldinarjev. O mirnih in boljših časih pa je moral ta iznesek dosti večí biti.

Vseh teh davkov in vse colnine pa ni pobirala država sama po svojih uradnikih, amrak pobiranje je bilo v rokah najemnikov (*τεπώνης*), ki so imeli tako pogojeno, da je bil iznesek odmerjenega časa najemnikova lastnina, za katero je potem državi izgovorjeno število odrajtati moral. Sevéda je bil najemnik pri tej reči lahko na dobičku pa tudi na izgubi.

Četerta versta rednih državinih dohodkov je bila sodnina in kazni v denarjih. Kajti i pri zasebnih i državnih pravadah se je moral vložiti odmerjen denar, ki je po tem v državno blagajnico tekel. Morala je tudi stranka pravdo izgubivša, če ni vsaj petega dela glasov za se dobila, odločeno kaznen državi plačati. K tem že v pravnem redu predpisanim plačilom in kaznim je pa še prišla v večem številu javnih pravad denarna kazen, ktera je obsojenca doletela in v časih zelo visoka bila, 50 do 100 talentov ali pa še celo vse premoženje. Koliko je pa poprek iz tega vira državni blagajnici leto na leto denarja pritekalo, ne dá se ravno na tanko reči; da je pa bil ta iznesek dosti znamenit in velik, sledi že iz tega, da so tudi zavezniki Atenski bili primorani svoje pravde si dati reševati od Atenskih sodnikov v glavnem mestu, v Atenah. Alkibijad omenja med družimi škodani, ktere so Atensko državo zadele, takrat ko so Spartanci Dekelejo vzeli in posedli, tudi izgubo sodnine, ker so morale sodnije za vojskega časa praznovati. Pa dajmo, da je po tej poti državi priteklo dohodkov na leto 60 do 80 talentov ali 135.000 do 200.000 goldinarjev.

Zadnji in najznamenitejši dohodek državi pa je bil davek ali nalog, ki so ga morali zavezniki Atencem na leto odrajtovati, posebno od kar se je bila zavezniška blagajnica od Delskega otoka v Atene prenesla. Atenčani so ta denar kot lastnino rabili in se po Periklejevem izreku tudi k temu opravičene imeli. Kajti oni so zaveznike za to sovražnikov branili in celo breme terde vojske proti inostrancem nosili. Iznos tega naloga je bil od začetka 460 talentov ali 1,035.000 goldinarjev, ki je pa o začetku peloponeskega boja narasel navadno na 600 talentov ali 1,350.000 goldinarjev in se je poslednjič povišal na 1300 talentov ali 2,925.000 goldinarjev.

Rednih dohodkov je tedaj imela Atenska država poprek na leto 636 do 1506 talentov ali 1,431.000 do 2,388.500 goldinarjev.

(dd.)

Županovanje.

Občinsko premoženje.

Spisal dr. Ivan Geršak.

Dajte nam avtonomijo, dovolite nam več samostalnosti, dajte si vendar enkrat dopovedati, da smo že tutelstvu in kuratelstvu odrasli, ter da smo v stanu odsihmal sami svoje reči opravljati!

Tako se je glasilo od več strani, poprej ko smo dobili novo občinsko postavo. Ta postava pa je vendar enkrat prišla in kaže se zdaj, ali je bil uni vrisk in krič tudi pravičen ali ne. Tudi zdaj se slišijo in berejo žalostne reči o občinskem življenji; tudi zdaj tožijo, da jim tu ali tam nič prav ne ravnaajo z občinskim premoženjem, da se tu in tam ne morejo iznebiti beračev, da varnost vsplah tu pa tam jako hira, posebno pa da premoženje posameznih državljanov ni varno pred hudobneži, ki ga tu kradejo, tam požigajo ali drugače uničijo. Ali je pa tudi zdaj mogoče škodo zvračati na uradnike, na cesarsko vlado? Mislim da ne, temuč škode so si državljani sami krivi, ki ne vedó rabiti cesarskih postav, ki ne znajo varovati svojih pravic proti komur koli.

Kaj pa sem jaz kriv, ako zastopniki v občinskem zboru ne ravnaajo po postavi, — bi mi vtegnil kdo odgovoriti. Žalibože da imamo take zastopnike, ki se ne obnašajo v vsaki versti po postavah, se sliši spet od druge strani; kamor prideš, slišiš take in enake tožbe. Vendar te tožbe niso pravične; saj ste sami volili take može, saj sami ne bi bolje obravnavali občinskih opravkov. Le kadar bode cela občina zavzeta občinskega blagora, občinskega napredka, kadar bo vsaki v stanu vse občinske opravke ednako zanesljivo opravljati, kadar se bode vsak član občine čutil zvestega državljana ter zanesljivega delavca na polji občinskega blagora, le takrat bo mogoče tudi v občinska zastopništva spraviti zvedence in korenjake, ki se ne vstrašijo nobenega truda in nobenega še tako sitnega posla, ako jih tirja občina k delu, ako jih država potrebuje pri velikih svojih opravkih.

Da se pa vednosti vsplah, posebno pa v občinskih postavah nekaj bolj širijo, poskusimo, nadaljevaje prejšnje spise o županovanji, nektare besedice spregovoriti o občinskem premo-

ženji in jegovem oskerbovanji po izvoljenih občinskih zastopnikih.

1. Pregled občinskega gospodarstva *).

Tiste reči, ktere po postavi vsaki občinski član lahko rabi, so občinsko blago; tiste reči pa, ktere temu služijo, da se občinski stroški iz njih poplačajo, so občinsko premoženje.

Tako spadajo med občinsko blago: občinski (srenjski) poti, občinski terg, občinski studenci, vodnjaki, tû pa tam tudi občinski spašniki, koder se rabijo od vseh občinskih članov itd. — Med občinsko premoženje pa spadajo: mavtne, teržne in druge pravice, ki redoma vsako leto nekaj denarja donasajo, zemljišča, premakljive stvari (obligacije), občinski davki, občinsko delo itd.

Krivo bi pa bilo tudi tisto nepremakljivo premoženje šteti med občinsko premoženje, ki ni lastnina cele občine, temuč le nekterih članov občine; zato pravi §. 11 občinske postave: lastninske in vžitne pravice celih redov ali posameznih članov občinskih ostanejo brez vse spremembe. Tû sèm prištevamo zemljišča, spašnike, hoste itd., ki so lastnina le kmetov, ne pa tudi kočarjev, ki prebivajo v kakem kraju občine ter nji pripadajo. To toraj ni občinsko blago, temuč blago posameznih prebivavcev občinskih, kmetov ali drugih.

Tudi lovske pravice ne pripadajo občinskemu premoženju, ker vžitek iz lovskih pravic sliši le posestnikom, ki imajo v občini zemljišča; tisti toraj ne smejo tirjati nobenega vžitka iz dohodkov lovskih pravic, ki nimajo nič zemlje v občini.

Po §. 24 občinske postave spada občinam samostalno oskerbovanje občinskega blaga in občinskega premoženja. — Zastran oskerbovanja občinskega premoženja pa vleva §. 45 občinske postave, da je župan oskerbnik v vseh rečeh, ki se tičejo občinskega blaga in premoženja.

Kdo pa je oskerbnik kake reči? Pravimo, da je tisti oskerbnik kake reči, ki jo tako obrača in rabi, da nese naravni dobiček ter navadni vžitek, kakor je v misli lastnika storiti treba. Lastnik celega občinskega premoženja je pa občina; oskerbnik njenega premoženja mora toraj gledati na njeno voljo.

Zato smejo se vsi člani kake občine vdeležiti občinskega

*) Nemškega jezika zmožnim županom priporočujemo Payrhuber-ovo in Wintersberger-ovo knjigo o županovanji.

blaga, kakor je po naravi sami že dopuščeno; vsaki sme čez občinske mostove, ceste itd. hoditi. Alj oskerbnik, župan mora tudi gledati, da se občinskim članom vžitek takih pravic ne bode kratil. Odvracati mora toraj vse hudobno početje, ki bi se lotilo občinskega blaga.

Dalje ima občina pravico, dobiček iz občinskega blaga rabiti za občinske stroške; opaziti pa je tudi, da ne sme se lotiti stvari same, njene materije, temuč le čez to ima pravico in moč, kar naravno pridobiva iz te stvari; toraj ne sme barantati z občinskimi zemljišči, ne podirati hiš itd., temuč sme le post. najemnino ali drugi vžitek vleči iz tega blaga. Ako hoče kaj storiti sè substancijo občinskega premoženja, ako hoče stvar spremeniti čisto v drugo, da bi postavim občinski vinograd prodala pa si v tergu hišo kupila, je treba, da še kdo drugi kaj spregovori, bodi si deželni odbor, ali pa tudi v nekterih primerljajih deželni zbor.

A. Župan gospodari z občinskim premoženjem in gleda, da se občinsko blago dobro oskerbuje in rabi; on skerbi za občinske naprave in vodi izpeljavo vseh občinskih podvzetij (§. 51 obč. postave).

B. Občinski odbor pa sklepa v vseh občinskih zadevah, ter pazi, da se ti njegovi sklepi tudi izvršijo. Kar se občinskega gospodarstva tiče, mu pripadajo te-le reči:

1. o zadevah, ki se tičejo glavnega občinskega premoženja ali glavnega blaga;

2. sklep, kako se ima glavno občinsko premoženje ali blago rabiti;

3. preračun (račun za prihodnji čas) o dohodkih in stroških, kakor tudi sklep, kako bi se nadomestili stroški, ki dohodke prekosijo;

4. poterjenje in mnenje o računu preteklega leta;

5. Sploh vse, kar se ne tiče samo ravnanja z občinskim premoženjem (§. 27 o. p.).

C. Vsi občinski člani, ki imajo volilno pravico, sklepajo po predlogu občinskega odbora o sledečih rečeh:

1. kadar se ima prodati ali razdeliti občinsko premoženje ali občinsko blago;

2. kadar je treba denarja si posoditi ali za kako reč porok biti, ako je iznosek posojila večji, kakor letni dohodki, ki ostanejo, ako se od njih že obstoječi dolgovi odštejejo;

3. kadar se imajo občinskim članom naložiti večji davki, kateri potrebujejo še višega dovoljenja;

4. kadar se imajo davki in naklade vpeljati za nove pridobitve, za nova podvzetja, zidanja itd., kakor tudi v prašanjih,

kako se bo taki dolg obrestil ali sčasoma izplačal (§§. 75 in 76 obč. postave).

2. Inventar.

Kdor hoče dobro gospodariti, mora tudi vedeti, koliko premoženja ima, potem še bo le ž njim lahko ravnal. Ako ne pozna svojih moči, bo zdaj preveliko delo ž njimi počel ter pešal na sredi pota, zdaj pa jih spet rabiti ne bo vedel, ter bodo njegove moči spale brez vse hasni. Pravo gospodarstvo in varčno ravnanje z našim premoženjem pa tirja, da naši stroški nikada ne presežejo naših dohodkov, našega premoženja. Kakor pa posamezen človek, tako mora tudi občina skrbeti za ravno vago v svojem premoženji, da se ne zadolži brez hasni, da se ne zakoplje v podvzetja, katerih izpeljati ne bo mogla.

Zato zahteva §. 57 obč. post., da mora vsaka občina imeti zanesljiv inventar ali popis vsega svojega premakljivega in nepremakljivega premoženja. — Mogoče je pa, da občinska lastnina obstoji v zemljiščih in bišah, v pravicah, v kapitalih in posojilih, v pripravah, v orodji, v denarji itd. Vse te reči se morajo na tenko popisati, da se zmirom lahko sprevidi celo občinsko premoženje. Posebno sedaj, ko se je večja samostalnost občin začela, je treba jako natančni inventar napraviti, ker ako kaj va-nj vzamemo, kar ni občinsko, bodo nasledniki lahko mislili, da je to res občinsko premoženje, ker ga nahajajo v inventaru; ako pa nekatere reči izpustimo iz njega, je pa spet lahko mogoče, da se stvari pogubijo, potepejo ali da jih kdo drugi tirja, rekoč da je njegova lastnina, ker ni stvar zapisana v inventaru.

Ako bi se res naletelo, da bi kakova občinska reč bila v posestvu drugega človeka, bi jo morala občina po svojih zastopnikih nazaj tirjati; ako je ne bi dobila z dobrim, pa bi treba bilo tožiti tistega, ki noče dobre volje nazaj dati občini, kar je njenega.

Kako pa se vse gori imenovane stvari stavijo v inventar?

Pri zemljiščih je dobro, da se razvun natančnega popisa in knjižne številke tudi pristavi vrednost zemljišča, kakor se dá nam reč izrajtati po pridelkih v zadnjih letih in po ceni teh pridelkov, pa tudi po ceni dela in velikosti stroškov, s kterimi so se pridelki pridelali; čisti dohodek je najbolj zanesljivo merilo vrednosti zemljišča.

Pravice so tudi raznoverstne: mavte, sejmi, cestnina itd.; vse se imajo natenko popisati.

Pri kapitalih ni dosti, da se le zapiše velikost iznoska; mora se pristaviti tudi datum (den), procenti, ime, na katero se

glasi dolžno pismo, kakor tudi, ktere verste sploh je to dolžno pismo, ali privatno ali javno itd. Ta natančnost je namreč zavoljo tega posebno potrebna, da se pismo lahko amortizira, t. j. umertvi, ako bi se zgubilo. Umertvitev je pa le takrat mogoča, ako reč lahko čisto na tenko popišem, kakova je, da jo vsaki lahko spozna, ki jo v roke dobi. Pri privatnih kapitalih naj se tudi dobro zaznamva stanovanje dolžnika, kakor tudi zemlja, na katero je kapital vknjižen ali intabuliran.

Priprave lahko obstojé v dervah, lesu, kamenji, opeki, gasilnicah, pohištvu itd., kar se ima vse popisati; pridene naj se jim tudi cena, bodi si tista, za katero so bile te stvari kupljene, ali tista, ki je po okolnostih mesta najbolj verjetna.

Ker se ima v inventar vzeti ne le občinsko premoženje, nego tudi občinsko blago, je treba tudi popisati vse tiste naprave, ki so odločene le nekterim posebnim namenom. Natančen inventar naj podpišejo župan pa svetovavci, potem pa se naj dobro shrani; ako bi se med letom kaj spremenilo, je treba spremembo omeniti v opombi.

3. Oskerbovanje.

Vse občinsko premoženje se mora po §. 59 obč. post. tako oskerbovati, da se iz njega dobivajo največi in najstanovitniši dobički. Oskerbnništvo mora z vsem občinskim premoženjem ravno tako ravnati, kakor bi dober gospodar ravnal z lastnim blagom ali premoženjem. Dober gospodar pa ne gleda, ali se ravno za zdaj dobi precej velik dobiček iz tega ali unega blaga; on posebno gleda, ali bo ta hasen gotova, dasiravno bi bila manjša, kakor po drugem ravnanji, po katerem pa gotova bila ne bi. Potem mora tudi gledati, ali bo dobiček stalen, ne pa spremenljiv, danes dober, jutri slab, ali celó nobeden. Zato bo posebno pri zemljiščih občina dobro paziti imela, ali je bolje jih obdelovati na svoje stroške, ali pa v najem (ali štant) dati. Od vsakega kosa pa se mora dobiti ves dobiček, bodi si na ta ali uni način, da le nič pod zlo ne pride; to mora zastopništvo občine sprevideti.

Tù bo pa dobro, da občina tako dela kakor država, ki je tudi občina vseh občin. Država rada v najem daje nekatere predmete svojega premoženja, posebno tiste, katerih ne more lahko sama obdelovati. Tako bode tudi občina prav storila, ako bode svoja zemljišča v najem dajala; tù ima le paziti, da najemnik ne ravná zoper subštancijo najete reči, ter da jo tako rabi, kakor se spodobi sploh dobremu gospodarju.

Občina bo svoja zemljišča v očitni prostovoljni dražbi ali licitaciji najlaže spravila najemnikom v roke in zastopniki ni-

majo potem slišati nobenega sponašanja zavoljo prenizke cene itd. Oni pa imajo poprej zvesto napisati najemne pogoje, kakor tudi ceno, za katero se bode najemni predmet pri dražbi začel izklicati. Pogoji imajo natenko obderžati dobro popisani predmet najema, čas, za kateri najem velja, najemnika, najemnino in kako se mora najemnina odrajtovati, kako se mora po iztečenem najemnem času predmet nazaj izročiti itd., ker bi drugače lahko prepir postal zavoljo te ali une stvari, ki v najemnih pogojih ne bi bila dobro izgovorjena. — Ako pa najemnik ne bi spolnil svojih dolžnosti, bi župan moral proti njemu po postavi ravnati, ga tožiti, rubiti itd.

Kaj je storiti, ako nekaj denarja ostane črez stroške pri računu na koncu leta? Ti ostanke dohodkov se imajo porabiti za stroške prihodnjega leta (§. 59 o. p.); le takrat, ko jih tudi za prihodnje leto ne bi potrebovala občina za navadne stroške, bi se smeli prideti glavnici občinskega premoženja, drugače pa ne (§. 57). — Občinski odbor bode toraj gledal, ali se sme ostanek premoženja obrniti na glavnico ali ne; ako sklene, ga glavnemu premoženju prišteti, mora potem dalje skleniti, kako bo občina z njim najboljše gospodarila, ali bi kupila zemljišč, ali bi ostali denar položila v hranilnice (ali šparkase), ali bi si državnih obligacij kupila, ali bi ga pa posameznim občinskim članom posodila. Zdi se mi pa najpametnejše, da občina posodi denar občinskim članom proti pupilarni varnosti; tako izposojeni denar posredoma tudi občini večjo hasen prinaša, kakor le same obresti.

Ko bi se pa ostanek dohodkov pokazal tudi takrat, kadar občina ni nobenih občinskih davkov odrajtovati morala, in ko bi verjetno bilo, da tudi prihodnjič ne bode treba občinskih davkov, takrat bi bilo tudi dopuščeno, da se čisti ostanek dohodkov razdeli med posamezne občinske člane (§. 59 o. p.). Da pa je to tudi tako, bi moral občinski odbor dokazati deželnemu zboru, kateri potem razdelitev ostanka med občinske člane dovoli.

Med občinsko blago spadajo tudi spašniki, hoste, v katerih imajo nekteri člani pravico, steljo grabiti itd. Vendar je raba v raznih občinah tudi jako različna; v eni občini smejo vsi člani vso svojo živino na pašo goniti na občinski spašnik, v drugi občini je to le kmetom pripuščeno, kočarji nimajo nobene pravice do občinskega spašnika; v spet drugi občini morajo tisti, ki pasejo na spašniku, kaj odrajtovati vsako leto za to rabo, drugod pa nič itd. Vsled teh različnosti dozrajne navade tudi tirja §. 60 obč. post., da se pravica in merilo rabe od dohodkov ali hasni občinskega blaga ima ravnati po do-

zdanji mirni navadi pripuščeni, pa vendar tako, da nobeden član večega dobička ne vleče iz občinskega blaga, kakor je potrebno za njegovo navadno gospodarstvo. Postava toraj ne dopušča, da bi si postavim kdo po letu kravo kupil, ter jo pasel na občinskem spašniku, ako je tudi po zimi ne more doma prerediti.

Gotovo je, da po takem povsod različnem ravnanji spašnik ali hosta ali drugo nepremakljivo blago tolikega dobička ne daje, kakor pa, ako bi se p. spašnik med tiste razdelil, ki imajo pravico pasti po njem, seveda brez ozira na tiste, ki brez pravice le po razvadi pasejo po njem. Koliko bi se prihranilo škode, ki jo živina dela vkljub veliki armadi pastirjev, ki se le napake in kletve učijo v lenobni družbi! Vendar so nekatere občine še zmirom tako slepe, da ne sprevidijo velike hasni, ki bi jim prišla iz razdelenja občnega blaga; saj so večidel take navade, da le kmetje, in sicer le nekteri kmetje kake občine imajo pravico do spašnika, toraj bi pri razdelitvi se le na te moralo gledati, ne pa na tiste, ki le po tih ne-pripuščeni navadi pasejo po občnem blagu, in ki večidel največ škode delajo po mejnih njivah in travnikih. V „Novicah“ smo že večkrat brali, kako zadovoljni so kmetje po razdelitvi, pa tudi slišali, kakih razujzdanosti se mladost uči na občinskih spašnikih. Toraj brez zamude, zastopniki občin, kateri vživata zaupanje cele srenje, le brez zamude na delo, na razdelitev občinskih spašnikov na podlagi postav in pravice!

Da pa vsak član občine vživa le ta del dobrote iz občnega blaga, ki mu gre po pravici in stari navadi, za to ima skerbeti župan. On ima toraj zadrževati vsako rabo občinskega blaga, ki bi se upirala postavam ali stari, obče odobreni navadi. Občinski odbor bi pa odmeril letni davek za rabo kakega občinskega blaga, ako bi proti navadi prepustil vžitek tudi tistim, kateri dosihmal niso imeli nobene pravice do enake rabe.

Nikakor pa se ne sme pozabiti, da je župan le poklican izverševati to, kar postava veleva, ali kar je občinski odbor ali zbor sklenil. Meje med delovanjem županovim ali odborovim se toraj ne smejo ne od ene, ni od druge strani prekoračiti.

Kako je pa treba ravnati, ako bi hotela občina razdeliti spašnik med posamezne člane ali prodati ga?

Občinski odbor mora, ako misli, da je razdelitev ali prodaja občinskega blaga bolj hasljiva, kakor neposredna raba, najprej skleniti, da se predlog za razdelitev ali prodajo občinskega blaga predloži deželnemu odboru. Ta sklep ima občinski odbor storiti tako, kakor tirjajo §§. 38 do 44 obč. postave.

Zapisniki se morajo marljivo zapisovati; ni dosti, da se vanje le postavi, kaj se je sklenilo, temuč treba je tudi glasove poedinih odbornikov z vzroki vred zapisati in sicer zato, da potem deželni odbor ali zbor vé, zakaj je ta ali uni občinski odbornik tako glasoval. — Prošnja za više dovoljenje razdelitve se mora opirati na dobre uzroke ali razloge. Na nekatera prašanja pa mora občinski odbor že poprej dobro odgovoriti, namreč, kdo ima pravico do zemlje, ki se ima razdeliti? Zgoraj smo že omenili, da v nekterih krajih imajo le nekteri kmetje, ne pa tudi kočarji in rokodelci pravico do rabe spašnikov, toraj tudi do nekterih kosov pri razdelitvi. Potem je odgovoriti na prašanje, koliki kos dobi ta ali uni deležnik in kje bo mu odkazan? Sevéda bi treba bilo meritve in dobre sprave pri takem poslu; sploh pa se je ravnati po ces. postavi od 7. oktobra 1768. — Če se je pa vse to že zgodilo, mora župan sklicati vse volivce, ki spadajo k tej občini, da jih v občni seji popraša, ali se naj predloži ta razdelitveni predlog viši oblasti za dovoljenje ali ne. Župan ima vsem volivcem poprej nazniniti, zakaj jih sklicuje, da vedó se po predmetu ravnati ter o predlogu prevdarjati; dostaviti mora oglasu, da se bo od tistih, ki niso prišli, deržalo, da glasujejo za predloženo razdelitvene osnove. Glasuje se ustmeno in večina glasov vseh volivcev (gledé tudi na tiste, ki niso prišli k seji) odloči, ali se pošle predlog za privoljenje deželnemu odboru ali ne. O glasovanji se tudi mora protokol zapisati, kterege pa imajo vsi pričujoči volivci podpisati (§. 75 obč. post.).

Protokol (ali zapisnik) se potem predloži z vsemi prilogami deželnemu odboru s pristojno prošnjo, ki potem razdelitev berž dovoli, ali pa zavoljo važnih vzrokov prihodnemu deželnemu zboru prošnjo predloži. Ko deželni odbor ne bi dovolil razdelitve, se sme občina po kacem poslancu obrniti do deželnega zbora, ki o razdelitvi ali prodaji dotičnega občinskega zemljišča odloči.

Dobro gospodarstvo ne visi le na dobri volji gospodarja, temuč tudi na njegovi vednosti in izurjenosti, se obračati v raznih zadevah človeškega življenja; dobri občinski gospodarji se toraj morajo tudi postav učiti, ne le deržavnih, ki kažejo večidel, kako se ima ravnati v kakem primerljaji, temuč tudi občegospodarskih, ki kažejo, zakaj se mora tako ravnati a ne drugače; gotovo je pa razdelitva občinskega premoženja stvar, ki tirja temeljitih znanosti ene kakor druge verste. Toraj s premislekom na delo!

Čertice.

18. O debelosti.

Ni treba govoriti o tem, kako sitna je človeku posebna debelost, ktera postane po prevelikem obloženju masti na našem telesu; a ne le sitna je taka nenaravna debelost, temuč tudi jako nevarna, ker lahko mertvoud človeka opahne, da mora slovo vzeti od sveta in se sprijazniti z večnostjo. Pa tudi tū nam vednost kaže, da nas narava ne zapusti sè svojimi pomočki, ako je hočemo le rabiti. Brez vseh zdravil je nam mogoče znebiti se prevelike maščobe in zavreti daljno oblaganje masti.

Kako pa bi to vendar mogoče bilo? praša radoveden bravec; morda bo treba iti v toplice ali na potovanje i. t. d. Nikar ne! Le dvojce pravil si zapazi in jih stalno spoštuj: Pervič, vstavi daljno oblaganje masti s pripravnim živežem; drugič odpravi že napravljeno mast po dobrem dihanji.

Kteri je pa pravi živež? *) Živež je dvojni: eden dela meso, kakor meso, sir, beljak; drugi dela mast, je toraj potreben za dihanje, kakor mast, maslo, olje i. t. d., pa tudi sladkor, močne reči (kruh, močnik), sočivje. Ako se toraj hočem debelosti varovati, moram se ogibati vseh mastnih jedi in tudi tistih, iz katerih se mast dela; ako pa hočem zgubiti že napravljeno mast, moram na čistem zraku vsak dan prav globoko dihati in sicer večkrat, kojih 10 do 15 minut zaporedoma, telesno delati, potiti se včasi pri delu na vertu in ne predolgo spati. Jedilni list za debele ljudi bi toraj bil ta le:

1. Za zajuterk: kava ali čaj, pa malo mleka in sladkorja, ali celo nič, malo kruha poleg, nobenega surovega masla, bolje je pa merzlo suho podvojeno meso ali 2 jajci.

2. Kosilo: redko juho brez mesnatih stvari, kuhano ali pečeno suho meso (ne svinine), prikuha naj bo kakova kolj, le korenja in repe ne, ker imajo sladkorja v sebi, tudi sočivja ne; malo krompirja in kruha. Lahko belo vino ne škodi.

3. Večerja: suho meso, jajce, solata brez krompirja in kruha.

4. Najbolja pijača je voda, pa tudi lahko belo vino, nikar pa ne pivo (ol).

*) Glej tudi še Gabron-ov spis o živeži str. 143.

Kdor bi pa hotel na enkrat opustiti svojo sedajno navado, vtegnil bi zboleti; treba je toraj le polagoma vpeljati nov živč, pa se ga stalno deržati, to je leta in dni. Ali ni treba misliti, da bi že jako grešil, ako kaj mastnega jem, če sem kam povabljen, ali če enkrat pivo pijem v veselem društvu. Le navadno življenje mora se ravnati po zgornjem pravilu in kmalu bomo čutili, da nam bodo sedajna oblačila prevelika. Vsakdo, komur je ležeče na zadovoljnjem in dolgem življenji, bo se gotovo poprijel tega na naravnih postavah stoječega recepta, dasiravno mu bo od kraja težko odreči stari navadi.

Kdor bi pa spet postavim bil presuh, ter bi želel malo teži postati, mora ravno na opek ravnati. Malo masti ne škoduje posebno tistim, ki na pljučah niso čisto zdravi. Tako ima človek tudi tū sam svoje življenje v rokah, dokler mu ga Bog na svetu pusti in lahko ga spreminja po svoji volji, ako le tudi okoljščine dopuščajo. A.

19. Hranilna moč praprota.

Popotniki, ki so bili na Angleškem, povedajo, da so se čudili videti, kako žlahtnejši sad zavijajo v praprot, namesto v tersno perinje, kakor pri nas.

Mislili so, da jim tersnega perinja pomanjkuje. Popraševaje po vzroku praprotne rabe so zvedeli, da ima praprot neko zderžljivo moč; varuje živalske in zeliščine stvari, kvara in gnjilobe.

Sad, ki ga z otoka Man pošiljajo v London, je ves zavit v praprot. Na to so tudi na Nemškem skušnje delali, ali ima res praprot tako varljivo moč v sebi. Skopali so jamo, polovico va-njo spravljenega krompirja obdali s praprotom, polovico pa sè slamo. V spomladi so našli, da je v praproti zavita polovica krompirja bila skoraj čisto zdrava, druga v slami pa večidel zgnila in pokvarjena, zato ni dvomiti, da ima praprot neko konservativno moč v sebi. Ta moč se ima berž ko ne pripisati solenim (alkalnim) delom, iz katerih obstoji, zato so ga rabili tudi pri glažutah in mjlnicah (žajfarijah). Pravijo tudi, da praprot odvračuje merčese in zeliščine zajednice (Schmarozerpilze). Zato se jako priporoča pri gospodarstvu.

20. Zvesti konj.

Nek francoski huzar je bil leta 1809 v neki bitvi blizu Donave na svojem konji vstreljen, ter pade k nogam svojega konja. Žlahtna žival misli, da jej gospodar spi in ostane pri

njem, ter hoče stražiti pri svojem gospodarji, ki jo je v življenji s tako ljubeznijo in skerbjo redil. Ko so ga drugi huzarji od merliča odpeljati hoteli, jih je začel grizti, ter se ni dal od svojega gospodarja odpeljati. Neki huzar, ktereга je konj že nekaj poškodoval, je ravno mislil z mečem po njem mahnuti, ko ravno Napoleon prijaše. Ko je zvedel, kaj se tù godi, ter se od zvestobe konja prepričal, zapové nekterim vojakom, da naj pri njem stražijo, da se mu kaj žalega ne zgodi, in da mu naj sporočijo, kaj se bo z njim zgodilo. Drugi dan so dali stražniki Napoleonu tako sporočilo: „Konj je bil celo noč pri svojem gospodarji. Ko je solnce izhajati jelo, smo ga videli večkrat okolj merliča iti, ter ga povohavati od glave do pēt. Najberš se je potem prepričal, da je njegov gospodar vmerl, zato ker je potem žalostno zarezgetal, bežal proti Donavi ter skočil v vodo in mi ga nismo več videli.“ Napoleon je bil ganjen, ko je to prigodbo zvedel, ter je svojim vojakom večkrat rekel: „Nekteri ljudje pravijo, da živina ne pozna čutja in hvaležnosti, tak vender mora vsaki priterditi, da so v tem veliki izjemki, najbolj pa pri psih in konjih in da imajo znabiti te dve živali lastnosti, ki kažejo jako razvit inštinkt, to je naravni nagib.

21. Uvožnina (col) od železa.

Že pri solnem davku smo slišali, da se omika dežele tudi meri po potrohi železa. Ker pa ta potroha odvisi tudi od cene železa, pogledjmo in primerimo ceno železa v nekterih deržavah.

Sirovo (neudelano) železo se na Angleškem in Pruskem boljši kup prideluje, kakor pri nas. Predelovavni stroški za cent angleškega železa pridejo na 1 gld. 48 kr.; vožnja z Angleškega do Tersta pa pride na 52 kr., tako da se v Terstu cent angleškega sirovega železa lahko prodaja po 2 gld. Vender mi Štajarci in Korošci ne pridelujemo tako dober kup železa, bodi si, da pravih naprav (metod) ne poznamo, bodi si, da zavoljo pomanjkanja oglja i. t. d. ne moremo; stroški znašajo pri nas 2 gld. 23 kr., na Koroškem celo 2 gld. 34 kr. za cent. Zato tirjajo naši fabrikanti od deržave, da le naj veliki davek (col) tirja od vsacega centa ljudskega železa, tako da gotovo potem dražje pride, kakor domače in da sami dobro izhajajo pri njihovih rudah. Deržava je res naložila 25 kr. na vsak cent angleškega železa, ki se čez meje na Avstrijsko vpelje; češ da le tadaj je mogoče našim pridelkom konkurirati (meriti se) z enakimi pridelki drugih deržav. Tako je tudi na

severji, koder se more ogersko železo meriti s pruskim. Prusa stoji cent sirovega železa 2 gld. 36 kr., ogersko železo pa pride na 2 gld. 74 kr.; zato je tudi na prusko železo vlada naložila 25 kr. uvožnine (davka, cola, Einfuhrzoll). Tudi vdelano železo se komaj meri z angleškim in pruskim. Vdelano železo stoji na Angleškem na 4 gld., v Terstu ga pa že lahko prodajajo Angleži po 4 gld. 75 kr.; štajarsko udelano železo pa stoji na 6 gld., koroško celo na 6 gld. 15 kr.

Zato je vlada spet pri tem železu naložila 1 gld. 25 kr. uvožnine na vsak cent.

Ravno tako je na severji; na Pruskem pridejo stroški za cent vdelanega železa na 5 gld., na Českem in Moravskem, pri nas pa na 6 gld. 14 kr., zato vlada tirja tudi od pruskega vdelanega železa 1 gld. 25 kr. uvožnine.

Res je, da z velikim colom vlada pomaga našim fabrikantom železa, ker bi drugače vsi potrebovalci kupovali le cenejše angleško železo, katero bi jim ravno tako služilo kakor domače; res je pa tudi, da celo borni kmet, ki si mora kupiti sekiro ali kak žrébelj, tudi davek odrajuje fabrikantom našega železa, katerim ni mar, da bi napredovali z drugimi narodi, ter si osvojili nove iznajdbe; v zadovoljni lenobi le kričé: vlada, varuj nas, varuj domačo obertnost! — in vlada se rajše ozira na glaso-ve, ki štejejo komaj stotine, kakor pa na prošnje in potrebe prostega ljudstva, ki šteje na milijone in ki upije: vlada, preskerbi nam železa dober kup!

Veseli nas, da moremo omeniti, da sedašnja vlada z gori imenovanim znižanim colom zadostuje pravičnim željam pridelavcev, kakor tudi potrebovalcev železa, dasiravno fabrikanti želé še viši col, kakor je ta po novi postavi ustanovljen.

22. Dnevni časi porodov.

Quiétte je več let opazoval, kako so porodi razdeljeni v oziru na dnevne čase. Razdelil je dan na štiri dele, kojih vsaki šteje šest ur. Zapisoval si je od leta 1812 do 1822 v poročnišnici de la Maternité v Brüssel-nu in naišel to-le število: Od ene do šestih po dnevi 674, od ene do šestih po noči 799; od šestih do dvanajstih po dnevi 616, od šestih do dvanajstih po noči 663; po dnevi tedaj 1290, po noči pa 1462. Vidi se, da je noč na tem polji plodnejša nego beli dan. — Naj več se jih rodi ob enajstih po noči in pa ob dveh zajutra, prvo število znaša 224 porodov, drugo 172. — Od leta 1827 do 1834 je Quiétte zopet natenko računal in naišel, da se je 2755 porodov tako-le delilo po urah: Od ene do šestih po

dnevi 632, od ene do šestih po noči 750; od šestih do dvanajstih po dnevi 677, od šestih do dvanajstih po noči 767. Najsrečnejše ure so enajsta po noči in druga do tretje zajutra, njihna števila znašajo: 134, 132, 140. Ob sedmih zajutra se jih je rodilo najmanj, samo 102, ob tréh popoldne 97. — Račun kaže, da med 5578 porodi jih spada na noč 2979 a na dan 2599. —

23. *Ljudstvo o kačah.*

Mnogo smeha napravijo človeku, ki se peča s prostim ljudstvom, zanimive pripovedke zdaj o tej reči, zdaj o tej, vselej pa najrajše o tacihi predmetih, ki so najože v dotiki s človekom, ali pa, ki mu napravljajo največ strahú, in to je tudi čisto natorno. V prvo versto štejemo zdravje in bolezen. Od tod se tudi razlaga, od kod je toliko mazačev med ljudstvom. Sploh pa si je ljudstvo samo zdravnik in to bogatijo v oziru na zdravniške vednosti podedova hči za materijo in tako dalje. Najrajše se stare tetke pečajo s tem. V drugo versto pa, to je med predmete, kojih se prosti svét najbolj boji, spadajo izmed mnogih družih reči tudi kače. Pravljič o kačah je toliko, da ne vém, kdaj bi bil gotov, ko bi jih hotel vse zapisati, kar sem jih čul še kot majhen fantalin na očetovem domu. Najrajše se sučejo vse okoli strupa. Ta kače zagovarja, uni zdravi drugače i. t. d. Da je večina teh pravljic le peklati iznajdba nesramnih goljufov, ki sleparijo nevedni svét, to mi bode priterdil vsak zdravnik na deželi, komur morajo te nesramne sleparije do čista znane biti. Je pa tudi mnogo tacihi pripovedk, ki so čisto nedolžne in ne tako prazne, kakor bi si marsikdo mislil na prvi hip, marveč jako podučljive in koristne. Za izgled naj navedem tù le eno:

Ako piči koga strupena kača pri kmetih, velé mu, naj urno hiti k vodi, da ga kača ne prehiti, kajti tudi ona gre na vodo in eden obéh mora konec vzeti, ali človek ali pa kača, kdor pride prej, ta je rešen, zadnji zapade smerti.

To sicer se nikakor ne izgodi, ali umen in moder je bil ta, kdor si je prvi to izmislil. Njegov namen pri tej reči je bil gotovo ta, vpičeni naj, kolikor more hiti na vodo, izpera rano in derži jo v vodi, da mu merzla voda izleče strup in ga obvaruje hudih nasledkov. Da bi tedaj bolj priganjal nesrečnega, povedal mu je, da naj se podviza, da prej pride do vode, kajti kača tudi hiti do nje, ker jej je znano, da bode poginiti morala, ako jo prehiti človek.

24. Različnosti.

Svét ima raznih ljudi, ali čez našega Ribničana ga ni več, on zmerom vgane kako. Enkrat mu je nesel konj prazno krošnjo sè sejma. Po poti pa pride do neke ternjeve meje, v kateri je stala hruška z lepim sadjem. Ribničan je bil uže lačen a urno pravi svojej kljusi, naj postoji, potlej pa se jej spravi na meršavi herbet, da laže pride do hrušek. „E kruota,“ misli si žaba na konji, ko z vso slastjo obira sadje, tù duoli je ternje, lajpa bi bila ta, ko bi kdo prišel a zaupil: „Hi kljusa!“ — Komaj je bila misel pri kraji, uže je ležal dedec v ternji. Siromak je na glas mislil in sam zapodil svojo merho. — Če tudi ne ravno taka, enaka se vendar mnozemu prigodi, da sam sebe prodá, ako misli na glas. Poznal sem necega sedlarja, za čegar zadeve sem jaz tako dobro védel kakor on sam, če tudi nisva bila znana, pa hodila sva isto pot.

* * *

Kako so prazniki razdeljeni pri različnih verah?

Kristjanje praznujejo nedeljo, Gerki ponedeljek, Perzi vtorek, Asirci sredo, Egipčanje četrtek, Turki petek in Židi saboto.

* * *

Koliko škode napravi pijanost?

Dr. Peter Frank je preračunil, da pobere pijančevanje toliko ljudi sè sveta, kakor bi kuga vsacih petindvajset let morila med nami.

* * *

Veselite se tisti, ki imate velike nosove, stari boste!

Neki Francoz je opazil, da vsi starčki z osemdesetimi leti in čez imajo velike nosove. Velik nos res posebno mladini nič kaj ne dopade. Ušesu neprijetni in zabavljivi priimek „kopito“ mu pridene še nekoli funtov sitne teže. Ali če je to res, da ima nos kako posebno moč življenja v sebi, potlej gotovo pride tudi njegova velikost v šego. —

* * *

Znano je, kako se mačka boji vode a ne brez vzroka, kajti skoro gotovo vtone, ako pade va-njo. Ako se mačke preveč množe, zatirajo jih tedaj večidel le z vodo. Vendar pa se je izgodilo, da je tudi mačka pokazala, kako dobro zna v sili plavati. Nekdo pripoveduje, da je dobil njegov prijatelj v Jamajki ne čisto doraslo mače. Zavezali so mu jo v vrečo in od-

jahal je ž njo pet angleških milj daleč. Po poti je moral pretavati dve reki, kojih ena je osemdeset čevljev široka, dva in pol pa globoka in jako dereča, druga pa je še širja in hitrejša, toda bolj plitva. Čez ti dve reki ne pelje noben most. Da se privadi novemu domu, zaperl je mačko za nekoliko dni, potlej pa jo izpustil. Ali ni bilo dolgo a mačka je izginila in pobegnila na svoj pravi dom, kamor je tudi srečno prišla.

* * *

1750ega leta je prorokoval neki norec na Angleškej, da se bode mesto London na en dan pogreznilo. Urno je bil nek mazač pri rokah in napravil je zdravilo, kterega je, kakor je trobil po svetu, posebno dobro jemati zoper potres. Tacih sleparjev se nam pa tudi dandenes ne manjka. Za vsako bolezen in naj si bode tudi samo v domišljiji, imamo uže kup zdravil, ki so brez vse zdravilne moči, kvarijo pa želodec ali kožo (mazila) in kolejo mošnjo.

* * *

Profesor Turner je dal lilijo (*Iris persica*) 54 osobam poduhati. 41 jih je djalo, da prijetno duši; 4, da le malo duši; osem jih je djalo, da kar nič, ena pa je celo terdila, da smerdi.

* * *

Ako je šala zmerom pri rokah, sumljiva je tako, kakor laž. Šala naj se rabi, kakor sol: pravi del oživi in sladi okus, preveč pa pokvari vse.

* * *

„Tonček, idi pa pogledi na solnčno uro na zidu, koliko je uže!“ „I, mati, kam pa mislite“, pravi dečko, „saj je uže terden mrak!“ „Bebec, vzemi si ljuč!“ zaverne ga čisto resno nepoterpežljiva mati.

* * *

Neka žena je razodela svoje prijateljici važno skrivnost in pristavila: „Zaupam ti to-le, da molčiš kakor zid.“ „Dobro, dobro“, zagotavlja jo prijateljica, „molčala bom, kakor ti sama!“

* * *

V nekej tovaršiji se je resno besedovalo, kaj žene najrajše počenjajo; bili so sami možje. Eni so djali, možé se; drugi, ljubijo; tretji, plešejo; četerti, lišpajo se. „Vse to ženske rade počenjajo, komandirajo vendar najrajše“, oglasi se star vdovec, ki je bil uže štirikrat oženjen.

* * *

Mlad človek, ki je vse svoje dni razujzdano živel, sklene naposled, da se oženi. Grede od poroke, pravi mu nevesta:

Upam, da ne bodeš posedaj več sleparij in bedarij vganjal, kakor dosedaj. „Gotovo ne“, djal jej je ženin, „danešna je bila zadnja!“

* * *

Ko je sultan Soliman Beligrad privojskoval, pride k njemu neka kmetica in se pritoži, da so jej sultanovi vojniki ponoči edino kravo vkrali in zaklali. Gotovo ste preterdno spala, pravi Soliman na to. „I sevéda, terdno sem spala“, odgovori mu kmetica, „kajti zanašala sem se, da bode Vaša Svetlost nad našo varnostjo čula.“ Odgovor je sultanu tako dopal, da jej je izgubljeno kravo desetero povernil.

* * *

Nekdo je vprašal izvedenega moža, kdaj je najboljši čas, da človek jé. „Za bogatega“, djal je mož, „kedar je lačen, za revnega, kedar — kaj ima.“

* * *

Nektere zakonske znamenitosti v Aziji.

Pri Kalmukih plača, ako je mož v zakonu nezvest, petero živinčet, ako žena, plača pa štiri za kazen. Pri Aleutih si vzame mož toliko žen, kolikor si jih upa preživiti. — V Kamčadki se ženijo in možé uže v trinajstem in štirinajstem letu. — Pri Korjekih mora ženin dolgo časa pri nevestinih stariših delati. Čirkasi niso ljubosumni, dasi imajo čuda lepe žene, pač pa so ljubosumni Nogajski Tartari, če tudi imajo silno gerde babe. — Na Armenskem zavijó ženina v plahte, nevesto pa porinejo v vrečo. Prejšnji večer pred poroko pridejo prijatli k ženinu, dadé se ostriči in obriti in drugo jutro mu pripeljejo nevesto. Mlada žena ne smé najmanj leto dni govoriti s ženinovimi stariši. — Na Japanskem ločite ženo od dekleta dve prednosti: žena si smé zobe černo barvati in pa obervi izpipati, kar dekletam ni dovoljeno. — V Konhini pomečejo v zakonu nezveste slonom. — V Bírmanu prodajajo možje svoje žene in hčere tujcem. V Tibetu ima ena žena več možev. Najstarši brat izbere ženo za vse. — Tudi v Sijamu je dovoljeno, imeti več žensk, ki se navadno kupujejo. V Javi se možé dekleta uže v desetem, enajstem ali dvanajstem letu. Ako mož ženo umori, mora njenim starišem toliko plačati, kolikor je dal za-njo. V Sumatri nezvestega moža ali ženo vbijejo in pojedó. — Lenobo pasti, kavo in tabak piti, to ljubijo pa turške ženske najbolj.

* * *

Na Angleškem je dobil nek vojak sto palic in je na bolečinah umerl. Tamošnji zdravniki so djali, da je merzlica kriva temu, berž kakor ne bi ga bilo dve sto palic ozdrazilo.

* * *

Nek ljubosumen Španjolec stoji nekaj sè svojo ženo pred zercalom, objame jo in poljubi. Ali v tem hipu se ozre v zercalo a kako se prestraši ko vidi, da je njegova žena v naročji nečega moža. Ves divij iz same ljubosumnosti plane nad zercalo, ter razbije ga na sto kosov.

* * *

Nekdo je pravil, da je Balaam-ov osel govoril. Nekoliko mladih ljudi se je smejala, niso hoteli verjeti, da bi bilo to mogoče. Na to vstane star mož a z vso važnosto pravi: Kaj si boste, gospoda moja! dolgo lomili glavo nad tem? V novejših časih pač to ni več čudež, da osli govoré.

* * *

Na vprašanje, zakaj je dal svojo edino hčer najhujšemu sovražniku, odgovoril je nekdo: da bi se maščeval nad njim.

* * *

Bogat srečnež je vprašal vbozega učenega moža, kaj misli o bogastvu. Njegova vrednost, djal je mož, je v tem, da ničemi daje prednost pred poštenim človekom.

* * *

Neka hudobna žena je svojega moža tako zelo razjezila, da jej je zbolel. Prijatelj ga obišče ko je ravno žena šla od bolnika, ter vpraša, kako mu je? „Dojče“, odgovori mož, „najhujše zlo me je uže zapustilo.“ „Pač res, srečal sem ga na stopnicah, ko je šlo od tebe v kuhinjo“, pravi prijatelj.

* * *

Nek kmečki fantalin pride prvič v Ljubljano. Radovedno pregleduje vse ulice, nazadnje pa obstane pred nekim oknom, kjer je sedel lep papagaj. Ko se je čudil prekrasnemu perju neznane živali, zaupije papagaj: „Dobro jutro! dobro jutro!“ — Ves vstrašen, dečko urno sname klobuk z glave in se jec-ljaje izgovarja: „Ne zameri mi Vaša Milost, mislil sem, da ste tič!“

* * *

Na straži je ležal vojak a spal, ko je njegov tovarš poleg njega bdel. Kar priterči krogla iz topa in odbije spečemu glavo. „O jej, ta bode gledal, kedar se prebudi, kje je glava!“ djal je tovarš.